

OSVÁT KÁLMÁN

MOTÍVUMOK

Válogatott írások

Válogatta, szerkesztette és az előszót írta
Kuti Márta

Mentor Kiadó
Marosvásárhely
2000

OSVÁT KÁLMÁN ERDÉLYI ÉLETE

(1880–1953)

Rövid lexikoni cikkelyek tájékoztatják az érdeklődőt – ha egyáltalán akad ilyen – arról, hogy ki is volt Osvát Kálmán. A Zord Idő Antológia megjelenésével (1998, Mentor kiadó, Marosvásárhely) kissé tágultak ismereteink erdélyi irodalmi életünk e jeles egyéniségét illetően, de még mindig nincs benn eléggé irodalomtörténeti köztudatunkban a húszas évek irodalmi életének egyik legszínesebb egyénisége, az első igazán jelentős irodalmi lap és az Erdélyi Lexikon szerkesztője. Pedig hát az ő „köpenyéből”, a Zord Időből bújt ki az erdélyi magyar irodalom.

Ki is volt hát Osvát Kálmán, honnan is jött és hozta magával azt a szellemi kincset, amit oly nagylelkűen szórt szét nem egészen egy évtized alatt? Nagyváradon született, 1880. január 18-án. Apja Roth Móric nagyváradai terménykereskedő, anyja Perls Fanni, a nagykárolyi Perls Mayer rabbi egyik lánya. Roth Moricnak ez a harmadik házassága. Az előző házasságában három gyereke született Fanny idősebb nővérétől. Az asszony elhalálása után feleségül vette annak húgát, és magával hozta a három gyermekét is az új házasságba. „... kereskedelmi ügyleteiben is generózus, pénzkezelésében könnyed természet, fáradhatatlanul mozgékony és szorgalmas, a maga személyére a teljes igénytelenségig szerény. Héber tudományokban művelt – fiatalabb korában Perls Mayer tanítványa volt. Más műveltségi tájakon járatos feleségét, ennek nyelvismeretét, zenetudását, színházi és irodalmi érdeklődését büszkeséggel nézte, de egy kis sértődöttséggel

is. Vallásossága – minden rituálék tiszteletében is – tiszta és tökéletes volt.” – írta Osvát Kálmán.

A családban komoly, sőt komor atmoszféra uralkodott. A gyerekeket szigorúan nevelték. Az elsőszülött fiú, Ernő, a Nyugat későbbi híres szerkesztője, nevelésére fordították a legnagyobb gondot. Ő a kedvenc, a példakép. Zongoratanár, francia nevelőnő, magántanító jut neki, míg a négy évvel fiatalabb Kálmán, hiába tanul szorgalmasan, senki sem figyel rá, mellőzötteknek érzi magát. A lányok pedig csak lányok. Ernő anyja bizalmasa, a kisebb gyerekek protektora, mert „eleitől a felnőttek közé tartozott”. A *Levelek a fiamhozban* kissé keserűen vall bátyja és saját gyerekkori viszonyáról: „Köztem és közte a rangkülönbség áthidalhatatlan volt.”

Évente kétszer- háromszor némi enyhülést hozott a szigorúság közepette az anyai nagyszülők látogatása. A nagy tekintélynek örvendő rabbi sok vendéget vonzott a máskor csendes házba. Hatalmas héber könyvei előtt ült naphosszat és tanulmányozta őket. Ha átvonultak dolgozószobáján a gyerekek, mindig volt kedves szava. Ő képviselte a szellemet, az észmunkát, a nagyanya pedig az etikát: „Dolgozni kell, a tétlenségből ered minden rossz, hazudni nem szabad, fiam...” – volt a vezérelve.

Ebben a családi milióban nőnek fel a Roth gyerekek, köztük Kálmán is. Nagyon jó tanuló. A középiskola elvégzése után polgári foglalkozást választ, bár írogató bátyja – Ernő – példája őt is vonzza. Ernő sohasem szerzett diplomát, jóllehet belekezdett két egyetembe is, egy ideig joghallgató, majd bölcsész. Kálmán elvégzi az orvosi egyetemet. Közben írogat is, és 1903-ban megjelenik *Szivárvány* című verskötete, néhány évvel később pedig *A jeruzsálemi templomban* címmel adja ki elbeszéléseit.

Az egyetem elvégzése után körorvosi állást pályáz meg Erdélyben, és a Régen melletti Bátoroson jut álláshoz. A közeli Dadrádszéplakon megismeri a szép és művelt nagybirtokos lányt, alsócsernátoni Csernátoni Ágneszt. A jóképű, vagy lehet, hogy érdekesen csúnya, ahogy Molter látta később,

elegáns, sziporkázó szellemű fiatal orvos vonzotta a fiatal lányt. A házasságot a lány szülei azzal a feltétellel engedélyezik, ha felveszi a református vallást. Így lesz a felekezeten kívüli doktorból keresztény. 1909-Ben újabb állomáshelyre költöznek, a Bihar megyei Felsődemén lesz orvos, itt születik meg fia, Barna-Balázs, aki maga is orvos lesz. Nemsokára felköltöznek Ernőékhez Budapestre, de aztán visszajönnek Erdélybe, és Vásárhelyen telepednek le. Itt éri a háború. 1914-ben besorozzák katonának. A Kárpátokban súlyos térdsebet kap, s a vásárhelyi Csapatkórházba szállítják. Felgyógyulása után nem tér vissza a frontra, kinevezik a város orvos-parancsnokának. Kitűnő orvos és tudósspecialista.

1919-ig orvosként dolgozik, már hivatalosan is Osvát néven, mert 1916-ban hivatalosan is felveszi írói nevét⁴, nevüket bátyja után. A történelmi körülmények, a vesztes háború, az impériumváltás újraélesztik újságírói-írói ambícióit, úgy érzi tennie kell valamit. Írni kezd és lapot indít. Abba hagyja az orvosi praxist, feladja polgári foglalkozását és megindítja a Zord Időt. 1919. szeptember elsején megjelenik az első szám, élén híres vezércikke, a *Pater, peccavi*, a magyar mea culpa, amely megmozgatja a város közvéleményét pro és kontra. Berde Mária a Szentségvívőkben írja-mondja egyik hősével: „...azt kérdezem és kérdezni fogják sokan rajtam kívül, ha ezt olvassák: milyenek voltak ellenfeleink, hogy győzelmet, dicsőséget érdemeltek? Boldogabb volt a regáti paraszt a magyarországinál? A párizsi proletár a budapestinél? Szebben, készebben halt meg az angol katona a székely legénynél? Tisztább kezű volt egy amerikai államférfiú Tisza Istvánnál? (...) Mivel érdemeltük mi jobban meg, hogy az Isten tőlünk elforduljon? Hogy mi legyünk a világ bűnbakja?” Kérdések, amiket a haladó értelmiség akkoriban és később is naponta feltett magában, s amikre válasz nem volt, csak a valóság: a veszített háború.

A másik tábor, a konzervatívok, a „bennszülöttek” az első számtól kezdve hadállásba helyezkednek, és megindítják a nem éppen tisztességes támadásukat a lap és szerkesztője meg munkatársai ellen. Mégis miért látta úgy Osvát, hogy Marosvásárhelyen megfelelő a szellemi talaj színvonalas, szókimondó és harcos szemle indításához?

Marosvásárhely az első világháború végén, a Bernády-éra után, a román megszállás kezdetén igen mozgalmas képet mutathatott. Felépültek a szecessziós paloták, az új iskolák, aszfalt és közművesítés volt már a városban. Csak az építés eredményei voltak látványosak, a rombolás a lelkeben történt, s a lelkek építése volt most a legfontosabb feladat. Megindult az értelmiség kivándorlása, megritkul az addig elitnek számító jogászság létszáma, a szellemi front első soraiba a tanárok kerülnek, akik a jövő nemzedékét oktatják. Vásárhely iskolaváros, nincsen ebben semmi rendkívüli. Ők lesznek a kultúra első számú igénylői, fogyasztói és részben teremtői is. Csak legyen, amit fogyasztani, impériumváltás után is. Mostanáig a vonatok minden reggel elhozták Budapestről a legfrissebb híreket, lapokat, könyveket az országból, az országról. De mi lesz most? Ez az ország már nem az az ország. Erdély akkor is vidéknek számított, amíg Magyarország része volt. Leszakadva az emlőről önálló életet kell élni – most már kisebbségként. Az iskolák még megvannak, a Kemény Zsigmond Társaság is működik, szerepe most felértékelődik, és vannak kitűnő értelmiségiek, mint pl. dr. Antalfy Endre orientalista és költő, dr. Büchler Pál szanszkritológus, dr. Dékány Kálmán történész, dr. Balogh Endre ügyvéd, Szigyártó Gábor, dr. Ziegler Károly, Morvay Zoltán újságíró és lapkiadó, és nem utolsósorban Molter Károly meg Osvát Kálmán, hogy csak a legjelentősebbeket soroljuk, a teljesség igénye nélkül. Ők a szellem emberei, s nem várakozhattak, nekik szükségük volt saját és környezetük kultúra-éhségét kielégíteni. Molter, a legavatottabb szemtanú és résztvevő így vall ezekről az időkről: „1919 elején, a kínpadra vont magyar lélek

hónapjaiban, egy civilbe átöltözni alig tudott, volt háborús főorvos járta velem a várost, majdnem házról házra tolakodtunk a szemüveges úrral, hogy előfizetőket gyűjtsünk egy akkor induló erdélyi revüre. A kérdezősködő, morózus polgároknak, foglalatostkodó háziasszonyoknak azt feleltük, hogy Zord Idő lesz a heti, majd félhavi irodalmi lap címe. „Biza elég zord az idő!” – rázták a fejüket a két házaló felé, és egy unintelligens bankdirektor legyinetett a nem éppen nyájas szerkesztőjelöltnek: „Most más dolgok vannak, nem lapszerkesztés!” Azért Osvát Kálmán megindította lapját, bár Szabó Dezső szózata akkortájt hallatszott ide, hogy „Erdélyt nem lehet betűvel megmenteni”. Osvát betűt betűre vetett, és olyan parázs verekedést kezdett a székely fővárosban, annyira elfoglalta a „honfibú” és a valódi szenvedés akkori magyarjait, hogy lapja egy esztendő leforgása alatt szellemi fémjelzést adott jóformán valamennyi munkatársának. A szerkesztő persze nemcsak írt, hanem éhezett is, klubot alakított művészekből, nyomdászamlákat fizetett a frappírozott és konferanszokkal mulatott finánckapacitások és a tényleges olvasóközönség zsebéből, cenzúrán átbujkálva kritizálta az impériumot és a repatriáló „sarki mártírokat”, Pestet se kímélte, mire kitiltották a lapját Magyarországról, pályadíjat tűzött ki novellára, versre, fölfedezte Nyíró Józsefet, Tompa Lászlót, Nagy Emmát, Sipos Domokost, Balogh Endrét, és megnyerte irodalmi szerkesztőül Berde Máriát. Közben nyakra-főre párbajozott, és töretlenül sivította szellemes és kíméletlen cikkeit, ontotta lapjának ínycsiklandó „Generalzaftját”, és megválaszolt minden pamfletet, pletykát és denunciálást, mely ellene tört (...), megsebzett és kikezdett helyi politikai és társadalmi tekintélyeket, ha bármilyen okból kártékonyaknak érezte őket az óriásit változott, a kisebbségivé desztillált magyar közéletben.”⁵

Molter kitűnő jellemzése elismerés és értékelés 10 év távlatából. Berde regénye nemcsak a kornak sikerült tükré, de tiszteletadás is barátai és kortársai előtt, akikkel együtt

küzdötte végig maga is az erdélyi irodalom szülési fájdalmait. A regény egyébként is a Zord Idő életét és elmúlását dolgozza fel. Dsida Jenő, a regény lektora eléggé nehezményezte, hogy a mű nem más, mint Osvát felmagasztalása.

Ha fokozni akarnánk a metaforát, akár azt is mondhatnók, hogy ennek az irodalomnak az atyja Osvát Kálmán volt. Vagy csak egy Don Quijote volt? Sokan annak tartották, bár maga hevesen tiltakozott e minősítés ellen. Sokkal inkább szerette magát, kicsit önsajnálkozva is, Dummer Augusthoz, ahhoz a bohóchoz hasonlítani, akinek tréfája abból áll, hogy sokat sűrög-forog, minden munkában részt vesz, de nem csinál semmit vagy ha igen, mindent elront. A felmagasztalása

A kisváros közönye, álmosága, Erdély közönye és álmosága végül is megszűnésre ítélte a Zord Időt. Osvát túl korán ébredt, de az ébresztő, amit megfúj, máig szóló szép muzsika. Utána már csak szebben lehetett fújni. A Zord Idő mérce lett.⁶ Azt, hogy kitűnően szerkesztett szemle volt. Ezután már csak jobbat lehetett kiadni. Az utána következők, az Erdélyi Helikon vagy a Korunk, csak tömegükben nagyobbak, mellettük ott áll méltó társként a Zord Idő.

A Zord Időre rámeleg minden pénze, támogatást nem kap, ezért kénytelen megválni a laptól. 1920 végén kilép a Zord Időtől, eladja a Kemény Zsigmond Társaságnak, mert az csak nélküle volt hajlandó megvenni. Házassága is tönkremegy, a válóper hosszú ideig húzódik, 1920-tól 1922-ig, mert Osvát nem akart válni.

Fölmerül a kérdés, hogy csak Osvát jelleme, írásainak szelleme volt az oka, hogy nélküle vették meg a lapot? A kortárs Ligeti így jellemzi: „Osvát agitatorikus tehetség. Lázás, ideges, vibráló, bolond. Szomorú, cinikus, melegszívű. Arisztokrata, esztéta, forradalmár. Habozó, biztos, lírai hévtől ellankadó. Internacionális világpolgár, marosvásárhelyi csökönyös transzilván. Etikusan vallástalan, hívó, természettudományos. Magányos, deklaszált,

társadalomreformer.” Ligeti jelzőit elemezve elég oknak tűnik a szerkesztő jelleme. Molter Tompához írott egyik leveléből, de a Berde regényből is kitűnik, hogy sokkal többről volt szó. Azt a szellemiséget akarták megszüntetni, amit a lap és szerkesztői képviseltek. „Berde Mária is, magam is (nagy M-mel) nem állunk éppen szilárdan a Zord Idő homlokán (...) a tehetségtelenség kezében van a részvénytársaság és a pénz, és nálunk, a régi gárdában az írásképeség. Így aztán nincs megértés... (...) Kolozsvár teljesen kiragadta kezünkől a vezetést áldozatkésztségével. Emlékezzél a régi gárdánkra: Osvát, Antalfy, Berde, Nagy Emma, Tompa, Szini, Áprily és csekélységem! Ma nincs ilyen Kolozsváron és mi lett belőlünk a falusi kislelkűség miatt.”

Osvát nem tud már lap nélkül élni. A Zord Időben elindított Erdélyi Leveleket lap formájában folytatja. Kritikai lapnak szánja, de mindössze egy hónapig jelenik meg, 1921 elején, mert erre sincs több pénz. Áprilisban barátai estet szerveznek tiszteletére, a legnehezebb időkben végzett áldozatos munkáját így köszönve meg. Fellép Berde, Morvay, Székely, Tompa és Nagy Emma a régi barátok közül. A megnyitót Molter Károly mondja: „Erdélyben ezelőtt két esztendővel minden volt, csak irodalom nem. Az itt élő nemes hagyományok színeiket veszítették a centrum ragyogásában. melyben mindig is vágytak elveszni. S akkor egyszerre elborult a nap s a beléje siető bolygósugarak visszaverődtek az akkor épült válaszfalon, hazajöttek, itthon maradtak. Osvát vette ezt először észre. Maga is a centrum darabja egyszerre csak így kezdett beszélni idehaza:

– Gyerekek, nem is olyan nehéz éppen úgy forogni, ahogy az az öreg Nap forog ott fenn!

Némelyek hittek neki, mások kacagták.

– Próbálja meg, Doktor úr, majd mi segítünk!

Volt aki azt gondolta, hogy az ő baja, ha lehull a mélybe. És Osvát forogni kezdett. Mi legalább úgy láttuk. Sokszor nem arra fordult, amerre az öreg Nap, hanem úgy ahogy más csillagrendszerbe vetődve utat akart találni.

Írástiszteletről, kultúráról kezdett beszélni, hangja szokatlan volt, independens, mint Apáczai Csere Jánosé, melyre fölmordult a fejedelmi fenyegetés: A toronyból kell levetni, vagy a Marosba hányni! Osvát tovább forgott Kicsi tábora keletkezett, melyben forgolódott. Régi bolygók csatlakoztak hozzá, pályáján kezdő aszteroidok kaptak kedvet a keringésre. Ezek úgy érezték, hogy a jelen óriás csillaghullásában nem szégyen hullócsillagnak lenni. Fényük se volt és nincs is, de mindenik érezte, hogy ha gyengülőben a régi nap heve, szükség van újabb hőforrásra.

És megindult az erdélyi irodalom, a sokféle tépett magyarságnak itteni összekötő kapcsa. Megtanulták sokan, hogy írni annyi, mint szabadnak lenni. Aki börtönben írhat, az szabad már, csupán az ízlés a porkolábja. Osvát elve, hogy író az, aki ír, aki nem tehet másként s ha valaki külső kényszerből le tudja tenni a tollat, az nem író."

Osvát nem adta fel. Miközben Szentimrei meg Kádár Imre hívja munkatársnak a Napkelethez, újabb lapot indít Marosvásárhelyen, 1922-ben. A Kalauz című társadalmi-irodalmi szemléje valamivel tovább él, mint az előző, 1923-ban is megjelent néhány száma. A sikertelen lapkísérletek közben felfedezi a maga számára az irodalmi konferanszot. Nyilván volt ennek előzménye, hiszen a Zord Idő esteken fellépett, de most megélhetési forrássá avanzsált. A város közönsége sziporkázó szellemmel találkozott a Kultúrpalota kistermében tartott esteken. Politikai, közéleti, irodalmi előadások váltják egymást, színes, szellemes mindenik, nem csak hívei, még ellenségei is szívesen hallgatják, estjei eseményt jelentenek.

1922-ben megjelenteti a *Levelek a fiamhoz*. Főú címmű kis füzetet. Önvallomások ezek a levelek és beszélgetések, válaszkeresések és magyarázatok addigi életére, kudarcaira. Aztán elindul felfedezni Romániát. Már a Zord Időben is többször szót emelt azért, hogy az új körülményeket, az impériumváltást, az adott történelmi helyzetet, bármilyen fájdalmas legyen is, tudomásul kell venni, és meg kell

ismerni azt az országot és azt a népet, amelynek az erdélyi magyarság része lett. Ennek bizonyítására született meg a *Románia felfedezése* című riportszerű úti leveleket tartalmazó könyvecskéje, 1923-ban. Bukarest, Konstanca, Câmpina, Ploiești, Cernavoda és Galac városát járja végig. Elsősorban a maga számára szeretné megismerni és felfedezni azt a világot, amelybe az erdélyi magyarság belecsöppent. „Erdélynek és a többi kapcsolt részeknek alig van olyan pontja (lakott helyeken egyáltalán nincsen), ahol az új államjogi és politikai helyzet egyben-másban ne éreztetné magát. A Regátnak meg alig van olyan pontja, ahol a velünk való megnagyobbodás – a pusztá tudomásulvételén túl – a lakosság életében, polgári és nemzeti öntudatában a legkisebb változást is létrehozta volna. *România mare – van.* Letagadhatatlanul van. Benne van a békeszerződésben, a határmegállapító bizottságok munkájában, az aktív államférfiak önértékében, a napilapok kisebbségi rovatában... de sohase találkozom vele a Regát-lakosság hétköznapjaiban.” – állapítja meg kétheti regáti bolyongás után. Útja végén arra a következtetésre jut, hogy nem a maga, hanem a mások számára fedezte fel Romániát, mert a „belső megértés folyamata meg sem indult.” Osvát hiányérzete ellenére, az útirajz arról tanúskodik, hogy szerzője nagyon is jól látta a korbéli Romániát, pontosabban a Regátot. Nem szokványos úti jegyzetet írt, adathalmazzal, hanem a látott jelenségeket értékelte, kereste az összefüggéseket és magyarázatokat, s közben sikerült bemutatnia az ókirályság életének, nagyobb városainak mindennapjait. Ezért is lehet élményszerű az írás a mai olvasó számára is.

Még ugyanebben az évben meghívják a Kemény Zsigmond társaságba, és elnyeri a Janovics Jenő által kezdeményezett Erdélyi Írók Olimpiaszának egyik egyéni díját, amit városa irodalmának képviselőjeként érdemelt ki. Ezeket a díjakat egyetlen alkalommal osztották ki, nem lett folytatása a dolognak. Magánéletében is változás áll be,

újravezéresodik, nem túl nagy kedvvel, és nem is tart soká az a házasság, valósággal elmenekül belőle.

1925-ben Kolozsváron találjuk. Vásárhelytől így búcsúzott itt tartott utolsó konferenciájában: „...Mikor az állomásra kimegyek, sokan kísérek ki, hogy meggyőződjenek: hálistennek valóban utazik Osvát, amikor majd beszálok a kupéba, hallani fognak önök egy gúnyos füttyöt. De az a fütty nem a mozdonyé lesz!”

Ismét lapalapítással próbálkozik. A Hétfői levelek és a Fölösleges ember következnek. Ezek sem sikeresebbek, mint a megelőzőek. „Hiába állnak mellé a kor legnagyobb írói. Hiába szerkeszt magas színvonalú közlönyt, a jól szituált polgárok és a konzervatív ízlésű arisztokraták, akik anyagilag támogathatták volna, nem hajlandók egy gyékényen ámulni az összeférhetetlen Osváttal” – írja kicsi Antal ezekről a kísérletekről.

Kolozsvári tartózkodása rövid, továbbmegy, keres, kutat támogatókat, barátokat. 1926. februárjában már Temesvárról küld körlevelet régi barátainak és íróársainak. Molternek, Anatalffynak, Berdének, Büchlernek, Zieglernek címezi és a *Repríz* című új vállalkozásához kér tőlük támogatást. Elképzelései szerint „A készülő Repríz az elmúlt idők (régmúltak és közelmúlt) reprízét adja. Esetleg olyan újakat is, akik megszületve mindjárt megfulladtak a könyvtömegek alatt. Sokat emlegetett (de nem olvasott) regény-, novellaköltők, levél- és memoárirók, bölcselők és tudósok vonulnának fel mindenkihez szóló legjobb írásaikkal (csak a legszükségesebb kommentárral kísérvé). A Reprízben ott lesz a jelen is, mindenről tudomást veszünk, de ott lesz mindig a múlt, hogy mérsékelje a mértékvesztett önhittséget. Sokszor a múlt fog bátorítani, de mindig fegyelmezni fog.” A lap mellett tervezi olcsó könyvek kiadását is, Dosztojevszkij-, Tolsztoj-, Széchenyi-, Ambrus Zoltán-, Goethe-szövegek közlését és magyarázatát. Sorsa az előzőkéhez hasonló. Néhány szám után ez is megszűnik. Ez volt utolsó lapvállalkozása.

Temesváron eléggé elszigetelten él. Próbál számot vetni eddigi vakmerőségeivel és levonni a tanulságokat. Még egy utolsó kísérletet tesz, a Reprízben számol be újabb vállalkozásáról, az Erdélyi Lexikonról. Ugyanaz a cél vezet, mint a Románia felfedezése megírásakor: „Az a kíváncsiság, amelyre ez a lexikon épül, a magam kíváncsisága.” Saját maga számára akarja számba venni és felfedezni „azt az Erdélyt, amelyikről most szó van”. Úgy véli az író szuverén joga, hogy milyen műfajban teszi meg ezt, lehet az regény, dráma, politikai esszé vagy éppen Erdélyi Lexikon. Nyilvánvaló tehát, hogy nemcsak adattárat adott az olvasónak, hanem a lexikoni formát használta fel az akkori erdélyi világ felmutatására. Erejéből nem tellett a tervezett 1000 oldalra, csak 318-ra és 1241 címszóra, de ebben a terjedelemben is kordokumentum.

A lexikon mottója: „Több tiszteletet!” – ugyanazt igényli, mint lapjai, kritikái cikkei, egész addigi tevékenysége – az alkotó, tevékeny ember, az írott szó iránti megbecsülést. Mindenki, aki fontos volt, benne van, legyen az magyar, román, szász, de felsorakoztatja a közintézményeket, a közélet jelenségeit is. Szerényen azt írta rá, hogy szerkesztette Osvát Kálmán. Pedig hát ahogy Szerb Anatal A magyar irodalom történetét, úgy írta meg ő egyszemélyes vállalkozásként az Erdélyi Lexikont. Az a segítség, amit néhány barátjától kapott, nem változtat azon a tényen, hogy Osvát a szerzője a műnek. Szócikkeiben nemcsak tényeket sorakoztat fel, olykor hibás adatokkal is, de véleményt is mond, amennyire csak lehetséges, objektív véleményt. Önmagáról írott szócikke a szerénység és objektivitás bizonyítéka: „OSVÁT KÁLMÁN szerkesztő, *1880 Nagyváradon. Orvosi tanulmányokat végzett, egy évig a gyulai kórház segédorvosa volt, tizennégy évig gyakorló orvos. Az impériumváltás Marosvásárhelyen találja. 1919-ben ott indítja meg a Zord Idő című félhavi folyóiratot, melybe sok politikai cikket és szemleciikket írt. 1920 végén a lap tulajdonjogát és vezetését a Kemény Zsigmond

Társaságnak adta át. Erdélyi Levelek, Kalauz, Hétfői levelek, A Fölösleges ember, Repríz címen 1920-27 között többnyire egészen rövid életű folyóiratokat adott ki, melyekben a politikai és szellemi élet kritikáját nyújtotta e lapok nem túl nagy nyilvánosságának. Nagyobb közönségsikere volt nyilvános előadásainak, irodalmi és politikai konferanszainak. Három füzete jelent meg (Levelek a fiamhoz, Románia felfedezése, Feljegyzések múltó és nem múltó dolgokról), melyek közül az első lírai apróságokat, a második úti leveleket, a harmadik politikai aperszűket tartalmaz. Kiadta Arany János Toldiját, Toldi estéjét és szerkesztette az Erdélyi Lexikont.”

A lexikon Nagyváradon jelent meg 1928-ban. Visszhangtalansága elkészeríti Osvátot. Leteszi fegyverét, a tollat, visszavonul a közélettől és elmegy Budapestre. Attól kezdve ritkán ír, küld még néhány cikket a Helikonnak és a Korunknak, de idejét bátyja, Osvát Ernő hagyatékának gondozásával, művei kiadásával tölti. Újranősül, harmadik felesége Osvát Zsuzsa író, akitől két gyermeke születik. Új családja igen keveset tud meg az apa erdélyi életéről. Nem beszélt magáról még nekik sem. Nem írta meg, nem mondta el senkinek erdélyi életét, csak mozaikokból, mások emlékeiből rakható össze. 1953. augusztus 1-én az íróasztalára borulva halt meg, agyvérzésben.

Osvát Kálmán a romániai magyar irodalom jeles képviselője. Ő volt az első, aki irodalmi lapot alapított, azért, hogy a politikai helyzet változása után a kultúra és az irodalom önálló életet élhessen. Harcos publicista volt. Érdekelte politika, irodalom, tudomány, egyáltalán minden, ami az intellektuális lét fenntartásához szükséges. Változatos tematikájú írásait lenyűgöző stílus jellemzi. Írásai frappánsak, logikusan felépítettek, csattanóra kihegyezettek, kíméletlenül őszinték, még akkor is, ha érzékenységeket sért. Mai újságírásunkban ugyancsak hiánycikk az Osvát-szerű jótollú, bátor publicista.

Ebben a válogatásban Osvátnak azokat az írásait gyűjtöttem egybe és rostáltam meg, amelyeket saját lapjaiban jelentetett meg. Ezekhez kapcsolódik megjelent füzeteinek anyaga. Így állt össze Osvát Kálmán első könyve, ami talán segít kijelölni méltó helyét irodalmunkban.

KUTI MÁRTA

Felhasznált irodalom

B. Osvát Ágnes szóbeli közlései a család életére vonatkozóan.

Berde Mária: Szentségvívők. Regény. Az utószót Kuti Márta írta, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999.

Kicsi Antal: Emlékezés Osvát Kálmánra. Vörös Zászló, 1970. okt. 9.

Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma. é. n.

Molter Károly levelezése. Polis-Argumentum Kiadó, 1995.

Molter Károly: Komor korunk derűje. Kriterion Könyvkiadó, Buk, 1971.

Molter Károly: Marosvásárhely. Portrévázlat a székelyfővárosról. Erdélyi Helikon, 1930. aug.-szept.

Molter Károly: Megnyitó az Osvát-esthez. Kézirat.

Osvát Kálmán: Osvát Ernő. Adatok Osvát Ernő életrajzához. in Osvát Ernő a kortársak között. Gondolat Kiadó, Bp. 1985.

Zord Idő Antológia. Válogatta és az előszót írta Kuti Márta. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998.

PATER, PECCAVI

Uram vétkeztünk, méltán sújt minket haragod ostora. Nem az uszítók, nem a csüggesztők – akik itt éltünk mindannyian voltunk bűnösök.

Uram vétkeztünk, tiszta tudással, ím ezt cselekedtük: koldust ha láttunk, nem könyörültünk, özvegyet, árvát eltaszítottunk, süketek voltunk, amikor a jajszó már égre kiáltott. Ravaszság, erőszak minden este tort ült, éhesen, ruhátlan, sírtak a gyengék. Szállott a tömjén, orgonahang szólt, papok kántáltak, zsoltosmák zengtek, csak a szív volt néma.

Ím, ezt cselekedtük.

Törvény tekert útján banditák leskődtek, gyanútalan embert hurokkal ejtettek, fosztottak, osztottak, hencegtek, nevettek. Sikolt az áldozat, törvényt, jogot kiált... hiába, hiába, mély álmát alussza a Hivatalbéli.

Ím, ezt cselekedtük.

Sok kicsi emberek a nagy folyó partján nagy házat emeltünk, kit is nevezének az ország házának. Kit is építének, hogy ott a legjobbak ország dolgát vinnék.

– Törvényerőszakkal oda begyűlének ötszázan daliák, s maguk dolgát vitték.

Ím, ezt cselekedtük.

Középszerűséget egekig emeltünk, igaz tehetséget durván kiröhögtünk, kínoztunk, elűztünk. Becsülete nem volt tisztának, nemesnek, tisztelete nem volt, csak úrifajtának, bárónak, bankárnak. Erénynek, tudásnak ágyat nem vetettünk, ágyasunkká tettünk erényt és tudományt.

Ím, ezt cselekedtük.

Akik lent a mélyben tipródtunk, szenvedtünk, szabad szavunk nem volt, rendőrököl, csendőr szurony simogatott minket.

Ím, ezt cselekedtük.

Mázolták a papírt rotációs géppel, írták a hazug szót farizeus képpel hivatott Júdások. Mit maguk nem hittek, mással elhitették, s lón az: Közvélemény.

Ím ezeket tettük, ím ezeket tettük. Te, aki bölcs vagy, te aki jó vagy, ítéltél felettünk, s míg isszuk a kehely keserű italát, tudjuk, hogy vonalnyival sem több a bűnnél – a bűnhődés.

Zord Idő, 1919. 1. szám,

A KÖZÉPSZERŰSÉG DICSÉRETE

Nem tudtam behódolni a középszerűségnek. Nekem hiába mondták: „De nézd, fiam, mindenütt ott vannak, parlamentben szónokolnak, akadémián elnökölnek, birtokpolitikát csinálnak, tizenkilenc kiadást érnek, hadtesteket vezetnek – minden vezető pozícióban őket látod; merőben akadémikus vagy, ha még tagadod a – kiválóságukat...”

– Miiit?

– A kiválóságukat. A középszerűség kiválóságát. A rátermettségét minden vezető szerepre.

És én tagadtam. Konokul, dacos elhatározottsággal. Azt mondtam: „Persze, most vezethetnek, most elnökölhetnek, szónokolhatnak – mert most mindegy, ki vezet, ki elnököl, ki szónokol. Mert most csend van, rend van, nincsen semmi baj. És – parva sapientia regitur mundus. Megy minden magától, és lehetnek elől a középszerűek – hisz mindegy, ki van elől, mikor nincsen baj és nem is fenyeget... De csak jöjjön egyszer idő, hogy szükség lesz valakire, az észben, tudásban, jellemben, legelsőkre – hej! hogy rángatjuk elő őket szerénységük odvaiból, és hej! hogy futnak hátra ezek a mostani vezető senkik, hátra, hátra legislegisleghátra...”

És eljöttek ezek az idők. Egy hőst, egy hőst ide – tízezer senkit egy hőséért! S ha nincs az élők között, a sírjához megyünk, s a tíz körmünkkel kikaparjuk onnét!

Merőben fölösleges a fáradság, monsieur! Hőst!... merőben fölösleges. Ezennel bemutatom önnek az alábbi urakat: X. Y. Z. Ha fél, hogy összetéveszti, számozza meg őket. De ne féljen, semmi baj nem származik az összetévesztésből sem. Csak bizalom, Iksz, Ipszilon és Zé mindent elintéznek.

Nem bízol a szemedben... Ez lehetetlen. Hisz ezek – a tegnapiak, a tegnapelőttiek, az azelőttiek. És ezek mernek vállalkozni? és ezek fognak elintézni? Fakard a kézben, falovon ülnek, játékpisztoly a nyeregkápában... ezek?

Ezek. Megint vezetnek, megint szónokolnak, megint elől vannak. És az észben, tudásban, jellemben elsőket megint nem látod sehol...

Behódolok. Dacos derekamat meghajtom, és a kalapomat megemelem – a közepszerűség előtt.

Zord Idő, 1919. 2. szám.

ZSIDÓKÉRDÉS

Kossuth halálakor, heves parlamenti csaták idején, szenvedelmes, minden szavában felindulástól reszkető cikke jelent meg Ignotusnak a Hétben. A folyosón bemutatják a cikket a rabonbánnak. Elolvassa és felkiált:

– Ilyet még nem írtak magyar nyelven!

Valami jótét lélek Ugron füléhez hajol, és besúgja, hogy Ignotus – zsidó. Pillanatnyi (csak pillanatnyi...) meghökkenés után elszántan feleli:

– Mégsem írtak ilyet magyar nyelven!

Ez a: „mégsem” – ez a magyar zsidókérdés. Csak ez. Mert a többi része, a rosszhiszemű része egy kézlegyintéssel, elintézhető. Hogy mégsem intézik el, az nem jelenti, hogy ne volna ilyen mód elintézhető. Más jelent.

Azt jelenti, hogy a magyar politika intézőinek ebben az órában szükségük van reá, hogy egy rég megválaszolt kérdés – újból feltétessék. Mi nem számoltunk utána, hogy 32 népbiztos közül hány volt zsidó és 500 radikális törtető közül hány volt felekezet nélküli. Nem is érdekel, mert a zsidókérdés felvetésére ez csak az ürügy volt. A zsidókérdést fel kellett vetni, zsidósajtót, zsidódemagógiát, zsidóbankokráciát kellett kiabálni, mert ez pompás köpenyül szolgálhatott minden konzervatív dugáru becsempészésére.

Meg kell állapítani, hogy Magyarországon a zsidókérdést nem azok növesztik kérdéssé, akik aktív és tettleges részt vettek kisebb arányú csendzavarásokban, hanem azok, akik „sajnálatosnak tartják” a felekezeti villongásokat, azok, akik „bár érthetőnek, de veszedelmesnek” ítélik a zsidóellenes indulatot, azok, akik „éppen most elítélik” a felekezeti türelmetlenséget.

Meg kell állapítani, hogy amint a magyar zsidóságnak semmi eszmei közössége nincs és nem volt sem Kúnbélákkal sem radikális törtetőkkel, úgy – nincsen semmi eszmei közössége a budapesti hitközség vezéralakjaival sem, akik most – Friedrichékkal karöltve a „zsidókérdés megoldásán fáradoznak”. Megbízást nem kaptak senkitől, legkevésbé a magyar zsidóságtól, mert ez nem engedheti meg, hogy tárgyaltassanak olyan boszorkányok, melyek nincsenek.

Magyar zsidókérdés nincsen.

De mégis; azazhogy – „mégsem”.

Ez a mégsem – ez a magyar zsidókérdés, és ez a zsidókérdés általában. Egy reflex mozdulata a léleknek erre a szóra, hogy: Zsidó. Mint ilyen, méltó tárgya lehet a néplélektannak, de sem eszköze, sem igazolása nem lehet a klerikális demagógiának.

Zord Idő, 1919. 4. szám

A SVIHÁK

Vázlat

Várákazol valami hivatal előszobájában, sokadmagaddal, veled egyformájú szürke emberekkel. Türelmesen vagy türelmetlenül – de várákoztok, mert ez a módja, mert másképp nem lehet. Az idő telik, a hivatalszoba a sok bajos embert lassan emészti, mégis, mégis talán már sorra kerülsz.

Erélyes ajtónyitás, hátrafordultok, az előszoba ajtajában magas, jó öltözötű úriember jelenik meg, a kezén kesztyű, a fején gyűretlen puha kalap. Elnéz a fejetek felett, a pillantása valakit keres. Megleli. Írnok vagy szolga – mindegy –, de hivatalhoz tartozó. A szemők egybekapcsolódik, szó nem esik, egy intés legfőlebb, és egy jelentős vágás a szemmel az ostromolt ajtókilincs felé. Felzúduló keserűséged olyan felesleges, olyan hiábavaló – a puha kalap és a kesztyű, egy leírhatatlan korlátolt mosollyal, mindenkit megelőzve – tessék! hívásra – az ajtón belép. És ül és ül és tudja, hogy álltok Ti odakünn és ki nem jön, csak akkor, mikor tinéktek aznapra már minden mindegy, a lelketek kiszikkadt. Akkor jön, az ajtóból még nevetve visszaszól, aztán rendbe hozza az arca ráncait, a kabátjáról pár pihét lever, lent kocsija, talán autója vár....

Ki Ő?

– „Bankigazgató!” – véli sírástól veres szemű néni, kit Isten tudja, milyen emlékek indítottak a távoli asszociációra.

– „Ügynök! Én ismerem, háború előtt is láttam, varrógépet árult” – szól a sarokból egy öntudatos bariton.

– „Az nem lehet, az este a főispánnál láttam, mentek vacsorázni” – súgja mellettem álló kis barátom.

Ki Ő?

Mellettem álló kis barátom, neked igazad van, a férfiú tegnap a főispánnál vacsorált. És te sem hazudtál, öntudatos bariton, e férfiú még nemrég varrógépet árult. És nem csalt intuíciód, kisírt szemű néni – a férfiú bankigazgató. És mondott volna róla bárki bármit is – igaza leendett, mert e férfiú már minden piszokban fürdött, minden lehetőit gründolt, s koccintott mindenkivel.

*

E típus érdekes, nézzük meg közelebbről.

Mint mondám, kesztyűt visel s gyűretlen puha kalapot. Kesztyű alatt a körmök tiszták, s a kalap jólápolat hajzatot takar. Sans phrase e férfi comme il faut. Mellénykivágáson alul is az inge tiszta, s a modora a váci utcán is modor. A cipőjének van szabása, zsebkendője diszkrét férfiillatot lehel. Csodálad-e, hogy bejut, ahová ő akar?...

Mert bejut. Mindenkit ismer. Bizalmas mindenkivel. A ház gazdája neki: „Elek bátyám”, a ház inasa egyszerűen: Gyuri. Pincér, rendőr, kocsis örül, ha látja, minden cigánynak jó barátja. Perfekt gentleman, perfektebb üzletember. Újságírókat ismer, írókról is beszél. Nődnek Willy regényeit ajánlja, neked Fabankot. S ha netán télire szén irányában vannak aggályaid: „Bagatell, kérlek, itt a névjegyem, ki sem kell menned, a Ferenc-pályaudvarról behozatod.+

Vannak hírei. Hétfőn egy attaséval utazott, ki a szállodában felejté dohánydobozát. Két mille dritte Sortéval kisegíté. Tőle tudja, hogy Belgrádban nyomott a hangulat. Mondott még többet is, de ő nem mondhat többet...

A háborúban összekötő volt. Összekötötte a hasznost a kellemessel. Majd élelmező lett, később étkezdetiszt. „Tudod, kérlek, az ezredes unszolt. Elvégre tíz és százezrek forognak, s nekem, ha más nem, a vagyonom minden gyanúsítást kizár.”

Tényleg, az ezredes unszolta. Egy ízben a fülemmel hallottam, hogy unszolta. „Ha három nap alatt nem pótolja a

14 ezer koronát, fel kell jelentenem.” Ígyen unszolta őt. Hát pótolta is. Miért ne pótolta volna. Bőven volt miből. „A vagyonom, s végül is akarva nem akarva, az ember keres.” Ezt hajnalidőben hallottam tőle, fegyelmezett agyának rugói kissé engedtek akkor.

*

– Uram, ön túloz. E férfiúnak kвалitásait a tábornok is elismerte, és kitüntetésekkel honorálta érdemeit a hadsereg körül.

– A tábornok kétségkívül derék egy férfiú. Hurrát kiáltani háromszor egymás után – a monarchiában legjobban tudott. Autóban ülni, uram, azt látni kellett, azt szóval elmondani amúgy sem lehet, autóban ülni a tábornok hogy tudott! Jelentést fogadni, ebédet adni, díszmenetet nézni – a tábornok tudott. És tudott minden mást is, mit egy tábornoknak tudni kell. Ismerte az embereit ismerte a szóban forgó férfiút is. Tudta róla, hogy...

– Tudta róla, hogy svihák? Ön felteszi a tábornokról, hogy tudta?!...

– Svihák... ez csak az egyik oldala a dolognak. És a tábornok mindig a másik oldaláról nézte. Az a fiú mindig szolgálatkész volt, és minden szolgálatra kész volt. A tábornok autón száguldva látott egy szép császárkörtét a csemegeüzlet kirakatában. „Wunderbar” – mondta a segédtisztjének. Délben egy órakor a császárkörte szervírozva volt. A tábornok rég nem látta a kisfiát. Ha valaki idekísérné... de ki? Reiserfertig a mi emberünk két óra múlva az utasítások átvételére a tábornoknál jelentkezett.

Ein Mordskerl! – hatódott meg a generális, s a legközelebbi kitüntetési felterjesztésnél ezt a *használható* embert hogy felejtette volna ki.

– De az ezredes is becsülte, az őrnagy is, a kapitány is!

– *Ein Mordskerl*, mondta az ezredes is, mikor képtelen lakásviszonyok között részére mégis négyszobás pazar lakást rekvirált.

– *Ein Mordskerl*, mondta az őrnagy is, mikor két láda tojást, négy zsák lisztet nője számára útba indított.

– *Ein Mordskerl*, mondta a kapitány, mikor hálószekevényén halmozva ott talált *Kirt* és *Mediát*...

– De hiszen ezek akkor majdnem bűntársak.

– Ezek? Még csak nem is gondoltak a bűnre. Ha egyáltalán gondoltak valamit, hát ezt gondolták: „Minden lehetséges. És ha minden lehetséges, hát az is lehetséges, hogy ez így van jól, helyesen korrektül. Sőt, egész bizonyosan így van ez jól.”

– Eh, végül is ezeknek az uraknak tudniok kellett, hogy kétszer kettő az mennyi...

– Azt tudták is. Éppúgy, mint ön, vagy én, de hogy 317-szer 1819 az mennyi, azt már csak papíron tudták volna kiszámítani. Éppen úgy, mint ön vagy én. És nem számították ki. Úgyis biztosan stimmel. Számítsa a fene. Meg a mostaninál jobb állapot úgy sem jöhetett ki a számításból, csak rosszabb. Hát ezért.

– És a svihák?

– Öntudatosan táncolt a kötélén. Kúszott mind feljebb és feljebb. Regényt lehetne írni róla, ahogy eljutott a Lob utcától a Heeresfrontig.

*

Hahogy virágkorát a háborúban élte is – a békében sem hervadott el. És érdekes! – míg a katonáéknál civilből hozott ügyeskedéseivel hódított és aratott csengő babérokot, most katonai manierjeivel brillírozik. Tapasztalatait értékesíti. Uniformisának s a parancsnoki bélyegzőnek presztizsén sok civil hatósággal beszélt félvállról annak idején. Ebből a hanghordozásból sokat megtartott máig is. Civilből hozott skálája a *szemtelenség*gel gazdagodott. Csak ez hiányzott még neki: a *fellépés*. Most már az sem hiányzik. Művészi skálája

teljes, most már – kész svihák. Ő az, aki mindig kap utazási engedélyt. Ő az, aki mindig kap vagon, ahány csak kell neki. Ő az, aki nevet, ha panaszod, hogy cukrot nem tudsz kapni. Ő az, akinek most is két lakása van. Ő az, aki miatt más kap huszonötöt, holott ő ötvenet érdemel. Ő az, akinek nincs törvény, nincsen rendelet. Ő az, aki miatt a Világ rendjében is kételkedel. És ő az, akiről könyvet fogok írni, ha addig el nem pusztít.

Zord Idő, 1919, 5. szám

VIHAR NYERGÉBEN

Ki vagyok én? Egyszerű újságolvasó, de a szorgalmasabbak közül való, aki nevezetesebb események történetét több újságból is elolvasom. Vannak néha szenzációim: a lapban, ritkított betűből szedve, napihír jelenik meg az államférfiúról, ki Bécsből jövet, vagy Bécsbe menet tüdőgyulladást szerzett a vonaton és háziorvosa komolynak jelzi állapotát. Az esti lap már konzíliumról beszél. A beteg állapota változatlanul komoly – írják a reggeli lapok. A délelőtt folyamán Ő Felsége telefonon érdeklődik a nagy beteg után. Ilyenkor már én – nagy tapasztalatú újságolvasó – tudom, hogy a redakciókban lázasan dolgoznak a nekrológon.

A katasztrófa végre bekövetkezik. Akkor napokon át nyelem valamennyi napilap sűrű hasábjait, és a temetésig hiánytalan ismeretet szerzek az elhunyt leszármazásáról, gyermekkoráról, első sikereiről, elmaradhatatlan balsikerekről, kitüntetéseiről és utolsó óráiról, úgy, hogy tetőtől talpig ismerősöm a férfi, kinek maradványait olyan sűrű sorokban kíséri a részvét a családi sírbolt rácsos kapujáig.

Ezerkilencszáztizennyolc őszén sem a közhangulat, sem a sajtóviszonyok nem kedveztek az elhalt nagyokról írott disszertációknak, és azért gróf Tisza Istvánról való ismereteim nem ütik meg azt a mértéket, amelyet Tisza Kálmánról, Bánffy Dezsőről, Széll Kálmánról és más, miniszterelnökséget viselt magyar státus-férfiakról való ismereteim megütnek. És ugyanezen okból teljesen tájékozatlanul állok szemben a posztumusz apológiákkal, melyek (nyilván az akkor elmaradt nekrológok pótlásaként) most nap nap után felhangzanak, s a legkülönbözőbb

szempontból méltatják bár az elköltözöttet, de abban mind egyeznek, hogy dicsérni jöttek Caesart, nem temetni...

*

Mikor Tisza Kálmán meghalt, a parlamenti megemlékezések során az érdeklődés az ellenzék szónokai felé fordult: mit mondanak róla – mégis? Mi az, amit mégis el kell ismerni róla? Kiderült, Apponyi mondta meg: az izzó fajszeretet. És *ezt az elismerést*, izzó fajszeretetének elismerését Tisza István sírjához is el kell, hogy vigye a magyar emlékezet. Kérdés csak az lehet: magyar státusférfiról szólván, miért kell ezt hangsúlyozni, külön kiemelni? Azért, mert a Tiszák politikai pályafutásának egyező momentuma, hogy mindegyikük karrierjében volt olyan idő, amelyben a közvélemény *ezt* is kétségbe vonta. Igaztalanul. Tisza Kálmánnak a hosszú, tizenöt éves miniszterelnökség, Istvánnál a bár rövidebb, de szenzációkban gazdagabb pálya tette majdnem elkerülhetlenné, hogy a dualizmus magyarázatában itt-ott a nemzet (vagy legalább a nemzeti érzés) kárára deferáljanak. Mert a dualizmust magyarázni kellett, megcsinálása többféle értelmezést is lehetővé tett. Ferenc József évente többször is magyaráztatta magának. Ebben a magyarázásban koptak el a magyar államférfiak. A Tiszák kemény anyagból voltak, azért nem koptak el a magyarázásban. És azért támadt a gyanú – hogy könnyebb végét fogták a dolognak, és nem ők magyarázták, hanem *magyaráztatták maguknak* Deák békeművét.

*

Kedvező külső körülmények között lépett a politikai pályára. Híre és árfolyama volt már nevének, mielőtt a parlamenti folyóson megjelent. A Tisza Kálmán fia volt – nemcsak –, de egy annál szuggesztívebb Kálmán, Mikszáth

konferálta be első fellépését. Mikor a *generális* egy-egy megdöbbenő parlamenti akciója saját legszemélyesebb híveit is megborzongatta, s ezek baljós sejtelemmel bújtak össze és félték a vezért, – Mikszáth még növelte komikus ijedtségüket: „Ez még semmi, – mondotta –, de majd, ha jön a Pista...” Tisza Kálmán maga is félté, s ha nem félté – respektálta fia impetuózus természetét. Tele várakozással az eljövendő parlamenti fenomén iránt, adta le az apró történeteket, jellemzéseket a Pista akaraterejéről, tudásáról, bátorságáról és a firecúgról, amelyet úgy hajt a Pista, mint senki más. De a legnagyobb várakozással – ezt már csak intuitíve sejteni lehet – maga Tisza István volt eltelve közéleti pályafutása iránt. Ez nem lehetett másként olyan embernél, akinek annyira éles szemei voltak – a mások gyengéinek észrevevése... Mert csak ez teszi! Ismerni a kortársakat! Biztosan tudni, hogy nincsen fölényesebb, még csak méltó ellenfél sem.

Tiszának nem volt méltó ellenfele.

Ha másból nem lehetne, ellenfeleinek számából és még inkább ezeknek nekikeseredett gyűlöletéből következtetni lehet, hogy Tisza István tehetséges ember volt. De más következtetési alap is kínálkozik. Tudott cselekedni. Tisza politikus volt. Nem egy világnézet és nem egy közjogi álláspont debatter védőjét, hanem napi problémák erőskezű kibogozóját kell keresnie annak, aki a politikus Tiszáról akar ítéletet formálni. A magyar politikai élet sok tehetségesnek kikürtölt alakját ha látja, az ember, felkiált: „A krisztusát a tehetségnek! Ha tenni nem tud, mire jó!?” Tisza tudott cselekedni.

Azonban...

*

És ezután már csak csupa *azonban* következik. Tisza az egész országot egy nagy vármegyének nézte. Ha nem is abban az értelemben, hogy a megyei közigazgatás

tragikomikus csínyjei egy ország közigazgatásában is felhasználhatók, de mindenesetre abban az egysíkú szemléletben, hogy a *kormányzat nem más, mint közigazgatás*. Kormányzatának, probléma-beállításainak, talán még parlamenti tónusának kifogásolhatóságai is ebből a tévedésből magyarázhatók. Most felállíthatnák kombinációkat, mondhatnám, hogy maga etikai lényének túlbecsüléséből származott az a meggyőződése, hogy a többi embereknek csak vegetatív szükségletei vannak, melyek közigazgatási úton kielégíthetők.

Bár még ebből sem következik, hogy az emberek összességének, a népnek, ne volnának ezeken túlmenő szükségletei.

*

Tisza konzervativizmusáról az a véleményem, hogy az sem abszolút nem volt, sem lelkéből lelkedzett. Aki úgy indul a pályájának, mintha egy második Széchenyivel akarná hazáját megajándékozni, annak a konzervativizmusa, hogy is mondjam, *nem egészen szavahihető*. Ez nála egy álláspont volt, egy pont, ahol állott: mert ahhoz kell egy pont, hogy az ember álljon.

Csodálatos! Az irodalomból el tudtuk kergetni az ördögöket és angyalokat, kikényszerítettük, hogy nekünk emberekről mondjanak mesét. De a politikában még mindig ezek a normáink. Itt még mindig csak angyalokat és ördögöket látunk. Pedig sokszor, majdnem mindig, akit ördögnek néztünk – csak egy némileg eltérő felfogású ember.

A Tisza végzetes vakságában nem hiszek. Ne higgyenek önök sem. Velünk együtt a saját szemével látta: hogy fejlődik naggyá, hatalmassá a magyar szociáldemokrácia. Elfoglalt álláspontjáról ezt nem találta szimpatikusnak. De látta.

Látta a történeteket, a történéseket, – csak a *történeendőket* nem látta. Mert az előrelátáshoz már nem elég a

közigazgatási tehetség. Az előrelátás képessége – már a kormányzás művészete.

Ez nem adatott neki.

*

Egyébként imponált nekem – mikor Vihart a nagyváradi versenypályán győzelemre vezette. Színes dresszében ahogy még hajlott korban is e férfias sportot űzte, a nézővel sok bántódást felejtetett. Tiszta a férfias erőfeszítésekben kereste az élet szépségeit, és – mert már csak sírbeszéd, mit tarthatunk felette – örüljünk, hogy megtalálta. Kérdésekkel ostromolni a végzetet: mi lett volna, ha ő más lett volna? mi lett volna, ha ő nem lett volna? – úgy vélem, botorság, s úgy vélem, érdektelen is.

*

Igazán nagy feladat elé állítva sohasem volt. Sem Vihar nyergében, sem a parlamentben. Egy éve múlt, hogy részére méltó erőpróba kínálkozott. Sorsa úgy hozta, hogy kétségtelen nagy erőit a még kétségtelenebbül nagy feladattal nem mérhette össze. Nem tudjuk, egyáltalán a versenyt fölvette volna-e? Sok mindent nem tudunk. Legkevésbé: hogy a gyilkosok golyója *outsidert* terített-e le, vagy reménye volt még, hogy hatalmas galoppal újból az életre szökik?

Zord Idő, 1919. 7. szám

BERNÁDY RÖPIRATA

Szeretem az írás mögött meglátni az embert. A betű – maga az eleven szuggesztívó. Az olvasás pedig: a legegényibb művészet. A hatást szinte nem is az írásmű, nem is az író gondolata determinálja. Hanem az olvasó. Én. Az én mentalitásom, az én műveltségem, az én szenvedélyeim, az én elfogultságom. Csak nagyon erős egyéniségek, csak nagy stílművészek menekülnek meg attól a veszedelemtől, hogy az olvasó *azt olvassa ki* az írásukból, amit éppen akar. Gyengébb egyéniségek nem. Gyengébb egyéniségeket *személyesen* is kell ismernem, nemcsak írásaiból.

Bernádyt nem ismerem. Mondják, ez a város sokat köszönhet neki. Iskoláit, tanácsházát, kultúrpalotáját, aszfaltját, vizét, világítását, majdnem mindenét. Mondják azt is: nagy munkaerő, fáradhatatlan szervező, hatalmas egzekutív szellem. Mindezt barátjai állítják, de azok is, akiket ellenlábásainak nézek, nem ezen a téren támadnak ellene. Politikai egyénisége az, ami felől elágaznak a kortársvélemények. Bernády következetlen, mondja egy csoport. Nem is lehet más, csak következetlen, – toldják mások –, hiszen a politikai következetesség a veleszületett arravalóság egyéni diszpozíciójának és hosszú évek elmélyedésének lehet csak velejárója, s Bernádynál hiszen e kettő hiányzik. Bernády hiú, Bernády erőszakos, Bernády hatalomra törő... ezt és ilyeneket hallok, ha kérdem a polgárokat, kik ezt a közéleti pályafutót indulni, delelni, s esteledni látták. Ezt és ilyeneket hallok, ha kérdem. De ha nem kérdem? Akkor semmit sem mondanak, akkor nem beszélnek Róla. Sem ellenségei, sem barátai. És ez a hallgatás az egyetlen, ami a Bernádyt nem ismerőnek mégis mond valamit. Mert ez a hallgatás azt jelenti, hogy a közoktatás fényes csarnokai, a

tanácsház és kultúrpalota kötömegei, a víz és villanyművek, a kigyózó aszfaltpántok – bár egy szervezőtalentum imponáló megnyilatkozásai – mégsem valami *kivételes egyéniség* revelációi, csak véletlen koincidenziái Bernády hivatalnoklásának. Kivételes egyéniségek a közléleknek adnak veret, emlékeztük generációkon kísért a város polgáraiban. Que faire...? Néhány év még, és Bernády is már csak az ő idejében emelt középületek feliratos márványtábláin lelheti igazolását, hogy valamikor valamije volt ennek a városnak.

Közpályát futott meg, szépet, emelkedőt – de a sokakból volt ő egy, nem a kevesekből, kikre emlékezünk büszke örömmel: nem volt a *közélet embere*.

A közélet embere... mit értek e két szón?

Ülök az ágyam szélén, félig öltözötten, egészen elhagyatottan. Elnyom a gond, s az undor megöl. Az emberek, a társaim – oh – hogy mit tettek velem! Ha farkasok közt élnék, rosszabb ott se lenne. Beteg társukat azok nem harapják. Este van, sötét, ilyen sose volt még. És holnap indulni kell, új útra, új robotra. Emberek, hűtlen társaim közé. Én nem megyek. Nem akarom látni többé közömbös állatarcukat, hideg nézésüket, s a perfid mosolyt. Inkább villámok suhanjanak el felettem, mint szemük sugara, ahogy elnéznek felettem. Koporsó deszkája nyomjon inkább, mint éles könyökük. Én meghalok. Este van, sötét, ilyen sose volt még. És mit reméljek? Hisz mind egyformák, fordulni nincs kihez...

De most... mi ez? Két szem néz rám a sötétből, világos lesz a kamra tőle, már látszanak az arcvonások, sohasem láttam, de olyan ismerős. Ebben az arcban a szemek élnek, a kevés beszédhez szokott száj csukott. Amit mond kevés: „Voltam és vagyok. Neked, nektek és mindenkinek. Csak magamnak nem. Az ajtóm nyitva áll, és mindig ott vagyok.”

Eltűnik, de akkorra én már hálatelt szívvel tudom, ki ő. Kit mindig kerestem, ez ő, a közélet embere, s már indulok, bús kifosztottsággal egyenest hozzá megyek.

Most, éjnek idején? Most éjnek idején, akármikor. Mert Ő nem ismer etikettet, csak a kötelességet ismeri. Nem a főutcán lakik, nem is a városvégén, de úgy: hogy megtalálsz. Lám ott is állsz már, s nem szívdobogva, mint tegnap álltál annak, s amannak ajtója előtt. A szívessége nem túlaradó, de az óráját se nézi. S mily nagy különbség tegnap és ma között! Tegnap úgy néztek rád, hogy súlyos nagy bajoddal kirukkolni féltél, s enyhítetted inkább, mutattad kisebbnek... itt pedig (nem is érted, mily csoda tevődött!) szinte szégyenkezelsz, hogy mindent elmondván, mégis, magad előtt oly kevésnek tetszett, jégen-elcsúszásnak, mosolyos együgyű katona dolognak. Mert ezen a világon, Testvérem, minden csak reláció. Kis komplikációid, elhajszoltatásod, akaratbetegséged hogyan törpültek volna el – az emberformát öltött Egyszerűség, Jóság és Akarat előtt!

Mert ez Ő – a közélet embere. Ez ő, egyszerűség, jóság és akarat, csodatételeit ezekkel űzi, kuruzslószerszámot kezébe nem vesz, kegyet nem osztogat, s nem frappíroz soha. Titkos utakon céloddhoz nem segít, de mutat szelíd ösvényt, mely céloddhoz vezet. Hatalmas ellenségedet legyűrni nem ad csodaszert, de megmondja: barátoddá őt hogyan teheted. Ágbogas sűrűben hogy eligazodj, hatalmas ollót nem nyom kezédbe, de egy-két ágat szelíden félrevon, s már út nyílik, s ő mosolyog, hogy hálás csodálat fénye ömlik sápadt arcodon. Kifosztóidat ő megint ki nem fosztja, maga zsebéből vagyont sem ad neked, de mindent összeszed, amid még megmaradt, s a helyes útra küld. Ő az egyszerűség, és a jóság is ő, de ő az akarat is! Ha pártodon van, s az igazságodat ő is igazságának látja, ne félj! Kényelmet nem ismer, kedvét nem veszíti, félelme semmitől nincs. Álmod nyugodt lehet, őt el nem tántorítják sem pénz, sem hatalom, sem titkos érdekeltség, sem titkos nexusok. Ne félj, s ne féltsd! Az utat ismeri. És mindent. A politikát is. Ő tudja, hogy a politikának tárgya a nép. De azt sem felejt, hogy alanya is: a nép. Ő tudja ezt, nemcsak szavalja. Nem szaval sosem. Keveset beszél, izmust

akkor se mond. Nincs pártállása, nem liberális, nem demokrata. De jogaid mellett megáll, és meg tud halni érted.

Ez ő, a közélet embere. Legsötétebb éjszakádon, ő az, ki megjelent...

II.

Ha kit az eddig mondottak el nem fárasztottak, és követte gondolataink menetét, idáig érve megérti, mi indokolja egy szerény röpirat ismertetésének ily hosszúságú bevezetését. Ülünk a sötét szobában egészen elhagyottan. Gyötör az önvád, a ránk szakadt nyomor, s a megaláztatás, gondolataink kétségbeesve iramodnak a meredeknek, de célhoz nem érve erőtlen hullanak alá. Mi volna jó? Mi volna helyes? Mit kellene tenni és mit nem szabad? Járatlan utakon jár a nemzet lelke, s fél a tévedéstől. Este van, sötét, ilyen sose volt még. Mit tegyünk? És szemek tüze nem gyúl a sötétben, nem int, nem szól hozzám, nincs sehol: a közélet embere.

Ám azért lássuk.

Nyolcadrész füzet, ötvenöt oldal, a címe: *Nyílt levél*, írta: dr. Bernády György. Kezdődik ekként:

„Irányt akarnék a jelen nehéz viszonyaink, súlyos megpróbáltatásaink között mutatni, előbb azonban emlékezem.”

Lázás, filmszerű előadásban az utolsó két év magyar történetét kapjuk mintegy 30 oldalon. Az ember azt hinné, hogy összetartást, megértést hirdető politikus – e két év történetét is a történetíró (pártszenvedélytől elvonatkozott) tárgyilagosságával fogja előnkbe adni. Ám a *Nyílt levél* írója úgy véli, hogy a *megértés* már a legközelebbi múltira sem kötelező, és szikrázó gyűlölettel rajzolja meg Károlyi Mihálynak s az októberi forradalom egyéb szereplőinek torzképeit. 1918. október 31-én omlott össze Bernády szerint az ezeréves magyar birodalom, s ez összeomlásban bűnösnek: a magyar defetista politikusokat, az izgatóktól

félrevezetett szociáldemokratákat, a radikális eszmékkel mételezett sajtót és a „zsírunkon élődő idegeneket” vélelmezi. Egy kis hatalomra törő csoport – Károlyi és sleppje – megbontja a hadsereg fegyelmét, lefegyverzi a katonákat és felfegyverzi Budapest söpredékét. Az ingatag, határozatlan királyt az orránál vezeti, előbb hűséget esküszik neki, majd felmenti magát ez eskü alól, átveszi a hatalmat és egy összeverődött csürhével kikiáltatja a magyar *népköztársaságot*. Eleintén nemzeti színekkel kendőzi magát, majd semmitől sem kelvén tartania, a fehéret, zöldet eldobja magától. És lesz, aminek indult – nemzetközien vörös. Külügyi téren, nagy hanggal kürtölt ígéreteit beváltani nem tudja, a Diaz-Weber szerződésnél aránytalanul rosszabb fegyverszüneti feltételeket kap. Mindegy – fő a hatalom. És a bankópénz, mit az állampénztár ürültén lopott klisével garmadszámra állítanak elő. Megteremtik vidéki szervezeteiket, és a magyar államiság pusztulása teljessé válik. A sajtó izgat, a sajtó fékét veszi, a Visegrádi utcán gyanús alakok bukkannak fel, gurul a rubel, a félősebbek megborzonganak, hiába – a film pattan – egy napról a másikra virradóra Tanácsköztársaság lesz a Népköztársaságból. Terror, miegymás, vörös hadsereg, terrorcsapatok, szlovák offenzíva, vissza-parancs, át a Tiszán, vissza a Tiszán, el Budapestről, persze jól megrakodva stb. s most itt állunk, és Bernády másként nem tehet.

A kritikus olvasó e harminc oldalnyi magyar történelmi megállapításokkal szemben szédült fejjel áll, és hamarjában csak pár ellen-megállapítással felel. Ezeréves birodalmat ledönteni pár óra alatt nem tud egy lármás kis tömeg. De a birodalom összeomlásáról beszélni talán korai is még. Mindenesetre az utolsó két év súlyos defektusokat ejtett Szent István birodalmán vagy helyesebben szólva súlyos defektusokat mutatott ezen a birodalmon. A politikus történetíró reámutathat a bűnökre, miket a haza ellen önfiai elkövettek, de ne álljon meg hosszasan politikai ellenfelei hibáinál. Két, vagy mondjuk négy évi „aknamunka” csak ott

jár sikerrel, ahol a pusztulás összes mikrobái munkájukat már jól elvégezték. Ha Bernády az oknyomozásban nagyon messzire visszamenni nem akart, legalább a hetvenes-nyolcvanas évekig mégis le kellett volna szállnia. Szólni kellett volna Tisza Kálmánék korrupt liberalizmusáról, mely hivatali utódaiban folytatódván, míg egy kezdetleges kapitalizmus kibontakozásával időbelileg egybeesett, s a gyorsvonaton átutazónak szeme előtt egy fejlődő ország fényes lehetőségeit csillantotta meg, – addig másfelől hivatali nepotizmust, gentry-uralmat, bankokráciát teremtett, s ami ezeknek velejárója: egy eltüzesedett, végletekig lealjasodott sajtót. Persze, azt nem lehet mondani, hogy Szent István birodalmának összeomlását ez okozta. Éppen úgy nem okozta ez, mint Károlyi uralomra jutása. Ha a világháborúban a központi hatalmak győznek – ilyesmiről beszélni sem lehetne. De miféle felelőtlen demagógia az, egy veszített háború külpolitikai konzekvenciáit egy (akár tehetséges, akár tehetségtelen) politikus nyakába varrni? És mi szükség van rá? És mit érünk el vele?

Éppen a Zord Idő hasábjain és éppen e sorok írója vetette fel, mi történik, ha Tisza Istvánt orvul meg nem ölik. A tépelődő lélek ezt a kérdést felvetheti, de ki volna oly botor, hinni, hogy e kérdésre válasz is adható. Súlyosabb körülmények között még a hatalmat át nem vették, mint vette Károlyi Mihály. Azért sikertelenségeit szemére vetni, olcsó diadal. Károlyi sleppjének némileg artikulátlan lármája, sajtójának bántó hurrázása kinek lenne szimpatikus? De ítélőszékbe ülve, hunyhatunk-e szemet a liberális magyar kormányzatok sleppjének undorító manierjai és aprópénzekkel megfizetett sajtójuk előtt? Ha pedig kutatom, kinek a bűne a magyar közélet erkölcsi leromlása, s a magyar fővárosi és vidéki sajtó egy tekintélyes részének erkölcsi züllöttsége, – az időbeliség is, a logika is a belügyi despotizmus, a bankuralom és megyei kiskirálykodás bűneire mutat.

Ennyit az előzményekről és Bernády „emlékezéseiről”.

III.

És most?

Tömörüljünk, mondja Bernády. Alakítsuk meg a magyar nemzeti pártot. Egységes, minden magyart egyesítő szervezetet, és vallásra, pártállásra, rangra, vagyonra, politikai hitvallásra tekintet nélkül tömörüljünk ebbe a szervezetbe és román testvéreinkkel a megértés és megértetés útját keresve – így biztosítsuk életünk lehetőségeit. Bernády több szóval mondja ezt, de többet ő sem mond. Nem tudjuk, társadalmi vagy politikai egyesülésre gondol-e, de valószínű, hogy utóbbira, mert különben figyelmeztetése, hogy: világnézeti ellentéteinket kebelbelileg intézve, kifelé mindig egységet mutassunk, – érthetetlen volna.

Bernády röpiratának ez a része követel és érdemel legkevesebb méltatást. Szívesen elismerjük, hogy égő honfibanat, sebzett magyar szív keresi e lapokon a kibontakozás lehetőségét. Félelme, aggodalma, hogy meggyanúsíttatik, egyéni siker és személyes előny keresésével vádoltatik – alaptalan. A prioritás jogát is, hogy az egységes fellépés gondolatát ő dobta először a közvéleménybe, készséggel és irigység nélkül neki ítéljük. És érdemben is, a gondolatát helyesnek, jónak ítéljük.

Nem marjuk egymást, egymás hibáit megbocsássuk, egymást megértsük, szétzilált, szétforgácsolt erőinket egyesítsük – helyesen jól gondolta az író. És minden többi gondolata is helyeslésünkre lel: itt kell élnünk, Erdélyben, magyarnak, románnak, s minden többieknek, egymást megbecsülve, megsegítve. Mind igaz. És nincs propozícióban egy szó, mire ne bólinthatna „helyes”-t a magyar. És – nincs egész röpiratában egy szó, ami arra indítana, hogy ültömből felálljak.

Mer mér?

Mer azér, hogy legény legyen a talpán, akinek én a háta mögé állok.

Ha levelet kapok, megnézem mi van benne írva, de azt is megnézem: ki írta alá. A zászlóbontás lelkes jelenet, de lelketlenséggel ne vádoljon senki, ha nem a színt nézem meg először, de a – zászlótartót. Nem lehet ezt szóval magyarázni, magától világosul meg minden, ha majd a nemzetlélek igazi letéteményese fúvat sorakozót.

Zord Idő, 1920. 11. szám

BERNÁDY EMLÉKIRATA

Mielőtt e Marosvásárhelyt megjelent kis füzetet ismertetném és méltatnám, fel kell hívnom az olvasó figyelmét a Zord Idő 11. számában megjelent Bernády-cikkre. Sok hiányossága mellett is fel kellett tűnnie egy különösen kirívó hiányosságnak: a cikk egy szóval sem emlékezett meg Bernády röpiratának irodalmiságáról és nem méltatta azt történetpolitikai szempontból sem. Szándékkal történt. Bernády egyéniségét és *igazságait* kívántam bemutatni, e feladathoz míg egyrészt fölösleges volt az irodalmi méltatás, – másrészt sok olvasóban jobban visszatetszést keltett volna, ha a vitatkozást ilyen, nekem otthonos, neki járatlan térre terelem.

A most megjelent *Emlékirat* – az más.

Írásművének legelső oldalán bejelenti Bernády, hogy nem megbízásból, annál kevésbé valamely közület, avagy éppen a magyarság nevében beszél. Lelkiismerete parancsszavának engedve, egyedül a maga nevében szól Románia miniszterelnökéhez és hívja fel figyelmét: a magyarság helyzetét tűrhetetlenné tevő állapotokra. Egy magánember fogott tollat, és betűkbe öntötte a maga és mások sérelmeit. Írását nyomdába is adta, s most itt van előttünk az *Emlékirat*: seregszemléje az új állami berendezkedés atrocitásainak, és orvosláskérés a sérelmek ellen. Ilyen nemű írásnak súlyt adhat: vagy a panasztevő politikai egyénisége, vagy az írás belső értéke. Bernády politikai egyéniségéről múltkori cikkünkben mondtuk el a mondanivalónkat. Írásának belső értékeit tesszük mérlegre most.

*

Multatuli neve jut eszembe, a meggyőződés hevétől égő szavak, amelyekkel a holland kamarában elzokogta az elnyomott jávaiak fájdalmát... és nagyon-nagyon haragszom Bernády Györgyre, hogy ennek a cikknek megszületésére alkalmat adott. Kérem, a politikai irodalomnak vannak tradíciói, és a sérelmi politika irodalmának – különösen a mi hazánkban – ugyancsak tiszteletreméltó emlékei vannak. Hogy az *Emlékirat* szerzőjének ilyenekről tudomása nincsen, az megmagyarázza talán a merészségét, mellyel tollat fogott, de meg nem mentheti a legszigorúbb ítélettől írásművét magát.

Bernády írásából hiányzik a meggyőződés.

Honnan tudom?

Onnan tudom, hogy mikor olvastam, fél szemmel egy piquet-partinak kibiceltem, és – Herkulesre! – a piquet-párti jobban érdekelt. Pedig hiszen távol nem csillagzatokról, nem elvont tudományos témáról szól az *Emlékirat*, hanem magunkról, a mi bőrünkéről, a mi sérelmeinkről. És nem szólt hozzám mégsem, egy idegem se rezdült, egy izmom se moccant.

Mikor letettem, elképzelttem, hogy igazi, meggyőződéses embertollából milyen lett volna az *Emlékirat*.

Lélegzetfojtó vádirat, melynek betűire tapad a szem, eltűnik a világ, el az élet, csak ketten maradunk: én s az írás. Az írás, mely él, s mely öl, s mit ott fejez be egyáltalában – útkeresztezésnél vagy vassínek között –, ha ki első sorát olvasni ott kezdte meg. És az utolsó lapján be nem fejeződik, igazi élete ott kezdődik. Ott, ahol bennem folytatódik. Bennem és Tebenned...

Négy ász az tizennégy tercmajor az tizenhét – mondta a fiatal ügyvéd, én ebben a percben fejeztem be az *Emlékiratot*, s azontúl minden figyelmemet a piquet-partinak szentelém.

*

Szorosan e tárgyra nem tartozik, azért csak mellékesen említem, hogy mennyire elhalványul nálunk a fórum tisztelete. Piaci nyelv és cselédszobai zsargon a fórumra merészkednek, meghallgatást pretendálnak és közhelyek gázfelhőivel borítják pallérozottabb ellenfeleiket. Sokszor, tragikusan sokszor győztesek maradnak. (Nincs nehezebb küzdelem, mint a közhellyel való.) De ha nem győznek is, – valamit elérnek: a hivatott számára is élhetetlenné teszik a levegőt. Unottá, süketté teszik a közleket, érzéketlenné az eleven írás, az eleven hang iránt. Napisajtónkat e téren súlyos vád terheli. Hasábjain szóhoz juthatott minden írástudatlan, minden írástiszteletlen! Itt az eredmény. Íme, tollat ragad minden készületlen, s minden szószátyár szónoki pózba áll. Mérhetetlen a kára a köznek, melyet minden mérték sutba-dobásával szenvedett. Jöttek a féltéhségek s a háromnegyedazok, lettek vezérek, s vezettek bajba, romlásba, s mit tudták ők, hová...

Haj, gyönyörű kortesszónokok, megyei fecsegők, s ti dadogói a tisztelt Háznak – gondoltatok-e rá, hogy jöhet idő, mikor visszاسírjuk a *magyar szó elherdált hatalmát!*?

*

Ad rem! Itt is csak azt mondhatom, amit röpiratáról a vonatkozó helyen. Bernádynak mindenben igaza van. Ahogy velünk bántak, az nem volt szép. Ok nélkül izgattak, sértegettek. Inzultáltak, internáltak, lakásból kidobtak, cégtáblát levertek, szobrot döntöttek, utcát kereszteltek – mind igaz. De nem gondolja Bernády, hogy a magyarság ezt *ékesebben már megmondta*, összeszorított fogával, német nyelvével, szótlan ajakával?...

Legény és író legyen a talpán, aki ezt a némaságot túlkiáltani tudja.

*

Az emlékirat végén: az obligát emlékeztetés, hogy magyar és román egyként árva nép, szláv tenger csapdosta szigetek, értsük hát meg egymást... Ha már nyomatékosan kívánta művét befejezni, – ezt mondhatta volna:

– Miniszterelnök úr! Románia kormánya öngyilkos politikát folytat, ha a nemzetiségek viszályát szítja, ahelyett, hogy minden tehetséggel oltaná. A nagyhatalmak kelet-európai szükségességnek láttak egy erős Nagy-Romániát. Egy konszolidált, minden polgára minden erejét hasznos munkába befogni tudó erős államiságot. A nagyhatalmak csak a keretet adhatták meg. *Erőssé* Önöknek kell tenniük. Ha *nem* teszik, ha *így* teszik, ha belső viszályban elvéreztetik, – Románia kormánya jól vigyázzon, mert csalódás éri a nagyhatalmakat.

Zord Idők, 1920. 12. szám.

ÉN, HERKULES

Bocsássák meg bűnömet az olimposzi istenek – de ha még sokáig így megy a dolog, (szerénység ide, szerénység oda!) én félistenné habitáltatom magam. Hogyne kelnének bennem ilyen hiúságok, mikor látom, hogy mások is, minden körülöttem élők – nem embert, hanem legalább is valami félistent látnak bennem. Olyan feladatokra tartanak képesnek (és rám is bízzák ezeket), amelyekhez Herkules 12 munkája: csak vasárnapi kirándulás a Somostetőre.

Na hallják csak:

Miután már sikerült másfél évig különféle ravaszságokkal a torkomra tett kést, a bőroimtól mégis egy milliméternyi távolságban eltartani – egyszerre újabb és még nehezebb kérdés elé állítottak. Kiutazik Budapestről Párizsba általam személyesen ismert Bénárd Ágoston orvostudor, saját töltőtollával aláírja a magyar békét és ezzel az egyszerű, minden szellemi megerőltetés nélkül véghez vihető művelettel olyan zavarba hoz engem, hogy a fülem is kétfele áll!

Értsék meg: Uraim és Hölgyeim! Másfél évig balanszírozhattam a kötelen, másfél évig tarthattam az egyensúlyt (bal kezemben a nemzeti becsület, jobb kezemben egy új világtörténelem), és most jön ez a fiú, pecsétet nyom a Világtörténelemre, és felborítja a féltve őrzött egyensúlyomat. Én olyat esem mindjárt, hogy...

Ne méltóztassanak azt gondolni, hogy ez csak egy jó tréfa. Legkevésbé azt, hogy: jó. De azt sem, hogy tréfa. A fele sem az. A békeszerződés aláírásával én, dr. Herkules a legkínosabb zavarba jutottam. Másfél évig minden elhatározásomat azzal a kitérővel halogathattam, hogy: „Várni kell, semmi sem bizonyos. Várjunk, míg a béke alá

lesz írva.” Nos, ez a kolléga egy mozdulatával kihúzta a gyékényt alólam. A béke alá van írva. Hiszen jó, még van egy kis időm. Még mindig mondhatom: Hohó, még nincs ratifikálva. Igaz, hogy nem tudom egész pontosan mi az a ratifikálás, de azért mondhatom. (Errefelé igazán nem kell nagyon szégyenkezni, ha valamit nem tud az ember biztosan, és mégis mondja...) De valahogy úgy érzem, hogy a ratifikálásra már nem kell újabb másfél évig várakozni. És akkor végérvényesen döntenem kell. És akkor –

De itt már beszéljünk komolyan.

Az új helyzet, mely Erdély katonai okkupációjával beállt, engem, egyes embert rettenetes helyzetekbe sodort. Meg kell mondani: nemcsak a helyzet adottságai tehettek erről, hanem emberek is. A túlzó és türelmetlen sovinizmus mindent egyszerre akart. Egy édes megszokottságot parancsszóval akart közönnyé változtatni át. Ma talán szabad már megmondani, hogy e türelmetlen sietség inkább ártott, mint használt. A fájó magyar lélek (s még bántalmaztatott is!) mit tehetett? Szavakat keresett, formulát, reményt. Csoda-e, Uraim?

De nehogy csak egyfelé osszak igazságot, a másik oldalnak is kell valamit mondanom. Arról az oldalról a magyar lélek kínzó lelkiismereti összeütközését még súlyosabbá tevék: gyanúval, váddal, örök kétkedéssel. Sat.

Ha még egyszer jönnek ilyen helyzetbe, vagy a mostani helyzet tovább folytatódna, brutális őszinteséggel jobbra és balra odakiáltanám:

Nem engedem magamat erőmet meghaladó problémák elé állítani. Tőlem ne kérdezzék, hogy melyik állam polgára vagyok! Hogy ez az állapot, de jure, vagy csak de facto állapot? Én sem ezt nem tudom, sem azt nem tudom. Csak egyet tudok. Hogy: munka nélkül – kétszerkettő négy – mind elpusztulunk.

Zord Idő, 1920. 13. szám

ERDÉLYI LEVELEK (V.)

Uram!

Hónapok múltak el, mióta utolszor írtam Önnek, és nem eredendő lustaságom volt oka a hosszú hallgatásnak. Vártam, váraoztam, hátha valami határozott fordulatról, valami kialakulásról tudnék beszámolni. Hiába vártam. A világnak lehetett ilyen arculatja a Teremtés harmadik napján. Határozatlan kontúrok, ködgomolyok, céltalan mozgás, pillanatra megnyíló perspektívák után koromsötétség, ma csupa jótvárás. Holnap minden rosszra felkészültség és egy határozatlan, de annál aggodalmasabb érzés: hogy alattunk, felettünk, körülöttünk nagy erők feszülnek, valami készül, valami lesz, valami új, reánk jön valami sors, aminek részesei leszünk, csak részesei, nem kovácsai...

„Lengyelország veszélyben!+ – harsogják a francia lapok. Igen – a lengyel gróf alighanem a vízbe fúl, de a parton éneklő kórus félti a ruháját, nem ugrik utána. „Európa gazdasági csőd előtt!” – (Londontól Bukarestig vért izzadnak a finánc kapacitások!) –, de Európa diplomáciai lelkiismerete csak mosolyog. Mintha mondaná: „Úgy? csőd előtt áll? Már azt hittük, hogy utána van...” Ezt a cinikus fintort, ezt a bornírt mosolyt látja meg először az eljövendő századok írója, ha a mi napjainkra visszanéz.

Egyebet semmit. Ez a korszak átkozott minden korszakok között. Nem termelt nagy embereket. Csak közepeseket, háromnegyed tehetségeket – „mennél több van belőlük, annál rosszabb”. Nem termelt...? Itt álljunk meg egy szóra.

... És ha termelt volna!? Olyan a mi világunk, a mi életünk, hogy itt a puszta tehetség elég? Él ebben a társadalomban szikrája a tisztületnek? Van-e közöttünk, aki megérezni, s ha

megérezte, nyílt szívvel hirdetni is képes: Numen adest. S ha kik meghallanák – utat nyitnak neki?

Utat a tehetségnek?

Mit én most kérdőjellel s ezer kétkedéssel írtam, ezerkilencszáztizenötben felkiáltó jellel írták ezt a mondatot: Utat a tehetségnek! Uram, emlékszik-e? Bethman Holweg... az új orientáció... az új kurzus... utat a tehetségnek...

Emlékszik-e? Győzelmeik tetőpontján álltak a központi hatalmak, de a föld alól morajlást hallottak már, kik tudnak hallani. A hang még nem fenyegetett, csak intett: így tovább nem mehet; győzzünk, vagy veszítsünk, új élet kell nekünk; ne higgye senki, hogy ott lehet folytatni, ahol a háború első napján abbahagytuk, új kurzust akarunk, új orientációt...

A birodalmi kancellár a végszót visszaadta:

– Új orientációt...

És?

És maradt a központi hatalmak országaiban minden a régiben. Hárombalkezes diplomaták csináltak külpolitikát, négybalkezesek csinálták a belsőt. És hirdettek *eltipró* békét, *erőteljes* békét, *német* békét.

És?

És elkövetkezett olyan katonai veresége a központi hatalmaknak, amilyenről még nem számolt be a világtörténelem.

És aztán?

És aztán: itt állunk, mert másként nem tehetünk, és folytatjuk pont ott, ahol a háború első napján abbahagytuk, és a kutya se beszél új kurzusról, és hangosan mondani én se merem, csak írni merem Önnek, hogy: utat a tehetségnek! Európa betegágya mellől álljanak félre a kurzuslók, engedjék oda az orvosokat. Utat a tehetségnek – mielőtt kurzuslói a beteget megölik. Az országok kormányrúdjá mellől is távozzanak, akiknek semmi más minősítésük nincs, minthogy: *ismert nevek voltak már a háború előtt*. És a közélet minden mezőit is, a leggyorsabb tempóban ürítsék ki azok,

kik ott tartózkodásuk egyetlen okául azt hozhatják: hogy ott a fű kövér.

Sietve, gyorsan visszavonulni, napszámos sorba vagy feledségbe, vagy akárhova, csak gyorsan elvonulni és átadni a teret az arravalónak, a hivatottnak, a tehetségnek...

Csak írni merem ezt, Uram, hangosan mondani nem. Nem áll mögöttem senki, szemben velem sokan, kik mind perverz szerelemmel a tehetetlent ölelik, mondván: „Ez az én szerelmetes fiam, kiben nekem kedvem telik.”

Zord Idő, 1920. 13. szám

ERDÉLYI LEVELEK (VII.)

Uraim!

Megküldöttem Önnek a Zord Idő legutóbbi számát, bizonyára észre vette azt a néhány sort, mit válaszképpen írtam Emil **Isac** levelére. *Tollnak és kormánypalcának* mérhetetlen távolságáról beszéltem, vagy igazabban szólva: két szóval s egy sóhajjal tértem napirendre fölötte. Ahányszor tollat fogok – akárha csak hogy Önnek írjak is –, eluralkodik rajtam valami bénaság. Miért írni? Minek? És minden sor, amit leírok, csak parafrázisa egy ki nem mondott feleletnek.

Hol vagyok már a büszkeségtől, mellyel a gyors sajtó mellett állni szoktam? Ütemes zakatolása: győzelmi induló volt, a kirakott ívek százai: az én katonáim... Unt kötelességgel még ott állok ma is, a kirakott ívek százait legszívesebben szélnek ereszteném s a gép monoton zajából csak annyit hallok: „Beszélhetsz, jó vitéz.”

(Weiter dienen!)

Még jó, hogy ez a belső, lelki parancsszó néha magamhoz térít. Mert külső ösztönzést sohasem kapok.

Uram! Hogy itt hogy bánnak a toll emberével!

Ez az utolsó sor ugye emlékezteti a versre, mit Kiss József írt *Izsó halálára*, és azt várja, hogy itt is most következnek

„... nagy, súlyos vádak,

Hogy itt a művésszel hogy bánnak...”

Nem következnek. Sem sérelmek, sem mulasztások felett itt seregszemlét nem tartok. Ha azt tenném, igazságtalan általánosítások terére tévelyednék. Az írott betű sorsát ha tekintem: sok értetlenséggel szemben sok megértés is már szemben áll. Sok (és sokszor csak pózolt) kicsinyléssel szemben – imponáló helyekről eredő nagyra értékelés. Van,

kire gondolnom, mikor írok, és nincsen nap, melyen egy meleg kézzorítást meg ne keresnék. És mégis: hívatlan vendég itt a toll munkája, s értetlen furcsa figura az író maga.

A toll embere: ezt a szót jobban szeretem. Az „író”-nak fogalmi értéke kevesebb, a „toll embere” alatt én többet értek. Érték alatta: csupa komolyságot, semmi műkedvelést. Értém alatta: az embert, ki egyetlen életheletőségének az írást látja, kinek az író toll: ásója, ekéje, kalapácsa és töltött fegyvere. Értém alatta: az embert, ki társai küzdelmének nemcsak látója, hallója, hitvány másolója, de aktív részese. Akinek nincs fellegvár olyan magos, nincs kazamata mély, hogy megvívásukra tollát csekélynek becsülje. Aki hisz magában, és bízik tollfegyverzetében. Aki egy szál gyertya mellett, külvárosi szoba íróasztalánál, miniszterekkel és diplomátákkal verekszik; aki ez egyenletlen küzdelemben is lát a maga számára győzelmi lehetőséget, mert intuíciónak a lehetséges támadási pontok mind láthatók. Aki céljai szolgálatában eszközt nem válogat: tollát, ha kell, karddal cseréli fel. *A tettnek kombattáns katonája ő.*

Önnel szemben, Uram, nem kell magyarázkodnom. Ha „ecce homo” kiáltással Zolára mutatok, ön nem kiált „apage Sataná”-t, s nem búvik Flaubert háta mögé. Carlyle-om elébe érvül nem dobja Dickenst, Thackeray-t, *profétáimmal* és hitvallóimmal szembe nem állít „l'art pour l'art” íróművészeket. Nem is állíthat, nem is állít, mert tudja, hogy e nagyok közül is a legnagyobbak hitvallói és mártírjai voltak a magát tette váltó gondolatnak. (S ha kik Tolsztoj nagyregényeiben nem látják az „eltévelyedett” apostolt, s ha kiket az sem győz meg, hogy *Feltámadása* az evangéliumi írások után keletkezett, – kell-e vitáznom az ilyenekkel?)

De ha jóhiszeműen igaznak és megfontoltan igazságosnak tetszenék is az „író”-nak és a *toll emberének* szembeállítása – mégis ma én úgy látom, hosszú időn még: a toll emberét kell preferálnom. Gondolom és vallom, hogy az írás birodalmának királyi széke ma ezt a dinasztit illeti.

Idáig érzem a szelíd mosolyt, s a kérdést, mely arcán átvonul: „Nos, miért nem foglalja el?” S mert tudom, hogy az ön mosolya csakugyan szelíd és önkéntelen, válaszolok is. A trónfoglalásért a harc folyik, és királyok között is király lesz a toll embere. Arzenálja nem lesz, ágyúkat nem gyártat, de lélekszámra mindenkienél nagyobb lesz serege, és rezervái kimeríthetetlenek.

A harc folyik. S a harcnak vannak sebesültjei. Egy a sebesült közkatonák közül, én írok önnek, én panaszolom: itt a toll emberével hogy bánnak. Közöny, közöny, közöny, – a legjobbaknak *is e harc igazi természetével szemben* fájó értetlensége, s a tíz ujjamon elszámolható, mindent értő, mindent lát keveseknek is – lázító egykedvűsége!... Hagyján! De magának a küzdő tábornak belső zűrzavara! A sok fegyelmezetlen, ki belső elhívottság nélkül tollfegyvert ragadott és táborunkba állt: (üres koponyákat takaró sok fényes sisak!) oktalan elégületlenség szülte lázadó moraj! Álöltözetben közénk keveredő írásellenségei... Presztízünket bérlő, írónevünkkel visszaélő darutollas írástudatlanok... Szédítő káosz, ködön, füstgomolyon alig átvonagló egy-két gondolatsugár.

(Weiter dienen!)

Persze hogy tovább! Csak győzhet, vagy meghalhat a *tettnek* kombattáns katonája.

Zord Idő, 1920. 16. szám

ERDÉLYI LEVELEK (X.)

Uram!

Ha tudná, mibe kerül nekem, hogy itt-ott, Önnel szemben, megengedem magamnak az igazmondás luxusát! Sóhajomat Ön egy kézlegyintéssel elintézheti: a disszidensek sorsa ez. A párthoz nem tartozóké, a dogmát nem rágóké, a külön pályát futóké.

Turfélményeim színes emlékei közül egy sokszor kacérkodott velem: az alagi akadálypályán szedtem fel sok év előtt. Startol a mezőny, a barrierék között az elsőségért színes dresszek csatáznak. Erős kezű zsoké-héroszok magas klasszisú lónagyságokat fékezve ösztökélnek. A játékos tömegek lármája már extatikus. Fél hossz, egy orrhossz már itt vagyont jelent. Egy pillanat, s a csata eldőlt... Hirtelen nevetés zúg fel, s végig-végig karikázik az embertengeren. Túl a barrieren sárga dressz villan el, s a küzdő mezőny előtt játszva éri el a célvonalat. Csak éppen, hogy – *túl a barrieren*. Hibás pályát futott. A díj nem lehet övé. Csak a nevetés. A start pillanatában kitört, gyenge lovasa az erős szájú lovat nem tudta visszafogni. Külön pályát futott...

Sokszor kísért ez a kép. Lét és nemlét tusáján nemegyszer kérdelem: melyik vagyok? A zabláthatlan paripa? Az erőtlen lovas?

*

Uram, ha csak sejtené! Hogy törnek rám, milyen kérlelhetetlen manírral, s mi barbár fegyverekkel. És – semmiért. Igaz – némely versenyben nyakhosszal első vagyok. Se dísz, se díjat a társaktól el nem veszek. Elütnek

tőle százsorszent *szabályok*. Enyém a különpálya és enyém – a nevetés.

*

Mi ütött hozzám? Leveleimben eddig magamról nem beszéltem.

Ma kénytelen vagyok. Ma csúnyán bántak velem, ma életemre törtek. Ma egy s más dolgokat tisztázni kell. A régi per, a sokszor halasztott, most mégis végtárgyalásra jut.

„Mit vétettem és mit akarnak?

Hiszen én mindent elhagyok...”

Uram! Kopottas kabátom a barátaimat is ingerli, és rövidlátó szemem sok méltatlan szenvedést panaszol. Egy nap tollat fogtam a kezembe és két szót vettem papírra: „Több tiszteletet!” Minden írásom azóta e két szó parafrázisa volt. Több tiszteletet kértem: magamnak, a fajtámnak, az embernek, a homo sapiens nagyszerű fajtájának. Több tiszteletet: a gondolatnak, a tollnak, a tehetségnek. Több tiszteletet: az erénynek s a férfibecsületnek. Több tiszteletet: az ideálokhoz vívó út magányos vándorának, a tiszta szándéknak, az önzetlen akarásnak.

Azóta úznak, hajtanak. Álmaimat sintér legények népesítik, s a hurok szorítását érzem, hogy elszívja előlem a levegőt. Napkeltekor sem hagy el a rettegés. Félek, nem szégyellem, félek. Hogy mégis rám következik a perc, mikor nekivágodom a sintérkalit csapóajtójának. Befogott, védtelen senki, félek, hogy elbánnak velem.

Ma körülvettek, ma nincs menekvés. Már szűkül a kör, ma itt maradok...

Vagy – tiszta szándékok aranyával töltvén zsebeimet, kirohanok ölni – s halni készen, mint Zrínyi Miklós egykor Szigetvárból. De nem lesz mögöttem hatszáz jó vitéz. Hat szál se lesz, tudom.

Zord Idő, 1920. 21. szám

A MAGYARSÁG POLITIKAI AKTIVITÁSÁRÓL*

Hónapok óta tárgyalja a magyar sajtó ezt a kérdést. Eltekintve a Kolozsvárt megjelenő *Új Világ* című lapnak egészen izoláltan álló felfogásától, amellyel már a gyulafehérvári határozat idején jónak látta a Romániához való csatlakozását kimondani és saját maga részéről az önrendelkezési jogot gyakorolni, a magyar sajtó legértékesebb és legbecsültebb reprezentánsai a politikai szervezkedés időpontját még ma sem látják elérkezettnek, és kizárólag a kulturális és gazdasági téren való önvédelmi munkát tartják szükségesnek.

A sajtó és a sajtón kívüli szószólói ezen álláspontnak rendszerint igen burkoltan és homályosan fejtik ki ezen állásfoglalásuk indokait.

Teljesen tisztán nem állapítható meg, mi az a leküzdhetetlen akadály, mely ebben az élet-halál küzdelemben az erős magyar kezeket lekötve tartja, mi gátolja meg a magyarságot abban, hogy a legnyíltabb és legelszántabb politikai harcot felvegye akkor, mikor napról napra látja, hogy védelem híján, hogy pusztítják el durva kezek a magyarságnak még kevés megmaradt javait.

Sejtem, hogy egyik lényeges ok mi lehet. A tradicionális jogászai és politikai képességekkel bíró magyar vezető társadalom, úgy látszik, a passzivitásával kívánja dokumentálni, hogy a mai politikai helyzet megteremtésében semmi része sincsen, azt igazságtalannak tartja, és nem óhajtja részvételével szankcionálni a mai kaotikus állapotokat.

Én nem tudok erre az álláspontra helyezkedni. Az aktív politikai harc még nem involválja, hogy mi ezt a reánk zúdult katasztrófát megalégedéssel fogadtuk volna, hogy a helyzet fixírozásához hozzájárultunk volna, avagy önrendelkezési jogot gyakorolva, bármely szerzett jogunkról önként lemondottunk volna.

Épp ezért, ezen álláspont világos leszegezése után akcióba kell hogy lépjünk.

A mi feladatunk egyszerű és nem vitás: ugyanazt kell most tennünk, mint amit a magyar nemzetgyűlés a napokban már meg is tett. A magunk részéről is elismerni, vagyis ratifikálni a trianoni békeszerződést.

Szívünkben a legnagyobb fájdalommal, lelkünkben a kegyetlen igazságtalanságnak teljes tudatával, de ratifikálnunk kell! Ratifikálni, elismerni a jelenlegi helyzetet, konstatálni a tényleges állapotokat, és ez alapon keresni az új orientációt. Ez az egyetlen módja annak, hogy erős, kitartó küzdelemmel, törvényes úton kivívjuk magunknak, legalább azon jogokat és biztosítékokat, melyeket új államunk törvényei, és különösen a ratifikált békeszerződés a mi részünkre garantál.

Ezek a jogok és biztosítékok igen értékesek és le nem becsülendők.

Tudvalevő ugyanis, hogy a szövetséges és társult hatalmak, a monarchia területén alakult utódállamoknak a nemzeti kisebbségek helyzete tekintetében nem adtak teljes szuverenitást.

Az utódállamoknak előzetesen ki kellett nyilatkoztatniok, hogy hozzájárulnak e kérdésben mindazon feltételekhez, amelyeket a szövetséges és társult hatalmak a nemzeti kisebbségek védelme céljából megállapítani szükségesnek tartanak.

Minden lelkiismereti aggály nélkül, emelt fővel kell tehát kijelentenünk: „a megkérdezésünk nélkül önrendelkezési jogunk legcinikusabb és legkegyetlenebb elkobzásával egy más állam szuverenitása alá kerültünk, és most, a

békeszerződés életbe lépésével, ipso facto román állampolgárok lettünk”.

Román állampolgárok, mégpedig teljes jogú állampolgárok, akiket nem lehet mindenféle abszolutisztikus dekrétumokkal „idegen nemzetiségűek”-nek deklarálni, és mint közveszélyes elemeket, állandóan rendőri felügyelet alatt tartani.

Épp azért harcolnunk kell minden, a magyarságunkat érő nyílt támadás ellen épp úgy, mint azokkal a ravaszságokkal szemben, amelyekkel a burkolt magyarpusztító munkát leplezni igyekeznek.

Nemcsak a közismert romanizáló törekvések ellen kell ugyanis küzdenünk, mintha például a magyar iskolákat akarják megszüntetni, hanem az ellen is, amikor lakásevakuálási rendelet, birtokreform, ipari üzemek nacionalizálása, választási törvény, kerületi beosztás stb. stb. címén óhajt a hatalom, burkoltan romanizálni.

E téren pedig eredményt kizárólag a gazdasági vagy kulturális szervezkedéssel elérni nemcsak, hogy nem lehet, de semmi okunk sincs arra, hogy küzdelmünket ilyen szűk korlátok közé redukáljuk.

Sokkal nagyobb a feladat, amelyre a magyarság vezetőinek vállalkozniok kell, és sokkal elszántabb az ellenfél, semhogy a kérdést pusztán társadalmi úton megoldani lehetne.

Itt a legbátrabb és legnyíltabb politikai harcra van szükség, mert a néma bánatban elmerülő és a semmi akadályt nem gördítő magyarságot a hatalom kezelői spekulációikban, mint „quantité négligeable”-t még figyelembe sem fogják venni.

Ha majd minden egyes – a magyarságot ért – sérelem gondos védelemben fog részesülni, ha minden injuria megtorlását egy szervezett, egységes tömeg fogja illetékes helyen követelni, és annak jóvátételét makacsul szorgalmazni, azt hiszem, el fog menni a kedve épp úgy a központban tájékozatlanul ülő vezetőnek, mint a perifériákon félelem nélkül vígan garázdálkodó basáknak

attól, hogy minden köznapi kérdésben irredenta lázadást igyekezzenek leleplezni és megtorolni.

A legnagyobb szorgalommal kell elsősorban azon fáradsunk, hogy az egész román politikai közvéleménybe, valamint a nemzetközi köztudatba is belevéssük azt a tényt, hogy a régi nemzetileg homogén Románia, a békeszerződés után poliglott állammá devalválódott.

Ezt az államot tehát, a XX. században, a világháború tanúságai után, csakis a poliglott állam természetének megfelelően lehet kormányozni, és minden más irányú merényes kísérlet, csúf kudarcot fog vallani.

Az „egységes nemzeti állam kiépítésére” irányuló törekvések ideje lejárt. A primitív népeket asszimilálhatta a középkor hatalmas hódító népe, ám az ezeréves magyar kultúra, a városok ipari és kereskedelmi centrumai, a magyar falu tradíciói mindig hatalmas akadályai lesznek az ilyen, ma már naivnak mondható – nacionalista törekvéseknek.

A politikai harcra való szervezkedés tehát semmi késedelmet nem szenvedhet. Egyesülnie kell e célra mindazoknak, kik ezen akcióra a békeszerződés aláírásáig és később annak ratifikálásáig vártak, azokkal is, kik e lépéssel szemben régebben sem tápláltak különösebb lelkiismereti aggályokat.

Ezek a dátumok most leteltek, az ellentétek most részben eliminálódtak, és így most, – kivéve e megállapításból magyar ügyünk egy-két notórius árulóit, most már Apáthy Istvánnak, e sokat szenvedett magyarnak tanácsát kell, hogy elfogadjuk: „oly kevesen vagyunk, hogy nemcsak a hazaárulóknak, de még a más politikai állásponton levőknek is meg kell bocsájtanunk”.

A kérdés ezek után az: mi lenne e politikai szervezkedés célja illetve programja.

Okos politikai program csakis a lehetőségek határain belül elérhető célokat tűzhet ki maga elé. A napi politikai küzdelem tárgya csak az lehet, hogy a jövő optimista

perspektívája mit mutat, az ma momentán nem irányíthatja cselekvő elhatározásunkat.

Egyébként már az elérendő célok fontosságának mértéke is megállapít bizonyos sorrendet:

A legsürgősebb lenne talán: a békeszerződésben garantált ama jogunk kivívása, hogy a magyar községeknek kulturális és vallási tekintetben autonóm hatáskör adandó. Hogy azután a városok politikai autonómiája, a választói reform, a tisztviselők ügye, a lakáskérdés, a kitelepítés, az ipari és kereskedelmi vállalatok nacionalizálása, földreform és végül a kantonális rendszerű teljes nemzeti autonómia stb. stb. kérdések azután mily egymásutánban fognak következni, az már a későbbi taktikai feladat, melynek megoldására a szervezett magyarság mindenestre meg fogja a legalkalmasabb módot találni.

Legkívánatosabb lenne mindenestre, ha a politikai pártban tömörült magyar nemzet, a küzdelemben együtt haladhatna úgy a többi nemzeti kisebbségekkel, mint a szociáldemokrata pártokkal.

Az új román állam 30 százaléknyi nemzeti kisebbsége a szocialistákkal együtt oly hatalmas blokkot tudna alkotni, amellyel minden komoly politikai tényező kénytelen lenne számolni.

A kooperációnak meglennének a tárgyi alapjai is. Hisz mindazok a szociális nemzeti jogok, melyeket az egyes kisebbségek a maguk részére követlenek, bent foglaltatnak a szociáldemokrata párt minden közös emberi jogért küzdő programjában is.

Sajnos, az osztályharc elvi alapján álló magyar szociáldemokrácia nem akar egyesülni a minden társadalmi réteget összefogó magyar polgári nacionalista pártokkal, és külön vívja meg a maga harcát, bármennyire igyekeznék is egy esetleg megalakítandó magyar nemzeti demokrata párt a szocializmus ideáljait magáévá tenni és egy jobb társadalmi rendszer érdekében *forradalmi mozgalmak nélkül*, fokozatosan haladva alkotmányos úton rendíthetetlenül tovább küzdeni.

* Ez a cikk, úgy ahogy egészében az olvasó előtt megjelenik, egy interjúnak köszönheti létezését. A Zord Idő politikai szerkesztője helyesnek és időszerűnek vélte megszólaltatni a magyarság aktivitásba lépésének egy olyan hívét, aki sem elsietett akciók részese nem volt, sem politikai szerepelni vágyással nem gyanúsítható. Az interjú során, melyet e „szürké”-vel folytattam le, az adott politikai helyzet minden vonatkozásai felmerültek és érdekes volt: egyszer már csoportosítva hallanom az aktivitás indikációit és kontraindikációit, különösen olyan ember szájából, akinek objektivitása nem szenved sem valamely politikai múlt, sem valamely áhított politikai jövő regarde-jaitól.

Magasabb szempontú olvasóközönségünk bizonyára szívesen veszi ezt a közleményt, melynek tárgyilagos taglalhatását szerzője, nevének közlésével sem akarta súlyosbítani.

Ugyanez a szempont vezeti a lap politikai vezetőjét is, mikor a cikket minden kommentár nélkül adja szedés alá. Szóljon a cikk azokhoz, akikhez intézve van, minden zavaró kíséret nélkül.

Érdeklődéssel várjuk e közlemény fogadtatását, és készséggel adunk teret a szélesebb körű megvitatásnak.

Zord Idő, 1920, 22. szám

TOLL ÉS KALAPÁCS

Az író utánajár kortársának és felszedi, mit az otthagyt, észre nem vesz, elhullat, elfelejt: borzongó napkeltét, mámorító estét, egy szemvillanást, egy fél szót, melynek másik fele a lélekbe tört. Összegyűjti és utánunk hozza. Becsületes megtaláló... Hasznos, sokoldalú férfiú: varázsló, ki visszahozza ifjúságunkat, átmenti tegnapunkat a mába, orvos, ki Freudot megelőzve gyógyította már eredendő hisztériánkat és tanítómester (a legjobb, az egyetlen!), ki megérteti lelkünkkel önnön művelődésének történetét. És...?

*

És – semmi más? Hát – igen, kísérletezett más területen is, volt más is, mint „csak művész”, volt bíró, volt ügyész, volt kritikus és filozófus, *bírált* múltat, és jóskolt jövőt, politikára is elragadtatta magát, s néha elszántan irányt mutatott. Be kell vallani: kevés sikerrel.

*

És mégis – a legjobbat remélem. – Létünk legsúlyosabb problémáitól, életünk legkiáltóbb tényeitől sem félttem az irodalmat. Nem félttem az aktualitásoktól sem.

A háborúra gondolok. A gyümölcsökre, miket az irodalom fáján ennek a háborúnak az érzéstelevénye érlelt. És nyom sehol, sehol semmi nyom. Egy-két színdarab, miknek erkölcsi kvalitása a háború egy percével sem ér fel, pár

regény, melynek szerzői az írástudásukról ítélve – haditudósítók is lehetek volna... Én a háború *Cervantesét* várom és *Tolsztoját* ennek a Háborúnak és ennek a Békének.

*

És mást és sokkal többet is. Írásos bizonyosságát az *erkölcsi átértékelésnek*, irodalmi szankcióját az új eszméknek, mik a háborúban végre megszülettek és sírfeliratát végre meghalt ideológiáknak. *És mindez – irodalmi legyen!* Ha régi köntöse az új tartalomtól szertereped, ám termeljen új műfajokat is. De új köntösben, vagy régiben, legyen az számunkra még több mint eddig volt: hatalmas társunk a munkában, mikor építjük az új világot, melynek vezető gondolata: a Tisztelet.

Zord Idő, 1919. 3. szám

... ÚR... ÍR...

Mikor egy választókerület elhatározza, hogy íróval képviselteti magát a parlamentben.

Bocsánat, hogy a fenti mondatot nem fejeztem be, de olyan hazugsággal kezdődik, hogy nem is érdemes befejezni. Az ilyesmit sohasem a kerületben határozzák el, hanem mindig – Budapesten. Az íróképviselek állítólag emelik a parlament színvonalát. Dísztagok a parlamentnek.

Szerénységem úgy véli, hogy a parlamentnek nem dísztagokra, hanem munkálkodó törvényhozókra van szüksége. A parlamenti élet komolytalanságára mutat, ha öthat munkálkodó tag helyét dísztagokkal *lehet* betölteni. Jó, hogy Mikszáth vagy Jókai tudtak úgy törvényt hozni, mint Pozsgai. De Pozsgait mégis csak komoly intenciókkal küldték a Házba: hogy ellenzékeskedjen, pártoskodjon, padot verjen, köpködjön, míg Jókait, Mikszáthot határozottan nem azért küldték, hogy (kormány) pártoskodjon vagy tűzön, vízen keresztül védje meg Tisza Kálmánt. Csak küldték. Hogy bent üljenek a Házban, vagy precízebben: hogy kint üljenek a folyosón, és formát, színt adjanak annak a hígan ömlő, gyanús színű valaminek, amit úgy hívnak: a *folyosó humora*. Idáig valami nagy baj még nincs. A baj ott kezdődik, hogy az íróképviselek intézménye megszilárdul, és akkor is fennáll, mikor Jókai és Mikszáthok már nincsenek.

Ez azért baj, mert ilyenkor kerülnek be a parlamentbe Herczeg Ferenc és Pekár Gyula. Humorra tehetségük nincsen, és ebből azt következtetik, hogy: "de a komoly

politikára van". Ez ugyan kész humor, de többé nem a folyosóé, hanem az ülésteremé, s a helyzet most szomorúan alakul: a folyosónak nincsen humora, az ülésteremnek nincsen komolysága.

*

... úr... ír... tanulta Herczeg az első elemiben, és kategorikus értelemben vette a dolgot, kötelezőnek tartja magára, mint úrra az írást. Ha nem megy, erőlteti, és fantázia-fogytán politikai cikkeket ír. Legutóbbi írása egy arckép tanulmány Károlyi Mihályról. Soha szomorúbb önvallomást! Hát így lát húsból, vérből való embereket, kikkel évszámra személyesen érintkeznie adatott – ha annyi rögzítő ereje nincsen, hogy megjeleníteni tudjon közvetlen környezetében élt embereket –, akkor mit tartsunk, mit tarthatunk azoknak az alakoknak *valószerűségéről*, kiket írói fantáziájának kellett megteremtenie. (Mert itt csak azokról a benyomásokról beszélek, melyeket ez arckép mint írói munka, kelt.) Elvégre a tárlaton is megnézhetek egy portrét, a jóságát is megítélhetem, anélkül, hogy tudnám, kit ábrázol, s hogy hasonlatossága van-e az eredetijével. Így ez az arckép is – teljesen elvonatkozva a képtől, ahogy Károlyi bennem él – első pillantásra (utolsó látásra is) elárulja a kontárt. Már az ecset kezelése ügyetlen. „Károlyi Mihály nem volt demokrata, ő egy lecsúszott arisztokrata volt.” Ennek a mondatnak se íze, se bűze, se numerusa nincsen. Így már csak a nemzet ünnepelt írója ír. Herczeg a választékos.

*

Választékos író. Utolsó tromfként (minden csődöt mondván) női olvasói ezt szokták kívágni. Mit vágnak ki a Károlyi cikk után? Olvastán ez altnodisch paskvilnak, melynek minden mondata fészületlen, és minden fordulata fegyelmezetlen elmére vall.

Herczeg a történeti regényt is műveli, s mi több, a történeti drámát is. Mindkettőhöz egy vátesz intuíciója, egy tudósnak mohó igazságra vágyódása és egy mesterjátszma logikája kell. És tanulmány rengeteg. És elvonatozás a napi érdekektől. És rendkívüli képessége a megjelenítésnek. És legalább közepes kalibere az írni tudásnak.

De jók is lehetnek Herczeg korrajzai.

*

Kávéházak szószátyarai örömmel fogadták Herczeg Károlyi-ját. Hogyisne. Fémjelzett írótól hallották megerősítését szivarfüstközi elképzeléseiknek Károlyiról, aki akarta a vereséget, hogy úr legyen majd a romokon. Károlyiról, a másokat és önmagát ámitóról, akinek nem volt mértéke a dolgokhoz, és kábán azt hitte, hogy az antant, ha Magyarország kényszerhelyzetére nem is, de reá, Károlyira, majd tekintettel lesz. Károlyiról, a gyáváról, aki a kommunizmusnak már falra festett árnyától is megijedt. Károlyiról, a pirománról, aki látva – hogy (legalább is az ő részére) – minden elveszett, a lángsírba dobta a hazát: hadd lobogjon el.

Szabad kérnem, a bizonyítékokat, mylord!? Fölöslegesnek tartja? Kisegítem Önt. Hivatkozzék a kávéházi fecsegőkre, akik cikkét olyan nagy örömmel üdvözölték. Ők tanúságot tesznek Ön mellett. Ők már egész múlt télen, tavasszal és nyáron is pont ezeket mondták. Hivatkozzék reájuk. Hisz ők is Önre hivatkoznak.

*

A Károlyi sleppjéről is beszél Herczeg, és itt van némi igaza. Ez a slepp undorító volt. De csak azért, mert – slepp volt. Minden slepp undorító. Ha munkapárti is. Egyébként Szende Pál van olyan szimpatikus, mint Szterényi és Jászi, van olyan tudós, mint a B. H. nacionalistái.

Ceterum censeo: ráépíteni egy politikai megállapítást nem történelmi igazságokra, hanem egy sok sebből vérző, sok

csapástól elidegesített nemzet közhangulatára, – a
legminősítettebb demagógia.

Zord Idő, 1919. 7. szám

KÖNYVKERESKEDŐK

Ha rajtam állana, szakvizsgát tétetnék le a könyvkereskedővel, mielőtt boltjával együtt a publikumra rábocsátanám. „Úgy sincs elég könyvesboltunk! Hát még, ha képesítéshez kötjük!” Akkor, – akkor talán mégis csak lenne egy legalább. Mert most egyetlenegy sincs.

Pardon, én is jártam a Piacon, én is láttam a könyveskirakatot, sok-sok könyvet látni benne, kétszáz is van talán. Benn a boltban van még háromszáz. Hova legyen több egy vidéki boltban? Azt se veszik meg, ami raktáron van. Évszámra állnak a könyvek. Háború is volt. Forradalom is volt. Izé is van. Doktor úr, ne legyen igazságtalan. Beszéljünk komolyan.

*

Komolyan is lehet a dologról beszélni. De akkor csak egészen komolyan. Uraim, a könyvet szeretni kell, a könyvvel foglalkozni kell. A könyv nem párti-áru! Hogy könyvhöz jutni nem lehet, az nem igaz. Ahányan, úgynevezett könyvkereskedők, Nagyvárad és Brassó között élnek, a legnehezebb viszonyok között is legalább háromszor hoztak Pestről vagonárut. De véletlenségből sem hoztak csak egyszer is könyveket; nyomópapírt hoztak, detail munkához való nyomópapírt. Sajátságos az a kapcsolat, mely a könyvkereskedés, a papírüzlet és a nyomdavállalkozás között kialakult. A fűszer és vas – nem annyira inkompatibilis, mint a könyv és a papír. Mert csak látszatra

rokonok: mint a bőrbajok gyógyítása a nemi bajokéval. Az első a cégér, a második a seft. A szortiment-könyvkereskedésnek semmi köze sincs a borítékhoz, és semmi köze a radírgumihoz. És mégis országrészeket kell bejárni, míg az ember egy könyvkereskedőre akad, egy könyvkereskedőre, ki semmi más, csak könyvkereskedő.

*

Még csak nem is mentegetőznek. Kérdésre azt felelik, hogy miért foglalkozzanak könyvekkel, mikor csak papírral foglalkozni jövedelmezőbb. Miért is mentegetőzzenek? Mikor még, mint nyomdatulajdonosok is képesek olyan nyilatkozatra: hogy jobb a papírt tisztán eladni, mint nyomdamunkaként. És hivatkoznak nagy nyomdaüzletre, melyek papírkészletüket konjunktúra áron továbbadják, ahelyett, hogy benyomatnák. És furcsállják, ha az ember, a homlokát összeráncolja. Nem értik, hogy az embernek vagyona gyarapításán kívül más hivatása is van. Nem értik.

De legalább ne írják ki, hogy ők: könyvkereskedők. Én a könyvkereskedőmmel beszélni szeretek. Áhítattal nézegetem vele együtt a könyveket. Egyáltalán nem úgy, mintha az portéka, az ő portékája volna. Mintha kincs volna, közkincs, mely az ő őrizetére bízott, s amelytől nem is mindenki kedvéért válik meg szívesen.

Jó, ez romantika. De hol van ez még a papíruzsorától?

*

De azért meg tudom találni az átmenetet a papírkereskedőtől a könyvek árusáig. A tankönyv – az átmenet. Ez bálaszámra rendelhető és árusítható. Fixre elhelyezhető. Konzumcikk s végeredményben is csak nyomtatott papír. Hát Isten neki, tartsák meg a tankönyveiket. De a könyvet, az én könyvemet eresszék ki a kezükből, hasznot ez úgyse hoz, ne foglalkozzanak vele.

Tegyük lehetővé, hogy a város végén egy kicsi boltocskában foglalkozzék a könyvekkel valaki, aki csak ennek él. Aki szereti a könyvet.

Mondjanak le a könyvről. Az ócska könyvről is. Sőt erről legelőbb. Úgynevezett „egész könyvtárak vételét és eladását” bízzák azokra, akik nem mázsaszámra mérik. A könyv ócskán sem zsibáru. És műárusokra vár.

Zord Idő, 1919. 8. szám

MOTÍVUMOK

(A Zord Idő irodalmi estjének megnyitója)

Hölgyek és Urak! Én vagyok az, aki arra merészkedtem, hogy sok jó tanácsnak ellenére, lapot alapítsak, ráépítve komoly olvasók szükségleteire és komoly írók áldozatkészségére, azt mostanáig fönntartsam, és továbbra is fenntartani akarjam. „A tudatlanság bátorsága ez” – mondták sokan. Olyan időkben, mint a mostani, mikor minden gondolkodó ember elméjét még megszállva tartják a lezajlott, szinte kozmikus harcok emlékei – mikor minden lélek ráutaltatott, hogy tekintetét a még megmaradt szépségektől is elfordítva, megnyugvását egyedül önmagában keresse és megtalálja – mikor minden hitünk közül a nyomtatott betűben való hitet dobtuk ki a hajóból legelőször – akkor álljon elő valaki, hogy meghalt hitet életre keltsen, világtól elfordult lelket a világba visszavezessen, és más eszköze hozzá ne legyen csak a toll, melyet egyszerű, becsületes ember keze forgat, igazán bámulatba ejtő, megható naivítás.

De túl ezeken a generális akadályokon, amelyek ma a kultúrvilág bármely pontján alakuló új lapnak is útjába állanak, mennyi lokális, csak a mi területünkhöz kötött akadály intett vétót a vállalkozásnak. Messziről rémített a vidéki városok réme: a közöny. Szuggesztív tekintetével oh mennyi ébredő tehetséget altatott már örökre el! Tenni ellene nincs mit: a szemet behunyni. Hátad megett: suttogó gúnyszavak, szemtől szembe: jóság mezébe öltözött

álprófeciák. Tenni ellene nincs mit: fogat összeszorítani. Jobbról rágalom, balról pózolt kicsinylés, tenni ellene nincs mit: kilépni bátran és menni előre. A szemüket rád meresztik? Előre! Öklök emelkednek, szitok száll feléd? Előre! Követ gördítnek? Előre! Szédülsz? Előre! Nem bírod tovább? Előre! Akkor is csak előre!

Az elfogultságról is essék itt pár szó, amely felkél minden szellemi termelvény ellen, ha nem egyetlen szellemi centrumunk vignettáját hozza külsején. De egy megállapítást bocsássunk előre. A tehetség *felismeréséhez* csak konzseniális szellem szükséges. A tehetség *elismeréséhez* sokkal több ennél: bátorság, karakter és nobilitás – erkölcsi horizontunknak három legkritikáiban felgyúló csillaga. A lokálpatriotizmusra, vagy mondjuk csak: a helyes értékelésre is, számíthat a helyi ipari vagy kereskedelmi vállalkozás, de rosszul számít – ha számít a helyi irodalom. Összességükben az itt felhozottak nem mások, mint az irodalmi decentralizáció régen vajúdó problémája, mely akutabban mint valaha, most fölvetett, és sok vidéki laptársunktól úgy olvasom, meg is oldatott.

Vidéki laptársaink úgy vélik – sokban igazuk is van –, hogy az irodalmi élet decentralizációjának nem tárgyi, hanem személyi akadályok állottak útjában: az olvasóközönség maga. Úgy vélik, hogy ez az olvasóközönség a maga felületes fogalmazásával, sommás ítéletet mondott minden vidéki irodalom felett, anélkül, hogy annak komoly bírálatába bocsátkozott volna. Ráutalva a vidéki irodalomra nem volt, a gyorsvonatok poggyászkocsija bőven ontotta a budapesti lapokat, fedezve minden szükségletet. A vidéki irodalom könnyűnek találtatott, anélkül, hogy megméretett volna. Minden decentralizációs kísérlet eleve sikertelenségben marasztaltatott. Történt pedig, hogy Budapesttel minden összeköttetésünk megszakadt. A decentralizációs törekvések, mint galvános ütésre, fölébredtek. „Most az ideje, itt az idő, megcsinálni a

decentralizációt. A közönség reánk van utalva, a közönség olvasni fog, megismer, értékkel és befogad.”

Erre a gondolatmenetre lapok alakultak, Erdélynek a Tiszántúli Magyarországnak majd minden nagyobb városában heti és kétheti közlönyök jelentek meg, „semmi kétség, a vidéki irodalom magára és közönségére lelt, a decentralizáció keresztül vitetett”.

Ez a gondolatmenet hibátlan volna, ha a revü-sajtó decentralizálása egyben az irodalom decentralizálását is jelentette volna. De nem jelentette, mert nem jelenthette – sem elméletben, sem gyakorlatban. Elméletileg még elgondolható, hogy a vidék irodalmi termelése – helyben megjelenő lapok állván rendelkezésre – azonnal ezekben fog elhelyezkedést találni. (Bár tudnivaló egyrészt, hogy a *fővárosi megjelenés* az írókat még jobban vonzza, mint az olvasót; és tudnivaló másrészt, hogy az irodalmi termelésnek csak egy részét teszik a közlönyökben megjelentethető közlemények; másik, jelentékeny részük a volume-ök alakját ölti, melyeknek megjelenési lehetősége a vidéken vajmi kevés, és e lehetőségeket a vidéki revü-sajtó erkölcsi támogatása alig valamivel tudja emelni.) Gyakorlatilag (ami alatt az adott valóságot értem) a dolog még szomorúbban áll. A bemutatkozott vidéki közlönyök szinte kivétel nélkül csak merev utánpótlás budapesti sablonoknak. Annak, amit nyújtottak, itt ildomtalan volna bírálatába bocsátkozni, de annyit szabad megállapítanunk, hogy stílusban, anyagbeosztásban, érdeklődés-körükben – inkább a decentralizáció szükségtelensége, mint szükségessége mellett bizonyítanak. Alapítói jóhiszeműsége kétségbevonhatatlan. Hivatásuk volt és van még mindig. Kielégítik a közönség betűhűségét.

De ha arra az időre gondolok, amelyben a gyorsvonatok poggyászkocsija dús tartalmát újból előnkbe rakja, fölöslegesnek látom létezésüket. Nem telik bele sok idő: a vidéki irodalom temetőkertje jó néhány fejfával lesz gazdagabb.

Hölgyeim és Uraim, az ilyen jövőbe látó bölcs embertől joggal számon kérhetik, hogy tudván mindezeket, lapom számára az Önök áldozatkészségét hogy merem igénybe venni.

A Zord Idő nem konjunkturális vállalkozás, és nem a közönség momentán betűészségéből vezeti le az életre való jogosultságát. Szerkesztője és munkatársai el is utasítanak minden *faut de mieux* elbírálást. Nem féljük, de várjuk a gyorsvonal poggyászkocsiját. Nem a halálunkat várjuk tőle, hanem teljesebb életünket. Külsőségeink nem merev utánzatok, de egyetlen lehető megjelenési formája szellemünknek. Magát e szellemet méltatni, másokra tartozik.

A Zord Időt nem terveztük lokális vállalkozásnak, bár örülünk, hogy megjelenése itt vált lehetővé. Ha kérdik, hogy terjesztésének hol látjuk földrajzi határait, a magyar nyelv határait kell megjelölnünk, mert nincsen közöttünk egy sem, aki tollat fogván a kezébe, szűkebb határokkal beérné. Féltre ne értsenek, a Zord Idő erdélyi lap, ha tetszik vásárhelyi lap. Erdélyt és szűkebb hazáját, ha akarná, sem tudná megtagadni. Írói Erdély történeti levegőjét szívják, impresszióik javát ennek a városnak fórumán és interieurjeiben szerezték. A *vidéki* jelzöt is csak azért hárítja el magától, mert ehhez a szóhoz a mi nyelvünkben kellemetlen képzetek társulnak. Akarjuk, hogy a lap bárhol élő olvasóját a Zord Idő hasábjairól erdélyi levegő csapja meg, de elégedetlenek lennének magunkkal, ha mást nem tudnánk nyújtani, mint csak erdélyi levegőt.

Ennyi önbizalom rászolgált, hogy kellemetlen kérdésekkel támad tassék. Milyen lap is a Zord Idő? Irodalmi? Politikai? Társadalmi? Mind a három, vagy egyik sem? A jóhiszeműen adható felelet pedig ez:

– A Zord Idő a szokottnál szigorúbb szempontokból és a napilapokénál fegyverzettebb szemmel figyeli a szellemi termelés és a közélet eseményeit. Irodalmi lap is, de nem elsősorban irodalmi. Kereteiben helyet, előkelő helyet

biztosít a szépirodalmi termelés jobb és nemesebb gyümölcseinek, de tisztában van vele, hogy *csak ezek számára* túl tágas keret volna ma. Kötelességeit az itt és most bontakozó tehetségekkel szemben ismeri. És egyelőre – nincs tovább.

Nagyot-merés ez a mi dolgunk, elismerem. Mégsem hisszük, hogy újszerűsége idegenül hatna, mert nem egyes ember ötlete, hanem követelő közérdek hívta létre. Őt hónapon át már szólott magáért, és szólni fog tovább; néhány szó essék csak még, melyek a lap szerkesztésére vessenek világot.

Nem sokkal múlt egy éve, a Nyugat szerkesztője ezen a helyen állott és kifejtette szerkesztési elveit. Úgy mondta, hogy három vezető pontja van a Nyugat szerkesztésének: *szigorúság, következetesség és liberalizmus*. Követendő elvek ezek. Sem egyenként, sem összességükben teljes passzivitása világlik ki belőlük. A Nyugat tíz évfolyama mutatja, hogy annak szerkesztője teljes művészi szigorúsággal bírálja el a hozzá érkező kéziratokat. E szigorúságában következetes, az anyag megválasztásában pedig liberális, értvén ez alatt azt, hogy az írott mű csak művészi és irodalmi szempontból bíraltatik el, minden más szempont figyelembe vétele nélkül. Kalapot kell emelni ezek előtt a szerkesztési elvek előtt. Azután vissza kell tenni a kalapot a fejre, és teljes udvariassággal kijelenteni, hogy az így szerkesztett Nyugat olvasmányok elsőrangú, – *de lapnak kevés*. Kevés még akkor is, ha a szerkesztő asztalára halommal hozzák a legjobb írásokat, és ő remekművek között válogathat. A legértékesebb írások gyűjteménye is csak *nyomtatvány, könyv* marad, amelyre Isten tudja, miért, reá írták, megjelenése dátumát. Lappá csak azáltal lesz, ha a mában él, ha robotunkban velünk együtt liheg, ha meghallja és megfelelő némán feltett kérdéseinket, ha elkiáltja szívünk bánatát és odaüt, ahová mi szeretnénk. De mindehhez a szerkesztésnek teljes *aktivitása* kell, és mert ezt benne nem lelem, azért keveslem mint lapot, és azért nem vagyok jobb véleménnyel

a hozzá hasonlatos lapok legtöbbször, és vagyok határozottan rossz véleménnyel vidéki utánpótlásokról. Azt lehetne mondani, hogy nem disztinkció. A kárhóztatott lapok jórészt csak irodalmi lapok, s a versnek, novellának, regénynek nem kell a mában élnie. De ez annyira nem igaz, hogy én a Nyugatról és néhány társáról még el is ismerem, hogy bennük a versek, novellák, regények a mában élnek. És mégis keveslem.

Mert életnek és irodalomnak szorosabb kapcsolatát várom én, és elsősorban a revüajtótól e szorosabbá vált kapcsolat látható jelét! A magyar időségi sajtó köntöse végleg elszakadt, nem csoda; hat évtizeden át viselte ezt a köntöst. Formában, stílusban, anyagbeosztásban a magyar szemlék hat évtizeden át másolták egymást, és ebben az ötletszegénységben senyvedett el a revü-irodalom belső komolysága is. Legigazabb témáiktól kergették el az írókat, a szemlesajtó megkövült formanyúgai. Kristálytisztán látom ezt, ha nem is tudtam ma még tisztán elmondani.

De annyit tudok, hogy én magamról akarok hallani, a magam fájdalmáról.

Elszóltam magam? Nekem fáj valami? Csak a közös titkunkat fecsegték ki: nekünk mindannyiunknak mindig fáj valami. Erre a fájdalomra tapintson az írás, ha számot tart rá, hogy az enyém legyen, s hogy úgy nevezzem: az én lapom.

Ma inkább, mint bármikor. Ma több az érzékenység és több a bántalom. Irányt vesztett hajó ma minden ember. Szervesnek vélt kapcsolatok, melyek fajával, nemzetével, jogi és erkölcsi berendezésekkel összekötötték, mint pókháló fonadék szakadtak széjjel. Nem tudjuk, hol vagyunk, nincsen bázisunk. Az Orientációnk, az egyes emberé is, már csak földrajzi: északi szélesség – keleti hosszúság. Ami régebben emberi társaság volt, ma csak embertömeg. A zavarosban orvhalászok buktatják a hálót. Szertezüllött, semmivé vált a társas fegyelem. A szellemtelenség erőszaka bitorolja a szellem trónusát, és álarc nélkül vigyorog minden perfídiára. A

kommerciális szellem legázolt minden érdemet, és a fiskális szellem megcsúfolt minden humanitást.

De mi, tollforgatók úgy érezzük, hogy az idők teljessége elkövetkezett, mi az Ideál mellett harcba indulunk, s ha győztünk, arany hintóban hozzuk vissza az emberi szolidaritás száműzött gondolatát.

Zord Idő, 1920. 1. szám

PROGRAM

(Válasz egy levélre)

Motívumok című cikkében e lapok szerkesztője, telhető szabatossággal, körülírta, miben látja a Zord Idő feladatát. Szigorúbb szempontokból és a napilapokénál fegyverzettebb szemmel figyelni a közélet és szellemi termelés eseményeit egyfelől – az itt élő komoly íróembereknek megnyilatkozási és fejlődési lehetőséget adni másfelől, ezekben jelöltük meg a Zord Idő feladatait. Ha most a levél írója kevesellvén e programot, ugyanazzal a váddal illeti e lap szerkesztését, amellyel mi illetünk némely más folyóiratokat (és a szerkesztés „teljes passzivitását” ráolvassa a mi fejünkre is) – első gesztusunk nem a védelem mozdulata lesz, hanem döbbenve megállunk, és körültekintő szemmel tartunk tényvizsgálatot.

Van-e vádban igazság?

Meddő stílusgyakorlatokra terünk nincsen, kertelésre meg semmi okunk, egyenes a vád velejére térünk, mi – semmi kétség – így precizírozható: „a Zord Idő nem foglal állást és nem hallatja szavát a politikai élet aktuális kérdéseiben”.

Könnyű volna és hatásos, elmenekülni a mártírium mögé, mellyel e kemény időkben az írotoll komoly munkása jutalmaztatik. De csak hazug póz volna részünkről, ha a napi politika kommentálásától való tartózkodásunknak egyetlen okául – a meredek viszonyokat jelölnők meg.

„Minden cikk mögött egy ember áll” – mondotta Bismarck; s amennyire nem volt igaza e szóval a maga

idejében, annyira igaza lenne ma, ha mondaná. Politikai írásnak súlyt csak a közvélemény adhat, melyet szóhoz juttat. Ám hol a tábor, ha még oly kicsi, melynek véleménye annyira egységes, hogy szóba volna kristályosítható? Ha körülnézek – látok frakciókat, de ezek a frakciók is csak *disszidensek* gyülekezetei. Ha szóhoz jutna is, ezerágú síp zenebonája volna ma a politikai sajtó.

Azt lehetne mondani, hogy: „hát jó, a politikai irodalom magas iskoláját ma nem járhatjuk, de még mindig volna szerep, amit önérzetes újságnak vállalnia kellene. Elvégre a sajtó a közszabadságok egyik őre, garanciája az alkotmányosságnak...”

Prózára fordítva e föllengős mondatot, kötelessége volna az újságnak, hogy szóvá tegyen igaztalanságokat, üldözéseket, korrupciót stb. S a sajtó ellen emelt vádnak e ponton, mintha igazsága volna. De csak tévesztő látszat ez is. Mert igaz ugyan, hogy volna tábor melynek a sajtó illetően felszólalása szívéből hangzanak, de – újból a bismarcki szóhoz kell visszatérnem – a panaszszó elhangzása után, a felelősségrevonás idején, a cikk írója, mint az ujjam, egymagára állna.

*

És mégis, ha igaznak bizonyulna, súlyosnak érezném a vádat, hogy a lap mögött álló íróknak más a meggyőződésük, mint amelyet a lap lehet, vagy enyhébben fogalmazva: a lap nem mer vagy nem tud írói meggyőződésének kifejezést adni. Annyit jelentene ez, magyarán, hogy: elvtelen, meggyőződéstelen, felesleges lap a Zord Idő. Ám ezt a vádat nyugodt lelkiismerettel sorozzuk a rágalmak közé.

Kortesszólamokat ez a lap nem írt zászlójára, az örök emberi ideálokat sem sajátította ki előfizetési felhívásaiban, és nem hirdetett naponta harcot – döglött oroszánok ellen. De minden sorával hitvallást tett az Ember mellett, tiszteletet kért a számára, és kereste jogait. Harag és gúny fegyvereseit

küldte az emberi méltóság sérelmezőit: a kapzsis az erőszakosak, a tiszteletlenek ellen. Inzultálta a nyíltan jelentkező perfídiát, és levetkőztette a pózrongyokkal takarózó tehetségteleneket. Felismerte a durvaságot, ha még úgy sminkelve volt, és ráismert a becsületre, ha rágalmak tengere borította is el.

Ez mulatságnak gyenge, de férfimunka volt.

Zord Idő, 1920. 5. szám

VÁLASZ SZINI LAJOSNAK

Uram!

Végérvényes döntést csak az idő fog hozni perünkben: mire lehet és mire kell irodalmi újságot alapítani. Az adott válság az, hogy én a Zord Időt *komoly olvasók szükségleteire és komoly írók áldozatkészségére* alapítottam. Írók szükségleteire is annyiban, hogy körülnézve, messze területen nem láttam igényeiknek megfelelő orgánusot. De *olvasók áldozatkészségére* – semennyiben sem, és jóakarattal tanácsolom, ilyesmire ne alapítson lapot Ön sem soha.

Mert nem is képzelem, hogy a tényleges állapotok megismerésénél milyen furcsa kép tárul az ember szeme elé.

Diákok, hivatalnok leányok, kis fizetésű magánalkalmazottak eljönnek a kiadóba és előfizetnek. Előfizetéseik lejárta előtt újból megjelennek, aggódva kérdik, nem késtek-e el, és sietve újítják meg előfizetéseiket. Mélyen meg lennének sértve, ha illetően készségüket *áldozatkészségnek* bélyegezném. Úgy vallják, ők és így tartom én: ez nekik *szükségletük*.

Nem így a mágnás, az ipari tőkés, a pénzügyi direktor, az üzér, a birtokos! Az nem megy a kiadóba, s ha itt-ott kérdik tőle, a lapot olvassa-e, felháborító szimplicitással feleli: „Nem járt nálam senki, hogy előfizessenek.” Ugye, kedves Szini Lajos, itt már nem lehet szükségletéről beszélni, hanem ha már az előfizetés meg is történik, legföllebb „*áldozatkészségről*” szólhatunk. Éspedig egészen bátran, mert ezekben a körökben azt sértőnek nem veszik, sértőnek

inkább azt találnák, ha feltennék róluk, hogy szükségük van a megrendelt vidéki „lapocskára”. Nekik, a fővárosban otthonosoknak, a hálókocsik törzsvendégeinek, az Astoria szobabérlőinek, a Ritz-délutánok résztvevőinek! Nekik, a széles látókörűeknek, a déli tőzsde bennfenteseinek, a kulisszatitkok ismerőinek! Nekik, a *Pester Lloyd* műveltjeinek, a kis *Rott* művészetétől telelelküknek! Mit is keresnének, mit is találhatnának ők a mi lapunkban? Kosonériákat mi nem írunk, hacsak nem olykor a Tőke, amiket művel – „aztat pedig ők jobban tudnak”.

Hát így!

De azért – vagy hogy éppen azért – ne féltse, Uram a *Zord Időt*. Az áldozatkészségtől már réges-rég „befagyott” volna, a komoly szükséglet tartotta eddig is. És a lap adminisztrációjának irányát a jövőre is csak a múltak tapasztalata adhatja meg. A *Zord Idő* nemcsak *megjelenni* akar, felvágatlan, olvasatlan példányok százait pénztintézetek és vállalatok szemétkosarába hordani! A *Zord Idő* – *a mi szavunk!* Uram, szólna-e Ön olyanokhoz, akik részéről szavának meghallgatása: áldozat?!

De hogy minden kétségét eloszlassam, még a „magyar kultúráról” kell szólanom. Érzésben idegenebbül senki nem áll a magyar kultúrával szemben, mint társadalmunk látható oszlopai. Óh, tudom, mindenben részt vesznek, adnak itt is, ott is. De csak a nevük van ott s aprópénzük – hogy számonkérések idején *alibit* bizonyítsanak. A közösségnek minden, hangosan követelő érdekével szemben is süketek – hogy volna hát fülük néma újságbetűk mondanivalóira?! Reverenciájuk a nyomtatott betű iránt nincsen. Ahol ilyesmi nyomát véled látni, csak jobban nézd meg, s látod, nem más az: *félelem*. Pénzükért nem az írótól vesznek *szellemet*, hanem a kiadótól – *türelemlevelet*.

Hát így!

Szárhegyi magányában, kedves jó Uram, öt-hat kötet kitűnő góbéhistóriája melléje írjon másik hatot, itt ígérem, hogy kiadom, ne törődjék vele, kinek betűivel. S hogy kinek

a költségén? Azoknak az olvasóknak a költségén, akik az Ön írásait várva várják, s akik, mikor új könyvhöz jutnak, *a szellem adósainak* érzik magukat. És századrészben sem azok pénzén, akik nem restelik a szót: Na megint pénzembe áll az irodalom!

Zord Idő, 1920. 6. sz

A SAJTÓ SZABADSÁGA

Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti. Sajnos ez nem igaz, és nem is volt igaz semmi időben. Hogy ne közölhesse „szabadon” – arról mindig gondoskodott a fennálló Állami Rend. Hogy pedig ne „mindenki” – arról még hatásosabban gondoskodott: a Társadalmi Rend. Erről a gondoskodásról essék itt pár őszinte szó.

Gondolatait sajtó útján csak annyira közölheti „mindenki” – amennyire az is jogában áll „mindenkinek”, hogy emeletes házat vagy földbirtokot vásároljon. A sajtó sohasem volt szabad. A sajtó: ólombetűk, gépek és nyomópapír, mindig a magántőke tulajdona volt, nyilvánosságához hozzájutni csak belépti díj árán lehetett. Irreleváns, hogy a belépti díjat milyen valutában, eszmei vagy anyagi javakban fizették – a tény fontos –, hogy gondolatai közlésére a sajtó nem állott rendelkezésére „mindenkinek”. Sőt, csak a legkevesebbeknek, a belépti díj megfizetésére képeseknek. A kevés kivétel (azok az írók, kiknek még a sajtótőke fizetett a jogért, hogy gondolataikkal üzérkedhessenek) ne tévesszen meg senkit. Részben, mert ezeknek az íróknak nagyobb része eszmei valutával: meggyőződésével fizetett a nyilvánosságért, részben, mert a nyilvánossághoz jutott legkevesebbekkel szemben – ott áll számbeli tízszerese azoknak a kiváló szellemeknek, akik a magántulajdonban álló sajtó jóvoltából megrokkánásukig szóhoz nem juthattak.

A gyorsan asszociáló félős szellemeknek, kik máris észrevették, hogy ez az írás a szocializált sajtó felé kacsint, ajánlom szíves figyelmébe, hogy afféle „bitang jószág”, amilyenné a sajtót tenni kívánnám, van még több is a világon, például a levegő és a víz. (Igaz, hogy többet megnevezni én sem tudnék, ám példának ez a kettő nemcsak elég, de alkalmas is. S ahogy e száraz írás elevenednék, mondani merném: a sajtó szabad használata a szellem lélegzetvétele.)

*

Cenzúrázott lappéldányból olvasott fel cikket egy barátunk, ketten voltunk figyelmes hallgatók.

– Ezt én nem mertem volna megírni – mondotta társam.

– Én elgondolni sem mertem volna –, mondottam őszinte csodálattal én.

És a hosszan tartó klotúr legkárosabb hatását ebben látom, a *gondolkodás bátortalanságában*, melyet elkerülhetetlenül kivált.

*

Ám a politikai cenzúra, ha néha hosszan tart is, mégis csak *időleges*. S a bátortalanná vált gondolat, ha lassan is, csak újból erőre kaphat.

De időtlen időktől tart már a tőke cenzúrája, és jóvá nem tehető a kár, amit okozott. Mert mutassanak nekem író, egyetlenegy, akit írás közben (alkotás közben) tartalom, formában, stílusban, tónusban, de legalábbis terjedelemben nem befolyásolt: a magántulajdonban álló sajtó. S hiába minden öncsalás, tagadás; felt esett már az elme szűzi selymén, sánta koldus már a gondolat. És örökítjük a csapást hatodíziglen, és gyarapítjuk és sokasítjuk...

Zord Idő, 1920. 6. szám

ELMENNI... ITT MARADNI...?

Válasz egy levélre

Ez egyszer talán valami haszon származik a lustaságomból. Három nap óta készen volt fejemben a válasz, csak leírnom kellett volna már. (Gyönyörű levél volt, az episztola-irodalom határozott veszteséget könyvelhet el. Lelki szemeimmel már láttam nyomtatásban is. Tovább megyek, gondolatban már inkasszáltam az olvasók meghatottságát is, e levélnek óriási hatása leendett: összes hazaárulásaim kiegyenlítve, még némely pluszok is maradtak. Hiába, az égiek mást határoznak. De legalább tudom, most már biztosan tudom, hogy van, van gondviselés, és a földön mindennek oka, célja van, még az én lustaságomnak is.)

Egy jó barátom utazott el a mai kitelepítő vonattal, kedvéért kísértáltam az állomáshoz. Most láttam először ilyen vonatot. Kilenc-tíz teherkocsi, megrakva bútorokkal, szobaszerűen berendezve mind, középen asztal, szék az asztal előtt, rajta gyertyatartó fehér gyertyaszállal. A kocsi végében ágy, párnákkal puhán vetették, szinte hívogatott. Már esteledett, eső is szemergett, a hangulat a kora nyár dacára inkább őszi volt. A levegőben szinte lógott a válás, búcsúzás gondolata.

Barátommal sok beszélőnivalóm már nem volt, terveit, várakozásait már ismertem szélitibe mind, az útról kérdeztem inkább. Megtudtam, hogy másfél nap múlva Aradon lesznek, ott egy nap pihenő, poggyászvizsgálat, mi más, azután

indulás Lökösházára, ott a hátulra kapcsolt lokomotív a kocsikat egy férfiatlan *rucker*-rel a magyar határra telepíti át.

A vonat indulását nem vártam be, de mire itt e levelet írom, már gördül a vonat, jól ismert utakon, csak sejtett célok felé.

*

Barátom, maradjon velünk, ne menjen sehova!

Számba veszem a fontosabb impulzusokat, melyek önben az elmenetel gondolatát fogantatták.

Az ember nem szívesen marad meg cselédsorban ott, ahol gazda volt annak előtte.

Igaz.

A szellemi köldökzsinór, melyen át a magyar művelődés forrásaiból ivott, elkötöttetett s az itt buzgó források gyérek és csekélyek. Szellemi életének folytonossága veszélyben.

Igaz.

Politikai és szellemi életünk diminúciója gazdasági hátrányt is jelent. Az anyagi létért való küzdelemben is chance-aink megkevesbedtek.

Igaz.

És mégis, Barátom... maradjon, ne menjen el. Elárulom, hogy tervbe vett, de meg nem írt levelemben is erre lyukadtam, szép is volt e levél, ennél sokkal szebb, egy közismert szép alkalmi vers parafrázisa volt. Megírásától mégis elállottam, mert... kint voltam ma este a repatriáló vonatonál, és láttam hogy még mindig háború van. Amíg én teherkocsiba rendezett intereuröket látok, és bennök utazó embereket – addig háború van.

És Ön egy sietve szerzett benyomásomért itt maradjon?! Mikor már elhatározta, hogy *elmenni* fog?

Itt áll élére a dolog. Ön nem *határozott* el semmit. Aki *elhatározta* hogy megy, az kérdezés nélkül ment is, az ilyent *akut szükség* vezette, s az ilyent egyfelől botorság, másfelől lehetetlenség lett volna visszatartani. Éppen csak olyan

utazandók felől lehet meditálni is, kik még haboznak, s kiket hát akut szükség nem vezet.

Igaz, – ez a kategória is, ha szándékát hajlítani kívánom, több meggyőzést igényel, mint amennyit egy futó impresszió (s még csak nem is az övé!) magába rejthet.

Nem mond igazat, aki azt mondja, hogy a háború eredményeit áttekinteni képes. Igaz, a békeszerződések jó része megszüvegeztetett, alá is íratott. A határok kérdése, az államadósságok kérdése, a jóvátételek, a kisebbségek elhelyezkedése legapróbb részletekig megállapított. De mások ezek a stipulációk, mint *erővonalak*, jelzői a statisztikai egyensúlynak – a *békeszerződés pillanatában*? Vagy kevésbé fellengősen szólva: a békeszerződések csak keretek, bizonyos számítások alapján előre ásott medrek, melyekben – ha Isten is úgy akarja – elcsendesedik pillanatra a felkavart néptenger árja. Ám hol vagyunk ma még e pillanattól is? A zsilipek még fel se nyitvák, még üresen ásít a kiásott meder, meredek fala még mímelheti az örökkévalóságot – de mi, gondolkodó emberek, tudjuk, hogy emberi alkotásnak próbája: az idő. Ki meri mondani, hogy a háború eredményeit ma felmérni tudja, kinek adatott a tisztánlátás, hogy eligazodjék e vak zűrzavarban? Ki meri csak azt is felelősséggel mondani, hogy amit ma fájdalmas rossznak látunk, holnap nem éppen az fog javunkra válni? S a *holnap* alatt itt nem távol jövőt értek, hanem várható, elérhető holnapot. Szavak bolondjai vagyunk és szavak kínozottjai. Szavaké, miket régi értelmükben használunk vak bizalommal, holott nem egyiket a háború a szemünk előtt értékelte át.

És még hozzá! Ez a háború nemcsak országok harca volt a hegemoniáért, és itt más is eldőlt, mint az, hogy: franciák vagy németek gyártanak gyilkosabb gázokat? Ebben a háborúban sok mesterségesen konzervált régi ideológiák, hirtelen elaggva, a kályhasutba szorultak és mesterségesen lefojtott frissek léptek elő naiv merészen. Nem ócsárolom a múltat, s a jelent nem dicsérem: melyikük tud több boldogságot adni, én nem tudom. De nem tudja más sem.

*

Átértékelések, átalakulások, a politika új fogalmazása az emberlélek csodálatosan új külső és belső észrevései, friss, már halottnak hitt képessége az ámulásra – higgyen nekem barátom! – Máról holnapra új utat, új lehetőségekre nyitnak. De nemcsak belső életünkben, a külsőben is. Ne is tagadja, a külső és belső változások, melyeken áthaladt, még örök harcban tartják önmagával: hol van még a nyugodt szemlélet, melyben foganhat új elhatározás?

S amit már említettem, s amit felmérni legkevésbé tud, a külső s a belső politika dolgai! A Balkán újra ég, az Iszlám forrong, s ki hitte volna harminc nap előtt? keletről ostromolják a lengyel várháromszöget.

A békekonferencia új állomásain még mindig *alapelvekről* vitáznak, és nem utolsó állomás a spaai férfi – szépségverseny.

*

Se békesség a földön, se békesség az emberek szívében. Háború ez, még mindig háború. És háborúban: az ember otthon ül. Tudom, gyengélli ezt a levelet, de bocsássa meg a meg nem írt leveliért, mely, nem győzöm ismételni – igazán szép levél volt.

Zord Idő, 1920. 14. szám

TOASZT

Fényesen világított teremben, terített asztal mellett ültem, s egyszer úgy éreztem, hogy asztali társaimnak, mindnek pillantása énrám nehezül. Libériás lakáj a poharamat habzó itallal töltötte színig, felálltam, féloldalt fordultam, az asztalfővel szembe, és ilyenforma szavakat ejtettem.

– Uraim! Szabadságlakomára gyűltünk, románok és magyarok. Másfél évi keserves múlt sötétlik mögöttünk, melyben rabjai voltunk hazug jelszavaknak, be volt béklyózva szívünk és agyunk, szemünkön hályog volt, lelkünkben gyűlölet. Rossz álomnak tetszik, ha visszagondolok rá, csak álomban ér embert ilyen bénulás: szemeink egymás szemébe sohasem kapcsolódtak, kezünk egymás keze után – szíves szorításra – sose nyúlt, egymásban mindig csak hibát kerestünk, és találtunk hibát, mert akartunk találni. Miért?

Miértje sem volt e gyűlöletnek, gyűlölnünk *kellett* egymást, úgy hívénk. A szó elég volt, hogy: *román*, s a név elég volt, hogy *magyar*, már fogak összeszorultak, az arcra kiült kemény-kegyetlen harag, az agy eszmélni, a szív szeretni megszűnt, és egymásra támadtak buta ösztönök.

Beszélhetünk már róla, mint elmúlt lázrohamról, a múlté már mind e bú, és vissza sose tér. Mely csodatétel vetette végét? S mely istenség tette e csodát? Vagy nem is istenség? Élő emberek?

Akadtak-e tán, itt is, ott is, bátrak, férfiak, a Kolumbusz fajtájából, bátor felfedezők, egy derengő sejtelemtől küldve merészen útnak indulók?... Kik sejtve inkább, mint tudva,

mondani merték: ott túl a zajgó habokon földnek kell lennie, mint a mi földünk, és rajta embereknek, milyenek mi vagyunk; idegenek bár, de emberek, s ha sok a rossz ember közöttünk, mind rossz mégsem lehet, kell lenni jónak is...

Így esett? Mindegy. Itt állunk, szabadon minden gyűlölettől, feloldva minden bánáságunk, s míg egymás kezét embermód megszorítjuk, egymás szemében megkeressük az örök-istenit.

Uraim, boldog vagyok, hogy szabadságlakománkon legelsőként hírül én adhatom: „A fajok harcát az Ember befejezte!”

*

Pohárcsengés, szetreaszka-k, éljenek zajára felriadtam. Holdtalan éjjel volt, koromsötét. Nyitott ablakomon halk nesz se szállt szobámba. Az ember ágyában pihen. A fajok harcához gyűjti az erőt.

Zord Idő, 1920. 14. szám.

IDEEA EUROPEANĂ

Második évfolyamát élő, ilyen című lapot hozott Bukarestből a posta. Tartalma méltó a címhez, és nem vagyok annyira kishitű, s annyira önérzete vesztett, hogy blöffnek nézzek minden jóleső, de románul nyomtatott betűt. S tán nem követek el hibát vagy ügyetlenséget, ha bevallom, hogy jóleső érzéssel fogadtam ezt az „Európai Gondolatot”, és gyors asszociációval azt is megállapítottam, hogy íme: írók és gondolkodók a föld kerekén úgy működünk, mint megannyi rádió-állomások, nevetségben marasztalunk földrajzi és néprajzi távolságokat, és haragos hullámokon hányódó hajónkon is megtalál minket a nekünk szánt gondolat.

Ismerős névtől, az erdélyi Emil Isactól találtunk benne cikket. Emil Isac nevére legtöbben a Nyugatból emlékeznek, s abból is legélénkebben: egy Ignotusszal folytatott eszmecsereére. Az Idea Européenában megjelent cikkéből látjuk, hogy mentalitásán a háború s ami utána következett – nem változtatott. "Egy magyar költőhöz" – címmel jelent meg a cikk, melynek szó szerinti magyar fordítása itt következik:

Cluj, 1920. június.

"Egy magyar újságban hozzám intézett levelét megkaptam és sietek válaszolni.

A béke Magyarországgal megkötöttet, semmi akadály a sincs tehát annak, hogy tisztán és világosan beszéljünk. Nem idegenkedem attól sem, hogy őszinte vallomást tegyek, mert keveset törődöm a mindkét részről való sovíniszták bosszankodásával, akik a megváltozott világpolitikai

konstellációval szemben még ma is a történelmi tradíciókkal barikádolják el magukat.

Kedves barátom! A mi – a magyar és román írók – kötelességünk a politikusok által hozzá nem értésé legombolyított szálakat megragadni, s törekedjünk megmenteni a történelmi atavizmus által létében fenyegetett magasabb emberi érdekeket. Szervezkednünk kell, s megalakítani a *Romániai írók társaságát*, amely magába foglalja az összes írót, bármely nemzetiséghez tartozzanak, vagy bármilyen meggyőződést valljanak. S ez a társaság enyhítse majd a lelki fájdalokat, megváltoztatván eszméket, tetté váltva a szavakat, s terjessze a pacifizmus eszméjét a mesterséges gyűlölettel egymásra uszított tömegek között, s mi írók, kiknek más életkonceptiónk van, akik sohasem szállunk alá a sokaság sekélyes szenvedélyéig, alkalmat nyújtunk, hogy rehabilitálják a román és a magyar kultúra értékeit, miket eddig kölcsönösen lebecsültek.

Újból ismétlem, amit többször mondtam, és mondani fogok még: Romániában csak egyetlen *lehetséges* politika van: az igazi demokrácia politikája. Ez a politika lényegénél fogva biztosítja a mindenki jogait, a miénket románokét éppúgy, mint az önökét, magyarokét, akik ma izolált életet folytatnak Erdélyben, holott élvezhetnék a nemzeteket megillető jogokat.

Kedves barátom, a magyar íróknak nem kell aggódniok, nem kell szomorkodniok, mert a román közvélemény már most meg van győződve e politikai realitásról – és halálosan megvetné vezetői más irányú politikáját. Semmi félelem a jövőtől! Mert Romániának minden kulturális létkinnyilatkoztatást karjaiba kell ölelnie – s román kéz sohasem fog ahhoz nyúlni, ami önöknek a legdrágább: – a *kulturális lelkiismerethez*.

A román írók kötelessége, hogy megindítsák a negatív hagyományok ellen a válópert, s hogy iparkodjanak önöket megismerni. A nagy tömeg pedig, amely a nemzetiségek kulturális életét irányító írók befolyása alatt áll, az emberi

öntudat azon fokára fog emelkedni, amelytől a háború következtében eltávolodott."

Eddig a levél. Kár, hogy nem hosszabb, mert míg olvassuk, régen érzett jókat érezzük. Kár, hogy nem hosszabb, mert betűje fogytán e jaj! nem jó jelenre ébredünk. Minden tisztelettel fogadjuk e férfias nyilatkozatot, abban sem kétségeskedünk, hogy aki írta, véleményével íróársai közt sem áll egyedül, és elhisszük, hogy a román közvélemény a demokrácia politikáját tartja egyedül posszibilisnek.

Ha vezetőit – akár „halálos megvetéssel” is – erre az útra tudja szorítani, mi sem fogjuk félteni a legdrágábbat, a *kulturális lelkiismeretet*. Egy jobb jövő hitét addig is együtt vallhatjuk, és egyazon célra törő munkával rövidíthetjük: *tollnak és kormánypálcának mérhetetlen távolságát*.

Zord Idő, 1920. 15. szám

A HÁROM HOLLÓ

Szeretném, ha az első Ady-életrajz írója nem azok közül kerülne, akik egyszer-másszor éjszakáztak Adyval a Három Hollóban. Viszont megkövetelem tőle, hogy e Magyar Pimodan előtte ismert legyen. Majdnem lehetetlent kívánok tehát. A Három Holló ismerői Adynak is ismerői voltak, s a vele éjszakázáshoz sokkal több nem is kellett.

A Nyugat Ady-száma (a költő halála után megjelent vaskos kötet) nem sok érdekességet nyújt az olvasónak. A személyi emlékezések az Adyt nem ismerő olvasót – félrevezetni alkalmasok. Szinte kísértésbe esem, hogy meggyanúsítsam a sok Háromholló-emlékezőt: a költőhöz való intim viszonyukat fitogtatják. Lelek párat az emlékező között olyant, kikről tudom: a költő nem kedvelte őket. Az eljövendő első életíró óva intem, e hamarsággal össze kapkodott kötetet ne forgassa sokat. Rejtettebb forrásokból merítsen. Merem mondani: e személyes élmények feljegyzői közül csak Elek Artúr diszkréten figyelő szemében és Szini Gyula – pár éven át – szoros barátságának intuíciójában bízok.

Jogosult ez óvó figyelmeztetés éppen részemről, ki Ady Endrét szintén csak a Három Holló s a nem sokkal több megismerési alkalmat nyújtó orfeumi télikertek fehér asztalai mellől ismerem. És délutáni (neki még csak: reggeli) kávéházazásokból. Abban az időben 1905–1906-ban elválhatatlan, s szinte egyetlen asztali társa: Révész Béla. Az akkor még a Friss Újságnál robotoló Révésszel – lehet – csak a munkahely közelsége, valószínűbb, hogy egyforma idegi

diszponáltságuk: éjszakára, borra, muzsikára, – hozta össze. Sokszor Szini Gyula volt a harmadik. Ugyanannyiszor, vagy többször még, én is velük voltam. De nem sok ideig. Nem bírtam az iramot a „Pipa fiúk”-kal, ahogy Szini Gyula nevezte kettőjüket, kedves és nem sértő (de mégis csak hátuk megetti) célzással a Borsszem Jankó duhaj alakjaira. Virtuskodást nem vettem észre soha. Ha valamit: inkább csak tetszelegve mulatást, egy kis úritempózást. Irodalomról ez éjszakai időtöltéseken kevés szó esett. Egy-egy verskéziratot megmutatott, még többször egy-egy róla írt kritikát. Akkor még érdekelte, mit írnak róla, később – nem tudom. Kávéházi együtteseinken még kevesebb szó esett. Óraszám újságot olvasott. Mindet és figyelmesen.

Így. S miután ekként szemléltetve mutattam be egy Háromholló-beli, semmire sem emlékezhető Ady-emlékezőt nem kell bőven indokolnom, miért várom egyénisége rajzának hűbb vonalait a – térben bár távolabb, de kedvezőbb megfigyelési ponton állóktól.

*

A hatalmas Ady-kötet legértékesebb darabjának a Balázs Béla alább közölt versét nézem. Ignotus értékelése: meggyőződésszerű és érthető, de elsietett. Móricz Zsigmond halottasszoba interieurje: fáradtságosan lefektetett imperfekt hangulat. Szép Ernő pár sora: erős, de túl-túl lelkendező.

KÖSZÖNJÜK

Köszönjük néked, hogy legelső voltál
Elérhetetlen és hódoltató.
Köszönjük néked, mert hódolni jó
És fáj a mindig egyenes gerincz.

Fájt hordani terhét a tiszteletnek

S áldozni, melyre rakjuk, nem volt oltár,
Köszönjük néked, hogy oltárunk voltál
És templomunk, kalaplevétető.

Mert ünnep van, ha van kit ünnepelni
Magasság van, ha felnézni lehet,
Ki leborúlhat, felemelkedett,
De fáj a tetők sivár árvasága,

És köszönjük, hogy testvérek lehettünk,
Mert meghajolván, mind összehajoltunk,
Egy – kupoládba békült ívek voltunk
Mi fájva-dacos templomkeresők

Most felszeghetjük árva fejeinket,
Meredek göggel égnek borzadott
Szálkás árbócok fogunk állni ott:
Vad fejfa-erdő a sírod körül.

Az ötödik strófa minket, távol maradtakat is a sír körül
sorakoztat. A vad fejfa-erdő felszegett fejeinkkel is sűrűbb.

•
Zord Idő, 1920, 16. szám

SAJTÓ

(Ez kemény fa lesz, drága barátom, s neked már fogytán az erőd!)

Pedig a fejszét, ha csak egyszer is még, ha utoljára is, fel kell emelni. Fel még akkor is, ha erőtlen visszahull s önnön magamat sebzem meg vele.

*

Idő: 1906. november. Szín: *A Nap* redakciója. Telefoncsengés! A legközelebb álló, – én ugrom oda.

– Halló!?

– Szíveskedjenek megmondani, Márkusra eddig hány szavazat esett...

– Nem tudom.

– Hallatlan ügyetlenség!

Ezt a felkiáltó jeles ítéletet egyéni képességeimről nem a kérdezősködő mondta. Hanem főnököm, *A Nap* szerkesztője.

Megértettem. Egy számot kellett volna mondanom, akármilyet. *A Nap* presztizsét nem lett volna szabad kockáztatnom. Hogy híre menjen *A Nap* informátlanságának! Hallatlan ügyetlenség!

Braun Sándort, szegényt, régen sír takarja, s Teremtője előtt állván, nem mond link számokat. *A Nap* sem bukott bele – mit értem szenvedett – a presztizs csökkenésbe, minden szereplő régen már napirendre térhetett az ügy felett, csak, múlt emlékek taván evezve, előttem bukkan fel olykor a kérdés: ha ma szólna a csengő, mit felelnék?

Nem tudom.

*

Hogy ez a kis élmény annyit foglalkoztat, az onnan van, hogy belőle, összes gyökérszálaival együtt, kiásható az újságírás vezető gondolata.

Én újságolvasó, mindenről tudni akarok. Térbeli és időbeli határoltságom azonban nem engedi, hogy a világ minden történéseinél ott legyek. Helyettesítem magam. Helyettesem az újságíró. Őt küldöm el a rendőrségre, hogy a tíz milliós valutacsempészés részleteit megtudjam, őt küldöm el a Morgue-ba, hogy a Híd utcai gyilkosság áldozatát helyettem megtekintse, őt küldöm el Lemberg alá: hány kilométerre vannak még az oroszok, és vele hallgattatom ki, mit beszélt Joffral Take Jonscu. Akadályt, távolságot ne ismerjen. Szemét távíródróttal, fülét telefondróttal száz kilométerekre élesítse, tanuljon meg oroszul, románul, lengyelül, olvassa el helyettem az Izvesttát, és tudja meg bármily áron Henderson terveit. Tanácskozzék Wilson háziorvosával, Simons külügyminiszterrel Zürichbe utazzék, s nekem reggel számoljon be róla: korridor-e még a korridor? Tudni akarom: Ignotus Svájcban él-e és Babitsnak szabad-e írnia? Tudni akarom: Péterfalván dolgoznak-e már, s egy körorvos fizetése hány ezer lej?

Minden kérdésemre igazat feleljen, pontosan feleljen, s amire nem tud, mondja: *nem tudom*. Nekem ne hasaljon, nekem ne hazudják. Azért küldöttem, mert magam nem mehettem. Különös tiszteletemre számot tarthat, ha megbízásomat híven teljesíti. De nem ismerem többé, ha egyszer hazudik.

*

És teljesen feleslegessé, kínzó túrhetetlenséggé válik a számomra, ha olyasmiről hoz hírt, amiről nem kérdeztem. Nem vagyok kíváncsi útközben talált színes kavicsaira; ha a

váradi főtárgyalásra küldtem, nem érdekel, útitársaival az úton, hogy mit beszélt. Az extratúrákat sem szeretem. Ha színházba küldtem, ne térjen be a primadonnák öltözőibe. Magánszorgalmi kirándulásaival, kérem, ne untasson, unalmában se induljon történetesen riportra, nem érdekelnek a „Nagy férfiú” házmesterének obszervációi, és nincsen időm: a strandfürdő illetlenségeire. Sose feledje: én küldöttem el, s nem gáncsért küldöttem, nem dicséretért. Hahol szükséges, kiosztom magam.

(Fiatal újságíró, ki e sorokat olvassa, ne kevesellje a tennivalót, mit mégis reá bízok, nem mondja, hogy géppé süllyesztem, és hogy: magát kiélni vágyó bátorságával mit tegyen!? Aktív szerepet vindikál magának e világ rendjében!

Jól teszi.

De csak akkor teszi *jól*, ha a rábízottakat el is intézi, és jól intézi el. Figyelmeztetem: nem lesz könnyű dolga, és bátorsága nem marad parlagon. Önnek igazat kell mondania; hogy ezt tehesse, az igazság birtokába kell jutnia. És ehhez – két szeme, két füle nem lesz elegendő. Szüksége lesz szívének és intellektusának minden erényeire. Állig gombolózott embereket, ekrazittal bélelt titkokat kell vallatnia. Már hozzájuk jutni nehéz. És vissza tőlük – hozzám – jaj, még nehezebb. Titok kincsek szállítóját, meglátja, fehérre sápasztja, majd a terror, és szédületbe vonja a kísértők raja. Írása már csak technikai készség, munkája gros-ját nem íróttollal végzi.)

*

Politikai írások, művészet, irodalom és ezek kritikai szemlélete is helyet foglal a lapban, jól tudom. De ezek se ejtsenek senkit az újságírás igazi természetéről tévedésbe. Ha szintjük magaslatán állanak, csak emelvényül használják az újságot, honnan messze száll a hang. Ha szintjük alá szállnak, csak politikai és irodalmi demagógiát revelálnak, foglalkozni sem érdemes velük.

Becsületes sajtó nem csinálhat közvéleményt. Csak orientálhatja a közt, és reflektálhatja a véleményt. Ezen túlmenő ténykedése: határsérelem, mely az olvasóközönség vélemény szabadságán ejtetik, eredője pedig: egy kérlelhetetlen antizsurnalizmus.

Határsérelemről szólván, a perfid határsértések se ejtsenek tévedésbe, miket írók és újságírók kölcsönösen követnek egymás határterületein. A vezércikk formát öltött lírizmusok egyfelől, novella formájukkal magukat mentegető hazug riportok másfelől nem fognak megtéveszteni. Semmitmondó formáció mind a kettő, és semmire, csak arra jó, hogy a dunsztot növelje, melybe az újságírói kötelesség éles kontúrjai belevesznek, s amelyben kivirulnak a zsurnalizmus lópvirágai.

*

Szemmel nem látható vékony vonal,... rajtvonal, melybe harcra áll a komoly újságírás sűrű hadserege. Vékony vonal, lehet innen maradni, lehet túlmenni rajta. Ad egy kis latitudo-öt, de tisztességes újságírók nem élnek vele. Ez a latitudo: az újságíró-paraziták táptalaja!

Az *Ipar* (lovag) *Bank* közgyűlést hirdet, újságemberem megjelenik, hogy hírül hozza nekem az ott történeteket. És olvasom a reggeli lapban, hogy Nimmersatt ügyvezető, „a kiváló pénzkapacitás” beszámolt az üzletmenetről. Hát kikérem magamnak! Nekem ne próbáljon ilyesmit beadni. Én jobban tudom, hogy Nimmersatt kicsoda. Ne dolgozza túl magát barátom, ne lépjen túl a rajtvonalon. Mert közel a gyanú, hogy nem ingyen teszi.

Ugyanaz a gyűlés. Blaubart részvényes tisztán szeretné látni a tőkeemelés módozatait, és kifogásolja az alkalmi szindikátus részvény átvételeit. A reggeli lapban ennek nyoma sincs. Hát kikérem magamnak. A munkát el kell végezni, barátom, nekem ne merjen innen maradni a

rajtvonalon. Mert – egész biztosan tudom, hogy pénzt kapott érte.

Papírját nem veszem a kezembe, előttem nem újság többé. Wisch!

Dr. Nyárs köszönetet mond az igazgatóságnak a kiváló üzleti eredményekért. Ez a dr. Nyárs minden évben egyszer megjelenik. Ezt is kikérem magamnak. Ezt pláne kikérem magamnak. Csak a vonalon maradni, barátom, csak arra felelni, amiről kérdést intéztem Önhöz. Minden erőlködés hiábavaló: a semmiből nem lehet valamit csinálni. Ez a Nyárs polgár nekem levegő.

*

A sajtó nagyhatalom...

Az. Nagyhatalom. Fiatal újságíró társaim, féljék e hatalmat, féljenek tőle. Percre se higgyék, hogy visszaélhetnek a hatalommal, mely nem is az Önöké.

Ha látnak nagyhatalmú újságírót, nézzék meg hatalmát közelebbről. Éjféli sikátorok brávó-hatalma az. Vagy köpenicki kapitányoké.

A sajtó nagyhatalom. Míg igazat szól. De papiros-mázológép, mihelyt hazudni kezd. Így tanított minket Gyulai Pál..

Zord Idő, 1920, 17. szám.

LEVÉL AZ IRODALMI SZERKESZTŐHÖZ

Meglepődve néz e sorokra, Írónő, s kérdezi: mi szüksége van levélváltásra, személyesen szinte naponta érintkező valakiknek?

Felelek:

Legutóbbi irodalmi vitánk (az első, melyben egymást sem megérteni, sem meggyőzni nem tudtuk) immár túlemelkedett egy szerkesztőségi megbeszélés keretén, s minden szavában a nyilvánosság, legalábbis az irodalmi nyilvánosság, elé kívánczik. A kérdés, melyre mindkettőnket kielégítő feleletet nem találtunk – felvetődésének momentális járulékairól megszabadítva – teljes tisztaságában így szövegezhető:

„Szükség van-e egyáltalán, s ha igen, most van-e szükség az erdélyi magyar irodalom új orientációjára?”

Kül- és belpolitikai viták olyan sokszor éltek e szóval: orientáció, hogy irodalomról szólván is, némi politikai ízt a szó megtartotta, s ettől sok szó árán, ha megszabadítanom sikerülne is, mégsem tenném, sőt örömmel veszem e fertőzött jelentésében – mint véletlen szerencsét, ha utamba akad.

Értsen meg, Írónő – Erdély magyar irodalma, ami alatt Erdély magyar íróinak össz munkásságát értem, a változott viszonyok között sem igényel, de nem is használhat semmiféle irodalompolitikát, fejlődik tovább olyanná, amilyenné talaj és környezet determinálják. Ha új orientációról beszélek, nyilvánvalóan csak arra gondolok, hogy akik a fejlődés menetének hivatott figyelői és őrtállói –

irodalmi újságok és más fórumok – kötelességet mulasztanak, ha talaj- és környezetváltozásokat figyelmükre nem méltatnak, ha új tápforrásokra nem figyelmeztetnek és nem figyelmeztetnek, s mi még elemibb kötelességük – fenyegető ártalmakra, ha rá nem mutatnak. Sem térszűke, sem bátorsághiány nem gátolnak, hogy világosabban beszéljek, mégsem teszem, mert nem szeretném könnyelműen gyors fogalmazással lerontani, miben talán egy intuitív rámutatással használhatok. Röviden: szükségesnek tartom egyfelől Erdély és a régi királyság nem magyar népelemeinek, történelmüknek, irodalmuknak, társadalmi tagozódásuknak, etnikai világuknak mélyebb megismerését és ismertetését.

Szükségesnek tartom másfelől: magyar irodalmi és elsősorban nyelvi hagyományainknak immár nemcsak szertartásos és mondvacsinált, de elevenen élő tiszteletét, élő és dolgozó íróinknak nyelvi szempontból szigorúbb fegyelmezését, komoly rámutatással a veszedelmekre, melyek körülzárt mivoltunkban nyelvünk tisztaságát fenyegetik.

Ceterum censeo: Senkinek sem engedhetem meg, hogy itt idegennek tekintsen. Még magamnak sem.

Zord Idő, 1920. 22. szám.

BERNÁDY

Két év előtt ezt írtam róla: „Bernádyt nem ismerem. Mondják, ez a város sokat köszönhet Neki. Iskoláit, tanácsházát, aszfaltját, vizét, világítását, mindenét. Mondják azt is: nagy munkaerő, fáradhatatlan szervező, hatalmas egzekutív szellem. Mindezt barátai állítják, de azok is, akiket ellenlábasaik néznek, nem ezen a téren támadnak ellene. Politikai egyénisége az, ami felől elágaznak a kortárs vélemények. Bernády következetlen – mondja egy csoport, Bernády hiú, Bernády erőszakos, Bernády hatalomra törő... ezt és ilyeneket hallok, ha kérdem a polgárokat, akik ezt a közéleti pályafutót indulni, delelni s esteledni látták. Ezt és ilyeneket hallok, ha kérdem. De ha nem kérdem? Akkor nem beszélnek Róla. Sem barátai, sem ellenségei.”

Két év előtt írtam ezeket.

És ma?

Ma megint róla beszélnek barátai és ellenségei. Eleintén kényszerű, később önkéntes visszavonultsága növelte nimbuszát. A Magyar Szövetség alakulása idején már voltak hangok, melyek vezérségét kívánták. Lokális sérelmeit a magyarságnak sűrűn orvosoltatták Vele. Testületek és magánosok mind gyakrabban vették igénybe. Ez évnek első napján tüntetően vonult fel Hozzá e reprezentatív magyar város polgárságából alakult tekintélyes csoport. E felvonulást az elhangzott beszédek politikai akcióvá avatták.

Erdély sajtója bő kivonatban közölte Bernády beszédét, és minden kommentálástól el is tekintve, az újévi köszöntésnek

széltében való tárgyalásával, szinte országos jelentőségre emelte azt.

E látható jeleket kísérik láthatóan, de hallhatóan beszélő jelek. Gárdájának hangja újra emelkedőben. Kik nem tartoznak táborához, a kedvük sötétre fordult, harci kedvük ***** fúlt. Sokan közülük már igazodnak is, talán egy Féljobb! vezényszóra várva. Társadalmi akciók, kultúr- és más célzatokkal nevével, nimbuszaival is mittudommiájével törnek sikerre... Bernády itt, Bernády ott, Bernády mindenütt... Semmi kétség immár, a magyarság egy számottevő csoportjának élén mihamar startolni fog.

Hallgattam sokszor azoknak beszédét, akiknek bizalma Bernády Györgyöt startjához kíséri.

„Uram – így szól az egyik –, nem elvek kellenek! Szép frázisoknak, elvi bejelentéseknek nem vagyunk híjával. Minden miniszteri beszéd csöpög az ilyenektől. De sajnós vannak rezortok, alantás fórumok, mely a szép elvekkel ellentétben rendeleteket adnak. Itt pozícióharc folyik. Lépésről lépésre kell védenünk a birtokállományunk! Ebben a harcban van szükségünk Bernádyra, kinek erélye, bátorsága és ráérő ideje van.”

„Uram – így szól a másik –, olyan vezérre van szükségünk, akinek van bátorsága az antidemokráciára. Tanácskozásokkal, konferenciákkal nem mentjük meg a magyart. Ide egy ember kell, aki a maga fejével tud, mer és akar.”

„Uram – a harmadik szól –, ma Erdélyben nincs egy ember, aki mögött (az árnyékán kívül) más is állna. Súlyyal csak az beszélhet, aki mögött emberek állanak. És Bernády mögött, ha több nem, egy iránta hálás nagy magyar város áll.”

Szó esik még politikai képességekről, orientatív tudásról, némely nexusokról, tőke és egyéb erőcsoportokról, melyek mögötte állnak vagy állának, és szó esik sok egyéb bizonytalanságról. De facto – már az, hogy annyi szó esik,

hogy napirenden van, hogy mellette lelkes lándzsák törnek – mindennél világosabban jelzi, hogy napja közeleg.

De amikor a publicistakötelesség kész és készülő dolgokról híven beszámolnunk parancsol, ugyanakkor bűnös mulasztás lelkiismereti vádját éreznék, ha elhallgatnánk aggályainkat.

Bernády György eleddig semmi bizonyítékát nem adta supponált politikai képességének. Városfejlesztési programja és még inkább e program erélyes keresztülvitele az, amire hívei bizalmukat alapozzák. És ha ez a város netán újra magyar polgármestert volna kapandó, jobb választás nem is lehetne, minthogy Bernádyt újból székbe ültetni. Bizonyos kantéllakkal persze – mert Bernádynak nem lenne szabad újból hivatalba vinnie magát – most már én mondom – „politikai” képességeit. Hogy ezek a politikai képességek miben merülnek ki, azokról barátai is csak azt tudják mondani, amit ellenségei: Bernády hathatósan tudott gyűlölni, és hathatósan tudott szeretni. Engedelmet, egyik érzéskomplexumnak sincsen köze sem a városi fejlesztéshez, sem a közigazgatáshoz. Hahát újból polgármesterstatutumról lenne szó – e „politikai képességek” szíves mellőzése kéretik. De mert távol sem ilyen bagatellról, par excellence politikai vezérségről esik ma szó – két további követelésünk van a leendő Vezérrel szemben, miket hitünk szerint Bernády nem tud teljesíteni.

1. Magyar nemzeti kisebbségünknek éppen elég nagy baja már az, hogy kisebbség. Ne tessék ezt a kisebbséget még kisebbsíteni! Aki ma azt ambicionálja, hogy magát a magyarság jogos képviselőjének mondja, annak a magyarság minden rétegével legalábbis szeretetteljes ismeretséget kell fenntartania. Nem lehet a magyarság felső egy-két rétegét egy cézári gesztussal a magyarságnak kijelenteni! Veretni foglak! – olyan antecedensekkel – éppenséggel nem lehet a magyarságot. Lehet romantikus személyi orientációkat úzni, de tartósan bizalmat kelteni így – még felfelé sem lehet. Újévi beszédében megleckézteti Bernády Methest, hogy

semmi köze sem volt ahhoz: képviseli-e a Szövetség a teljes magyarságot? Hát én és velem azt hiszem sokan, Methes minden más indoklását jogszerűtlennek érzik, de ezt az egyet – ha tény csakugyan! – elfogadhatónak. És részünkről nem is az volna vitatandó, mit jogon kéri ezt számon Methes! Nekünk ebben a pontban: hogy kit képvisel a Szövetség, kérdésesen felül kell állnunk.

2. Ha méltóztatott már rétegenként – alulról felfelé – átvizsgálni a vezetendő népet, ne terheltessék szelvében is megtekinteni, minden réteget. Oh annyi minden megváltozott azóta... más lett a lateinerség mentalitása, más a közgazdaságé, más a munkásoké, a parasztoké, mindenkié más, mint volt annodacumal. Amivel csak azt kívánom jelezni a Vezérnek, hogy legszélesebb és átölelőbb tudás nélkül ma vezérkedni már lehetetlen.

Ceterum censeo: Új világunk felépítésében szükségesnek és sürgősnek látom Bernády közreműködését. A vezérség üres szó csupán. Tisztét, érdemét munkája majd megadja. A régi világból értékes munkaeszközeit mind hozza át. Csak értéktelen sallangjait hagyja ott, elfogultságait, pretencióit.

Kalauz, 1922. január 8. I. évf. 2. szám

N. IORGA

Az újságárus asztalán halommal fekszenek a román lapok. A címeik már ismerősek, már jól is ejtjük a szavakat: *Universul, Epoca, Dimineața, Lupta, Neamul Românesc...*

Neamul Românesc... ennek van a legszebb címe. A külseje szerény, a terjedelme sem nagy, de – ennek az élén áll a név, amely körül most szavaink utaznak: N. Iorga...

Nem ismerem, egy kis füzete járt csak a kezemben, történeti munka: *Román-angol vonatkozások*, egy pár vezércikkét fordítottam le magamnak, és egynéhány aktuális nyilatkozata jutott a fülemhez. Ha kérdelem román polgártársaimat, mit tudnak róla, mit várnak tőle: alig felelnek, és amit mondanak, a semminél is kevesebb. „Theoretikus, történettudás, alig áll mögötte valaki.” És én az egész válság folyamán, mialatt minden reggel keseregtem nyelvbéli tudatlanságom felett, mégiscsak legjobban azt sajnáltam, hogy nem tudom olvasni a *Neamul Românesc*-et. A többi lapok híradásait, információit elvégre 24 órás késedelemmel, magyarul is olvashattam. (Nem lettem tőlük okosabb.) De én nem aktuális történésekre voltam kíváncsi, hanem arra, hogyan gondolkodik a dolgok felől egy egész ember Bukarestben?

Egy egész ember? Honnan tudom?

Onnan tudom, hogy amikor gondolatban Bukarest felé fordulok és képzeletben a Cafea Victorián barangolok – egyetlen emberrel szeretnék csak találkozni és egy utcasarkon pár szót váltani vele: N. Iorgával.

Három év alatt sok kérdés halmozódott fel a lelkemben, amelyekre szeretnék felelős embertől feleletet kapni. Nem kormányfelelősségre gondolok, hanem egy olyan ember felelősségérzetére, aki, ha érzésbeli, politikai és nem magyarázható faji ellentétek el is választják tőlem – mégsem fog nekem frivolán válaszolni! Nem fog hazudni, sem felelet nélkül otthagyni az utcasarkon. Mert súlyosan érzi emberi felelősségét, és percre sem hajlandó azt elnyomni a politika miatt. Ilyen emberrel vágyom én találkozni a Calea Victorián.

És ilyen emberrel szeretnék találkozni a miniszterelnöki székben is. Egy Iorga-kabinet, amilyen kívánatos volna, olyan valószínűtlen. De elképzelésnek – magyarságunk számára is kellemes egy olyan férfi a kormány élére, aki nem lesz frivol, ha fölvetjük előtte szegény kis életünk fájó kérdéseit, és aki akár igent mond, akár nemet, legalább kétséget nem hagy: hogy komolyan felelt.

De – Iorga az élen! Ez képtelenség.

Az ilyen ember akkor is felel, és olyanoknak is felel, amikor nem kérdezik. És az ilyen ember nagyon sokaknak kellemetlen.

Csak írjon történetet. A halottak nem érzékenyek.

Kalauz, 1922 jan. 22. I. évf. 4. sz.,

HIC RHODUS...

Könnyekig meghatva sajnálom e pillanatban Erdély magyarjainak – szóval és tollal – vezető egyéniségeit. Három évig gyakorlatoztak, három évig próbálgatták, hogyan is fogják csinálni, ha egyszer komolyra fordul a dolog... Azt hinné az ember, félrevágott sapkával üdvözlük az elkövetkezett pillanatot, mint a vérbeli katona teszi, ha megjön a mozgósítási rendelet.

Szó se róla!

Erdély vezető magyarjait, mint vén rouét az alkalom, zavarba hozta a váratlan politikai fordulat. Zavarukban ostobaságokat beszélnek és ostobaságokat... nem, nem igaz, még azt sem teszik, csak állnak ostobán, tehetetlenül.

Ha legalább bátorságuk volna!

Bátorságuk, hogy odaálljanak híveik elé (akik előtt már annyiszor álltak, szónokoltak, pohárköszöntöztek), és tegyenek előttük töredelmes vallomást, így, vagy ilyenformán:

„Magyarok, az idő sürget, nincs egy óránk sem köntörfalazásra. Bevalljuk őszintén, egyszerű szavakkal: gyengék vagyunk mi ilyen feladatra. Sürget az idő, magyarok, ne töltsétek az időt haraggal. Igaz, megtévesztettünk Titeket, hirdettük, hogy látjuk a célt és ismerjük az utat és hívtunk, hogy kövessenek. Hazudtunk, magyarok, nem láttunk mi semmit. Egy-két kortesszólam régenmúlt időkből, az volt tarsolyunkban, egyéb semmink sem volt. Kergesetek minket poklok fenekére, kijátszott magyarok!”

Ha bátran ezt mondanák, még bocsátandó volna a bűn, amit elkövettek. Egy-két megrögzött kivételével, maguk sem tudták mit cselekszenek. Itt maradtak szegények, a magyar politikai és közigazgatási élet tengerének szomorú kételtűi, itt maradtak a kiszikkadt parton és – emlékeztén a nagyok nótájáról – unalmukban kuruttyolni kezdtek.

Nehéz rekonstruálni az utat, amelyen a magyarság vezetői feltolakodtak. Egy újult nemzet tehetetlensége, a maguk rutinos mozgékonyasága és az impérium exponenseinek teljes tájékozatlansága voltak segítőik. Múltbeli szereplésük mindenre kvalifikált, csak vezető szerepre nem. De lassan, óvatosan, bízva a nemzeti lélek csodálatos feledő képességében, előlopakodtak, és az ocsúdó magyarság – szemeit felnyitván – már őket találta betegágya körül. A pulzusát fogdosták, étrendi tanácsokat adtak... a látszat megtévesztő volt – nemcsak a nagybeteg, nemcsak a hűvös távolban álló román vezetők, hanem maguk e sarlatánok is elhitték, hogy ők orvosok. Karrierjük e pillanattól iparlovagszerű.

A magyarság minden megmozdulásánál őket látod elől. Írnak, szavalnak, küldöttségbe járnak, iratnak magukról és írnak egymásról. Komolykodva, komolyan veszik egymás jelentéktelenségét, s hol áradozva dicsérik, hol rágalmakkal halmozzák el egymást.

Blöffjeiknek már-már sikerül, hogy a nemzet jelentéktelenségben marasztalódják. A játék során a magyarság már-már üres szó csupán, komoly léterő: csak az ő személyük.

Közben a nemzet ereje megtér, mégsem tud lábra kapni. Betegsége alatt ezer öltéssel varrták testéhez magukat a kételtűek. Mozdulnia nélkülük lehetetlen. Csak oda mehet, ahova ezek akarják, s csak akkor, mikor ezek jónak látják. Innen a félszeg helyzet, melyben az erdélyi magyarság személytelenül nézelődik. Nem tudja, nem látja tisztán, mi van vele, csak azt érzi, hogy handicapolva van. Halott súlyt visz magán, melyet, ha le nem ráz, alatta összeroskad.

Hic Rhodus!

Isteni a gondviselése a magyar nemzetnek. Ő hozta ezt a pillanatot. Mert valaminek történnie kell. Vagy a „vezetők” lelik meg lelkiismeretüket, és leoldozzák magukat az élni akaró nemzettestből, vagy a nemzet ébred öntudatra, és kergeti pokolba őket.

Minden jel e drasztikusabb formájú kibontakozást sejteti. A vezetők által kibontott zászlók vajmi gyér tömegek felett lengedeznek. A kínos tehetetlenséggel összeácsolt programok – a snájdig kikiáltók dacára is csak karzati közönséget vonzanak. A másfél millió magyart ezek az urak nem tudják megmozdítani.

Hitem szerint: már nem is remélik, hogy megmozdíthatják. Már csak gyávaságból hangoskodnak az élen, hogy minél később derüljön ki szégyenük. Vagy megvan a titkos reménységük, hogy a magyarság – amúgy sem vehet részt a választásokon?! Hogy a kormánynak sem akarata, sem ideje nincs a becsületes választói jegyzékek elkészítésére? És ők egy újabb választásig tovább játszhatnak szövetségesdit, meg pártocskát?! Netán alakítanak még egy pár Sójaj-Egyletet...? Bízna a véletlenben, amely már olyan sokszor hosszabbította meg az életüket?

Csak a magyarságon áll, hogy ez még a véletlennek se sikerülhessen. Egyetlen erőteljes gesztussal (mit tudom én! egy monstre küldöttséggel...) kikövetelheti a választásokon részvétel lehetőségét. És mit tudom én hol (meetingeken és sajtóban!...) órák alatt megvitathatja parlamenti akciójának módszerét és a titkos szavazás értelmének becsületes felfogásával, tiszta szándékkal jelenik meg az urnák előtt.

(Hic Rhodus... Programot, Uram! Ne csak kritizálni tessék, pozitív munkával tessék előállani!)

Nem rossz szülte. A politika bukottjai – tolvajt kiáltanak. Háromévi handabandával elriasztottak, háromévi ígéretéssel elaltattak minden jobb lelkiismeretet, és most – a meredek szélén, hová ők vezettek – ők merészelnék számon kérni, pozitív munka programját követelni. Csak rámutatni

kívántunk e perfid gesztusra, egyébként nincs miért félni tőle, sem kitérni előle.

A programunk adva van menteni, ami még menthető!

Választási sikerre a magyarok csak azokban a kerületekben számíthatnak, ahol lélekszámtöbbségük legázoló. Ezekben minden művi keretbe foglalás nélkül is győzni fognak. A program? A jelölt? Istenem, a magyarok tudni fogják, e háborgó tengeren melyik társukra bízzák életüknek kevés megmaradt javát.

Akiknek programja – a színbecsület!

S aki e program mellett nem hazug szavakkal, hanem igaz étellel tett vallomást.

Kalauz, I. évf. 5. sz., 1922. jan. 29

ADY

Még túlságosan közel van hozzánk. Még túl sokan dicsekedhetnek a „barátságával”, személyes élményekkel. Minden városban élnek emberek, kik látták, hallották, beszéltek vele. És minden városban akad egy-kettő, aki visszaél e kortárs előnyökkel.

A kisajátítási eljárás még a költő életében kezdődött. A legkülönbözőbb jogcímen perelték politikai érzületét, irodalmi hajlandóság, sajtóbeli elhelyezkedés, hosszabb-rövidebb vidéki szézsurok, borköri kiszólások alapján. Révész Bélával kötött és folytatott esti barátkozásai révén magáénak vallotta a *Népszava*, becsületes politikai elgondolásai révén az októberi forradalom „Az én őseim nemesek voltak már, mikor a Károlyiak még disznót őriztek” – cigány mellett, bor mellett nemegyszer hallottam Tőle én, bizonyára mások is, nem kevesen olyanok is, akik e révén a történelmi osztályok ideológiája számára igénylik – Kéregyszerű módon, sok időt töltött nagyváradi redakciókban – a Kőrös parti zsurnalizmus ma is magáénak igényli. Jó verseket írt, a Nyugat lekötötte minden termelését – minden ellenséges nyíl a Nyugat hátán ment be és Ady mellén jött ki. Szilágyban született – erdélyi költő volt... Küldött nosztalgias verseket Párizs felé – külföldön léhűtő magyarok bőgik: a mienk... Élt, örült, szeretett, sírt és szenvedett – minden gyenge idegzetű dilettáns rokonául vallja. Meghalt, elpihent, karja béna lett – és minden tiszteletlen kisfiú a sírjához merészkedik

Kalauz, I. évf. 7. sz. 1922. febr. 12.

BARTÓK

A muzsikus nem érdekelt. Zenei értetlenségemet a handabandázó és tudóskodó kritika nem tudta megvilágítani, nem a modern zene reprezentáns képviselőjét kerestem, amikor Bartókhhoz benyitottam. Hogy is mondjam – nem is névre szóló volt az érdeklődésem, borús volt az idő, sok hírlapzagyvaságot olvastam aznap reggel, féltem (újabban mind többször félek), hogy e sok politikai történés meg eszmei zavargás között elveszítem magamat és a fonalat, mely a múlthoz köt, s mely egyetlen létben tartóm még e zűrzavarban, – mondom – éppen csak látni akartam valakit, érzékelhető bizonyosságot akartam, hogy a múlt nem álmokkép, hogy a hét év előtti dolgok csakugyan voltak, egy embert akartam látni a múltból, a konferenciák előtti, a rajvonalak előtti, a pergőtűzek előtti, a láncosok előtti, a dilettánsuralom előtti – eh! a régi, az igazi, a komoly világból!

Beszélgetésem Bartókkal alig is volt interjúszerű, annak ellenére, hogy kérdések- és feleletekben folyt, akár egy regelrecht, pesti újságtradíciókon épült interjú. Kérdéseim aligha keltették benne még azt az örömet is, amelyet a nyilatkozhatás alkalma rendszerint mindenkiben kelt.

Személyemet meg a feleletek tárgyi tartalma nem érdekelte különösebben. Hogy visszavonultan él, tanári és művészi tevékenysége egészen elfoglalja, hogy tavasszal Párizsban a *Revue Musical* rendez hangversenyét, hogy Angliába is megy tavasszal, de nem nyilvános hangversenyt ad, hanem magánházaknál meghívott közönség előtt fog

játszani, hogy francia barátai ma sem tudnak még hozzájutni kottáihoz (mert művei kiadási jogát német cég kötötte le, és német kottát nem enged be Franciaország...) – mind e riportérdekességek bizonyára nem először nekem mondtak el, és nem is lehetnek jóhiszemű érdeklődés tárgyai.

Én a „Kulturträger”-t kerestem volna Bartókban, egy vigasztaló egyéniséget, a szakmán túlemelkedő európaiat.

És arról, hogy nem találtam, de már arról is, hogy kerestem – bizony nem Bartók tehet, még kevésbé én, hanem az a gondolattalan, lelkendező kritikai vagy micsodás műfaj, amely nem tud mérlegelni, nem ismer mértéket, dicsérő furorjában olyan hangokat üt meg – hogy a lármájától felkeltett érdeklődés már-már az Emberi Nagyság közellétére figyelmez.

Bartók irányában a körüle zajló viták politikai fűtöttsége is lehangol. A folytonos hivatkozás külföldi elismertetésére és ezzel szemben otthoni mellőzésekre – a világot sem hangol ellene (oh! a magyar mentalitást ismerem!) De valahogy az érzik: Bartók csak alkalom, kézenfekvő eszköz, furkó... és a tendenciák, melyek a méltatlankodásból kiviláglanak – maguk akarnak érvényesülni, nem Bartókot akarják érvényesíteni.

*

Pápaszemes, értelmes arc, kora ősz fej, értelmes, óvatos szemek, melyeknek tekintetét a pesti kultúrélet determinálja. Ezzel a tekintettel néz reád a pesti szerkesztő, az író, a tanár, a festő, a pesti financier is. Ezt az uniformist, a közöny fátyolát viseli minden pesti arc.

Nos – ezt akartam látni! Rajta van-e még a pesti arcon? Nyolc ilyen év után rajta van-e még... És –

Tavasza tervezett pesti utamat már nem is tervezem.

Kalauz, I. évf. 8. szám – 1922. febr. 20, Tg.Mures

ANTIZSURNALIZMUS

Ebből kétféle van. A tökfilkóké és az intellektueleké. Ez a két kategória a Bíró Lajosé. Ha jól emlékszem, ő úgy magyarázta (és ha nem jól emlékszem, én magyarázom úgy), hogy az első kategória az újság erényeinek, a második az újság hibáinak köszönheti létezését. Az újság nagy nyilvánossága, az általa teremtett beható ellenőrzés, az éles fény, mit közéleti nagyságokra és közéleti nullákra vetett – persze hogy fegyverbe szólította a tökfilkólégiót! És éppen olyan persze, hogy az újság felületessége, hazudozása, sokszor megfizetettsége és mindig zavaros tükrözése az intellektus emberének gyűlöletét hívta ki.

A zsurnalizmusra egyik kategória sem válhatott veszedelmessé. A tökfilkók is, a túl értelmesek is, újságlappal a kezükben szidták a zsurnaliztikát. Ez így békességben éldegélhetett volna, ha –

Ha én nem állítanám fel a harmadik kategóriát: az újságírók antizsurnalizmusát. Szorosan ez a kategória körül nem határolható, még dominálnak benne a teremtőjéről (tőlem) nyert hangulati elemek, de tárgyi elemei is tisztán felismerhetők.

Az újságírás terrénumának teljesen hívatlan és alkalmatlan elemekkel történt előzőnlése ébresztette fel ezt az antizsurnalizmust. Az újságírás romantikus korszakának lezáródásával kezdődött ez az invázió, és a sajtóüzletesség elképesztő térhódításával válik végzetessé – a zsurnalizmusra. Itt nem a sajtó-kapitalizmusra gondolok.

nem a gigantikus lapvállalatok kumulált tőkéje és mindent lebíró hatalmára. Ezeknek keretében a tisztességes újságírás (amennyire kapitalista társadalomban lehetséges) még elhelyezkedhetett.

Ezeknek hasábjain még világnézetek vívhatták csatáikat, ezeknek a hasábjain még jelentős publicista-egyéniségek revelálódhattak. Kemény ellenség, de harci kedvet vált ki. Nem antizsurnalizmust.

Ezt, illetve ennek harmadik kategóriáját, az újságírók antizsurnalizmusát inkább (és ez csodálatos)! inkább az újságírás romantikus korszakára emlékeztető (de abban a korban lehetetlen) törpe újságvállalatok sokasága váltja ki. Felháborító, nemcsak nézni, elgondolni is, hogy kik és mi fán termettek, akik most nagy tömegekben szemérmetlenül a fórumra merészkednek, „lapot” indítanak, írástudatlanságukat szégyentelenül szellőztetik – hagyján? –, de oda tolakodnak az arcod elé, megvetetik magukat, elrabolják az életed pótolhatatlan perceit, zsugorítják a nyelvedet, az érdeklődésedet, és beléd plántálják a közönyt, a ***** minden betű elől. Szákszámra vannak, hirdetnek és zsarolnak, és ez ellen nincsen mentség, mert noli me tangere, és maradjon is értinhetetlen legdrágább alkotmánygaranciánk, hogy: gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti. Már lélegzeni sem lehet tőlük, és létezésük igazol minden antizsurnalizmust.

A mód, ahogy pusztán pénzkereső vágytól hajtva világra jönnek, ahogy feleslegességük tudatában is pusztán üzleti alapra állva élni merészkednek, ahogy komoly újságok formáját és manierjét mímelik, szégyenkedés nélkül dummeranguszkodnak, és ahogy ordenárén bemásolt papírjukkal egy gyékényre arcátlankodnak a meghatóan komoly újságbetűvel – az keltette életre az újságíró antizsurnalizmust.

Miért írni? – Hogy összetévesszenek? Ezekkel?

Kalauz, I. évf. 10. sz., 1922. márc. 5.

REMÉNYIK SÁNDOR KÖTETE

Az irodalmi radikalizmus Cluj¹-on csatázik a konzervatív nemzetiséggel. Csata, hiszen máshelyt is folynak, de csendesebb dübörgéssel, kevesebb füsttel, halkabb kommandóval. A nagyobb hősiesség radikális oldalról adódik, Clujon csak a konzervativizmusnak van Hinterlandja.

Sok érdeklődést nem kelt a háború. Az olvasók a terjedelmes hírlaphasábokon át is megérik, hogy nem forog kockán semmi sem. Még egyéni sorsok sem. Ebben a háborúban senki sem halhat hősi halált. Ha akarna, akkor sem. Sőt... és azt a vezetők nagyon érzik, mindegyik félre jó üzlet ez a háború. *Napkelet... Pásztortűz...* a nevek forgalomba jönnek. Stendhal mondja, hogy a fiatal ember csak hasznát látja, ha egy párbajjal lép be a társaságba. Irodalmi fiataljaink utánérik Stendhal igazságát.

Reményik Sándor most megjelent kis verseskötete adott a fentiekre apropót. Egyébre igazán nem ad. De mert e költői pálya rövidségénél fogva nem osztható korszakokra, igazságos vele szemben csak az lehet, aki oeuvre-jére – átfogóan vet tekintetet. Csak versekről lehet szó, mert kényszerült publicista és irodalompolitikai szereplése bár szépen visszavezethetők kedély- és gondolkodásbeli diszpozícióira, mégis zavarnák a képet, melyet Reményikről szólván, magunknak rajzolunk.

---

¹ Ekkor már csak románul lehetett látni a helységnevet. (A szerk.)

Reményik nem művész. *Márványtömb* című versében némi claire voyance-szal látja meg a művészi vívódást, a teremtő lázat, a szüntelen áldozatot... és Reményiknek hitelesen tudnia kell, hogy az ő versei nem ilyen kohóból teremnek.

Mély szív, nemesült kedély, tisztaságra törekvés szimpatikussá teszik verses megnyilatkozásait, az utolsó évek zűrzavara sok embert kergetett azok táborába, kik az egyszerű szív egyszerű gesztusában addig is örömeiket találták és megtalálták, azok táborában, akik legalább az irodalomban egy kis szolid megnyugvást kerestek... Reményik ennek a pár évnek szívesen hallgatott dalnoka volt. Nem kicsiny dolog és ne kicsinyelje senki.

Ne, különösen Erdélyben, ahol a Reményik-versek minden Sittlichkeit erényükön túl is állták és állják a versenyt a másik oldal legjobb megnyilatkozásaival.

Kalauz, I. évf. 11. szám – 1922. márc. 12

HAJÓTÖRÖTTEK

Nem mondom, hogy csúfság esett rajtunk, de – mégiscsak csúfság esett rajtunk. Idestova negyedik éve játszunk itt irodalmi pápásdit, osztogatunk irodalmi bíbornokságokat, és fosztunk meg bitorlókat bitorolt püspöki stallumtól, negyedik éve csinálunk irodalompolitikát, állítunk és döntünk elméleteket, izgatunk, várakoztatunk és várakozunk, már berendeztük egy nagystílu irodalmi épület összes mellékhelyiségeit, irodalmi kávéházaink, mindenminden megvolt már, csak épp az irodalom hiányzott, és akkor se bí, se bá, jön egy *outsider*, se kérdez, se mond, csinál irodalmat, és jön a postás a legkomolyabb manierrel, gondosan csomagolt könyvet kézbesít, a *Minerva* adja ki, írta pedig Balogh Endre, aki részt se vett a mi irodalmi harcainkban, csak ült az íróasztalnál, és megírta a *Hajótörötteket...*

Hogy is merte!

*

De nem azért ülök én a *Kalauz* szerkesztői székében, hogy büntetlenül lehessen elkövetni ilyen vakmerő cselekedetet.

*

Ez a Balogh Endre nem tud írni. Nem úgy ír, mint mi. Hát akkor – persze hogy nem tud írni. Beszél valami háborús vakemberről, akit mindenki elhagyott, rettenetes bánatok

feküdtek reá, szenvedett soká, nagyon soká, míg egyszer csak: „... megint felbuzgott belőle valami érzéspatak, de most a melegcsapot facsarta meg az Isten keze, éltető meleg zuhogás indult a lelkében...”

Így írni!? Ha ez nem bolondság, akkor irodalom.

Evvel be is fejeztem a tréfát, és a Balogh Endrének járó dicséretet.

Ahogy tudom, a szerző első könyve ez. A magyar irodalmi élet mind sűrűbben produkál negyvenéves novíciusokat. Különös írások teremnek e késő noviciátusból. Semmi tisztánlátás, csupa érett manier. A „fiatal író” hálaistennek ismeri már az életet, az embereket, de sajnos – túlságosan ismeri a belletrista irodalmat is. Üdült Mikszáthon, borongott Turgenyevvel és ámult Tolsztoj végtelenségein. Régi magyarok mellett volt figyelme új és legújabb magyarok számára is, aktív érdeklődésű tanúja volt irodalmi divatok feltűnésének, eltűnésének is. Figyelme letiltja az ifjúság kiáltó hibáit, de a merészsége is temperált.

Különös, eklektikus írásokat küld elénk e késői irodalmi fiatalság.

De kilátásai – a legjobbak. Persze csak azokban az esetekben, ahol az írói velleitást komoly tehetség alapozza.

*

Balogh Endre kisregényeknek nevezi hosszabb-rövidebb novelláit. A *Fehér rügy* korrajz-kísérlete az – bizonyára –, ami e pretenciózusabb elnevezésre indítja. Igaz: a novella hőse a világháborúban vakult meg, a történés folyamán parasztokat földosztásról is hallunk beszélni, a szerző lírája is impériumlíra, de nem veszi-e észre szerző, hogy a történet vonalvezetése simplexen novelláris, a valahol történik valami, és még valami... de jobbra, balra hiába tekintünk, sehol semmi előkészület, az előtérben mindig a vak áll, akire – az olvasónak is váratlanul – csak úgy rászakadnak az események.

Svelaketu törvénye, Meg kel halni, Örökélet – jobb ötletnovellák, köztük a *Meg kell halni* a legjobb ötletű novellák közül való.

Letarolt életek muzeális gyűlhelye ez a könyv. Ez életek felett állandó a köd, itt-ott ha áttör egy-két napsugár (a májusi élet zsendülése a Fehér rügyben). Első könyve ez az írónak, és irodalomban is, mint életben – magasabb érték: a derű.

A novellák megírása végig – igazi írói karakterre vall. Ez az író lát, víziós erővel lát, tollát kényszer vezeti, mindig valószínű. Figyelme szélesen terjeszkedő, azért leírásai sokszor hosszadalmasak. Pontosan lát, de nem mindig pontosan láttat. Rajztudás, perspektíva kérdése ez. Meg fogja tanulni.

*

Én szeretem.

Mert művész, éretten objektív, de *impossibilitéje* alól becsületos szív melegét érzem. Szava nyomán sok meghatottság fakad, s én szeretném ha e most startolt pályafutó, durva kézszerítésomon is keresztülérezne megindultságomat.

Kalauz, I. évf. 14. sz. 1922. ápr. 2.

KÜLFÖLD MAGYARJAI

Ősszel Pesten volt. Nem sokáig, négy hétig mindössze. De ez a négy hét csodálatos változásokat hozott létre benne. Első impresszióm, hogy szervezeti változásokat is. A csigolyarendszerében biztosan esett valami átalakulás. Nem ismertem meg... a Corzón, mikor először végigsétált. A nyakkendője meg a kalapja új volt – istenem –, attól még ráismertem volna. De a tartása! Az a nyársatnyelt, mégis elegáns magakihúzása, ez a Gulliver-tekintet, amellyel felettünk derűsen eltekintett... az első napokon határozottan túrhetetlen volt. Unheimlich, rossz érzések keltek bennem: az az érzésem volt, hogy ennek az embernek jelenlétében szemmel láthatólag zsugorodom, megyek össze, végtére nem is leszek más, csak egy kis galacsin, akkor rám tapos és végem. Egy-két kérdést megreszkíroztam. Mi újság Pesten? Erre megállott. Éreztem, hogy valami nagy gorombaság következik. De csak annyit mondott: „Maguk azt hiszik, hogy... eh, hagyjuk.” Megint legyintett a kezével, és otthagyt.

Ez a „Maguk...”, ez ejtett kétségbe. Négy hétig volt Pesten, és hazaérkezvén úgy érzi, úgy látja, hogy ő már nem tartozik közénk, Ő valami nóbelabb, előkelőbb, más valaki lett. „Maguk...” Erre a szóra szinte összezavarodott az egyéniségem. Nem mondom, már azelőtt is, hogy emberünk tanulmányi kirándulást tett Pestre, voltak aggályaim, hogy mi, itt Erdélyben egy kicsit elmaradtunk... hogy Pesten beszélnek dolgokról, amiket mi sohasem hallunk meg, hogy Pesten könyvek jelennek meg, amelyeket mi nem olvasunk,

drámákat játszanak, amelyeket nem láthatunk, ötleteket gyártanak, amelyeken nem nevetünk... Mondom voltak ilyen fájó sejtéseim, de emberünk megérkezése és magatartása még rosszabb sejtelmet keltett bennem... Úristen, mi mindent láthatott, tapasztalhatott ez az ember, mi minden lehet Erdély határain túl, hogy a kívülről jöttek a szemében mi úgy eltörpülünk... Új világnézet, új vallás, az egész életnek egy új szemlélete nyilatkozott meg bizonyára annak, aki hazajövén rólunk már csak úgy tud beszélni: „Maguk...”

Azután kiderült minden. Emberünk beszédesebb lett. Egy kávéházi félóra alatt leadott mindent, amit Pesten tapasztalt. Volt kétszer a Királyban, egyszer a Vígben, egyszer meg hallotta Nagy Endrét konferálni.

Ez volt az egész.

És ezen a műveltség alapon gyengéll minket. Ezen az alapon nem jár itt színházba. Ezen az alapon mosolyog, ha itt irodalomról mernek beszélni. Ezen az alapon felejt el lassan már olvasni is.

Á – hiszen én ezt a spécit ismerem.

Pár év előtt még Béccsel proccolt. Elment egyszer a Burgtheaterbe (vagy csak hazudta ezt is), átzüllött pár éjszakát valami tinglitangliban, a bécsi gyorsan unalmában olvasni kezdte a Fackelt (de abbahagyta, mert nehéz volt), és ez a művelődési kurzus elég volt neki, hogy itt Európáért játsszon, mindent kicsinyeljen, semmire ne költsön, és tipikus hájfej létére is – szenvelegni merje az örökös jobbra vágyakozást.

Nem, kedves Doktor Úr. Maga nem olvas erdélyi könyvet, mert – maga egyáltalán nem olvas. Maga nem nézi meg a helyi drámaelőadást, mert undorodik attól, ami nem üzlet és nem kabaré. Maga nem olvas erdélyi újságot... fenét nem olvas. Mindennap megnézi, nincs-e a neve benne...

*

A Doktor úrnak sajnós, nexusai vannak. Itt is érintkezik, ott is bennfentes, amoda is bejár. Baráti vacsorákon hirdeti a pesti evangéliumot és kelt nyugalmas szívekben nyugtalan vágyakozást...

Férj és feleség magukra maradnak. És szól az asszony: Tavasszal, fiam, ugye kimegyünk mi is? A férj mit felelt! Restelli bevallani dezinteressement-jét, beleegyeznek. Kimennek, miért ne tennék, ráfér az emberre néha kimenni, széjjelnézni, hisz itt megposhad az ember.

Es kimennek. Átutálnak vagy kenyérbe sütnek pár ezer leit, megveszik maguknak Hegedűst, beszopnak három férceoperettet, majd pénz- és időfogytán a Corsón újra megjelennek. Én mérföldekről megismerem. A hölgyön új toilette, melyet csak Pesten vásárolhat vidéki ízlés, a férjnek arcán imitált pesti verőfény. Én mérföldekről megismerem, ők nem akarnak rám ismerni orrhegynyi közelből. De én nem tágitok, és kérdezem: „Mi újság Pesten? Még mindig olyan túrhetetlen?”

Mert szeretem hallani a választ, ahogy fitymálva kezdik: „Maguk itt...”

Igen, nagyságos Asszonyom, mi itt... Mi itt azt hisszük, hogy mi is valakik vagyunk. Hogy egy halottaiból ébredő ország első építőmunkásai vagyunk. Hogy már eddig is nem jelentéktelen munkát végeztünk: a föld alatt. Mert itt semmi sem volt, Nagyságos Asszonyom, egy sugárnyi fény sem. Ami csillogott, reflex volt csupán, budapesti fények visszaverődése. Ami pedig most már igenis van, azt mi csináltuk; sajnós, nem az Önök részvétele, hanem az Önök részvétlensége dacára.

*

Külföld magyarjai... Ők az igazi halhatatlanok. Csak a formájuk változik. Hajdanta mágnások voltak, most hadi keresztények meg hadi zsidók. Meg a félgentry, ez az erdélyi felemás parasztarisztokrácia, egész tradíciója nem több mint

másfél emberöltő, véres verejtékkal mitmachkol dolgokat és minden manierja izzadságszagú! Nézd az arcát, a járását... még tipikus paraszt, az igénye is mondvacsinált, tisztára majom. Vagy nézd a tilos üzletkötésen gazdagodott szatócszsidót, a lányát külföldön nevelteti, nézd az idomtalan valutakeresztényt, üdülni Maria Günterbe jár.

Ez az a társaság, amelynek Erdély kevés. Ez az a társaság, mely itt az orrát fintorítja.

*

Jó!

De ne hazudjanak. Ne mondják, hogy külföldre egy kis kultúráért mennek. Nem hiszem. És ha hinném is – hiába mennek. Nemcsak pénz kell ahhoz, hanem kultúrképesség is. És maguk azt a kultúrát sem tudják felszívni, ami itt található.

Maguk...

Maguk mernek azzal hazajönni, hogy „Maguk...?!”

Maguk?!

Hanem van még egy pokróc alattuk, azt is kihúzó.

Ugye azt hiszik, hogy ide-oda lógásukkal maguk tartják fenn a magyar kultúrfolytonosságot? Hogy maguk a ragaszkodó, jó magyarok?

Hát egy fityfenét!?

A legrosszabb magyarok maguk! A szeretetlen, kapzsi, huncutul önző fajta! A kenyérbe sütött tízezer lejek tudják-e, mi az? Az utódállamok halódó koldus magyarságából kisajtolt cédapénz, könnyű kereseteiknek itthon már el sem herdálható feleslege.

A színházaink sorra buknak, a lapjaink egy-egy számát kihozni: romantikába illő hősi tett, egy százlapos könyv megjelentetése kultúrszenzáció.

Nem baj.

De ne hazudjanak. Süssék kenyérbe tovább a pénzeiket, vigadjanak a pesti kabarékban, Erdély kultúráját hagyják vergődni tovább. De ne hazudjanak! És pesti meséiket ne kezdjék azzal, hogy „Maguk itt...”

Mert mi itt – idestova már szóba se állunk magukkal.

Kalauz, I. évf. 18. sz. 1922. ápr. 30.

NE TISZTELD APÁDAT

Széchenyi István grófról beszéltem valamely estén. A magyar komolyság gyönyörű képviselőjéről, aki energiáját nem vezércikk-nyávogásban, nem pohárköszöntőben, hanem Vaskapu-robbantásban élte ki. Arról, az ő korában is ritka mentalitásról beszéltem, hogy íme, egy ember, aki nem vár udvari elismerést, nem vár riport-dicséretet, se megbízást, se biztatást, hanem odaáll a munkahelyre, és a hivatás szent megszállottságban ott áll rendületlenül negyven éven át... Szeme a munka lázában ég, s az örökkévalóságot fikszirozza meg.

Egyik hallgatóm mosolyogva köszönte meg előadásomat: „Igazán okos dolog így felfrissíteni a *régi dolgokat*.” Éreztem, hogy ebben a gratulációban a hangsúly a „*régi dolgok*”-on volt. Tudomásomra kívánta adni, hogy „*semmi újat*” nem mondtam a számára. Hagytam az epét epének lenni, és csak még jobban megerősödtem a régi hitemben, hogy csakugyan okos, de mindenesetre érdemes dolog: felfrissíteni a *régi dolgokat*.

Érdemes mindenütt a világon visszafordulni a múlthoz okulásért, de sehol sem szükséges ez annyira, mint a mai Erdélyben, ahol minden új és festékszagú, ahol új gazdasági és közéleti morál installáltatott, ahol „hadigazdagok” mellett már „hadizsenik” is rontják a levegőt, ahol a szellemnek nincsen fóruma, s a végérvényesség pózával lép fel minden szemtelenség.

(És mintha megnyirbált politikai szabadságáért – szabadoságban keresne kárpótlást a magyar. Kifelé nincs

szava, hát – befelé szájaskodik. Nincs hatalma, legalább – hatalmaskodik. Tisztelete nincs... tiszteletlenkedik!)

Ódák és parainesisek ideje jött el. De nem hozott magával Berzsenyit, nem Kölcseyt. Kevés „virrasztók” mit tehetnek? Megidézik a holtakat.

A munkát színlelő tétlen lesben állók szégyenkezzenek el Széchenyi árnya előtt.

S ah ti, műveltnyelvű tollasok! Mi durva zaj riasztja szappansima publicisztikátok? Szikláiit görgeti Kemény...

Ég veled szemérmetlen halandzsa! Itt most Péterffy szól.

Frissítsük csak fel a „rég dolgokat”. Egész generációk nőnek már fel a szemünk előtt olyan fiatalokból, akiknek a szelleme e komoly magyaroktól nem kapott ihletet.

Ha keserű, ha fájdalmas, akkor is: fel kell világosítani ezt az ifjúságot, hogy nem apáit kell tisztelnie, hanem – nagyapáit.

Repríz, 1927. 2. szám

MŰHELYFORGÁCSOK

Mindig szerettem a szegény emberek, elesettek, gyengék védelmezőit. Legjobban közülük az írókat. Most is... Csak néha jön olyan gondolatom, eh, csak hangulat: hogy mégse járja! Látok magam előtt egy író, akit emberek testi, lelki, materiális nyomora megfogott, utcára dobott munkáscsaládok gyermekeinek éjszakai gyötrelme meggyötörte, vizionálja a férfi tehetetlen kínját s az asszony arca rándulásait... Látom az író, már koncipiál, rögzít, mozgat, elindít és... vergődik, de nem a szolidaritás kínjában; ül és ír, és vívódik az igazságért a lelkiismeret, de már: csak művészi lelkiismeret. Maiak nem tudom, de Flaubert képes lett vón éjjeli helyszíni szemlére: a templomlépcsőn milyen vonalakban helyezkedett el a meggyötört csoport...

– És aztán?

Semmi. Éppen csak úgy érzem ebben a percben, hogy nem járja! Ül, írni, korrigálni, revideálni és nem rohanni.

– Hova?

Oda. A témákhoz. A gyárkapu elé, templomsarokra, ki az éjszakába, gyermeket karra venni, anyát támogatni, férfit férfiszóval önmagának visszaadni, vele mindent megosztani.

– De kivel?

Hát vele, akiről írtok. Valószínűnek tartom, hogy az az ember van csakugyan, és mindenestre van ez az éji kín, az éhség, a nyomor; s az író ül, ír, korrigál, revideál, holott tudván tudja, hogy ég a kín, s ő nem siet oltani. Nem járja! Még kevésbé járja, mint a gazdagok irgalmatlansága. Hiszen a többi szívtelennek nincsenek mindig eszében a

nyomorultak, de neki, az írónak igen, hiszen szünetlen vizionálja.

Balzacról olvasom, hogy valamely délután felölté redingote-ját, sétapálcáját vette, meglátogat egy gazdag barátját, de aztán otthon maradt, mert inasa eszébe hozta, hogy akihez készült: csak regényalakja. De sem Balzacról, sem egyik kollegájáról sem olvastam, hogy az átélés révületében két aranyat küldött volna regénye valamely nyomorult alakjának. Pedig, hogy az a pénz szegényeknek jusson, talán az inasnak sem lett volna ellenére. És érzem, hogy nem járja: tudni, hogy él a kín, gyötrődik a szégyen és a nyomor, tudni, látni, hallani, aztán mégis írni, korrigálni... és nem rohanni életmentő hévvel, forinttal, patikával, búzakenyérrel.

Fiaim, írjatok történeti regényeket.

*

Tizenkétsoros vers fordítását küldte be Tompa László. Másnap újból levele jött. Tett egy hangsúlynyi változtatást. Két nappal később harmadik levél. A költő-lelkiismeret nyugtalanságával enyhít egy szó súlyán.

Érkeznek hozzám más lelkiismeretrajzok is. Tőkés hatalmak jelentik, hogy számot vetettek magukkal és – nem lehet. Nem lehet 10 lejt adni azért a lapért, amelyben az a vers megjelenik. És érkeznek lapok, melyeknek nincs kétsornyi figyelme ránk. Nem ér meg két sort, tíz lejt: „ész, erő és oly szent akarat...” Tompának megér három levelet, negyvenlejtnyi portót.

Nincs mit tenni. Tovább, tovább...

Repríz, 1927. 2. szám

LEVÉLVÁLTÁS

Erdélyi Függetlenek
vagy Ének A Transylván Parnassus Megvételéről
Írta: Fekete Tivadar

Kedves Osvát Kálmán!

Kezdem ezzel: esztendőök óta a Te időszakonként éledő és időszakonként kihunyó újságjaid azok, amelyekbe az erdélyi független írás azilumot kereső vándorai menekülni szoktak. Szándékosan mondtam *újságot* s nem revüt, irodalmi lapot, mert Erdélyben – hitem szerint – Te vagy az *újságíró*. Véleményed (publicisztikai értelemben vett véleményed) és független ítéleted – tisztán és kritikusan – csak Neked van; és, gondolom, helyzeti energiáidnál fogva csak Neked lehet!

A *Repríz* élesztette fel bennem azokat a meggondolásokat, amiket közlök Veled, az a *Repríz*, amelynek harmadik száma már megközelítette célkitűzésedet: halott értékeknek élővé avatását, és élő értékek megmentését az elmúlásunk utáni időkre.

A művészetnek, az irodalomnak forrása: az individuum. Egy íróasztal, – eh, még több – egy tollszár, – nem, még ennél is több – egy tollhegy – még több! egy remegés, egy villanó vízió, egy csillanó szikra, foghatatlan gondolat. Megfogni ezt a víziót, ezt a villanást, ezt a szikrát kollaborációval nem lehet; nem, még akkor sem, ha nekidurálná magát az Académie Française maga (az írók *gazdasági* csoportosulását elfogadom. De lobogót ne vigyen senki. Lobogót, amire jelszavakat rajzolna. Jelszó és egyéniség: épp úgy nonszensz,

mint egy anyaméhből kétszínű iker: néger és fehér.) A Francia Akadémia nem bűnös abban, hogy mind a negyven zöldfrakkos úr külön is halhatatlan. A gazdasági társulást viszont egy kisebb *Kenderfonó R. T.* is megszervezheti, ehhez nem kell írónak lenni.

A felérző író, a felremegő intellektus, a megszállott terület, a szent epilepsziás nehezen illeszkedik az írói cégtársulás kompakt keretei közé. A Parnasszust csak egyedül kell, egyedül szabad, egyedül lehet megmászni. Ha ennek a kis irodalmi dombnak a megvétele turistá társaság alakul, s ennek tagjai – fent nevezett *Kenderfonó R. T.*-től beszerzett kötelekkel egymást húzzák a csúcsok felé, könnyen megeshetik, hogy egy másik szemfüles egyéni cég – *Moskovits!* – megelőzi őket.

De miért, hogy azok, akik magánosan keresik útjukat – előbb jutnak a tetőre, mint a kötelesek?

Egyszerű. Szárnyuk van.

Úgy állsz magadban, *Osvát Kálmán*, mint árva gólya.

... Egy teleknek a lábában,

Felrepülne, messze szállna

Ámde el van metszve szárnya...

A hosszú ollók és a rövid szerkesztők vágják a szárnyaidat. És a turisták. A csúnya emberek. Akiknek nehéz fölneézni a dombtetőre.

Én gyakran menekülök más országba az erdélyi telek lábából. Párizsból jövet itt találok a *Reprízt*, és kiáltom: ide madarak, a gólya mellé! Ne legyen egyedül. Ide az összes exkluzivitásra kárhozott és áldott bizarr tollú tehetségmadarakkal, a mély torkúakkal, a haragos taréjúakkal, a másképpen bűgőkkel, a szivárvány szárnyúakkal, a pávalegyezőkkel, a rikoltó bóbitákkal, a fészektelenekkel, a féktelen fajdkakasokkal, az erdélyi erdők halálszagú titkait extravagánsul sikoltó kuvikokkal, az űzöttel, a kizártakkal, a kalitkán kívüliekkel, és ide-ide a morzsákért csipegő, énekelni akaró fagyott kis verebekkel, akik meghalnak, mert sohasem olvassák el csipogásaikat a

redakciók kietlen ketreceiben. És ide a felhők barnaságából felhőt felsuhintó, vihart áthatító, szép, villám villanású sasokkal, akik felköltik a Napot...!

A párizsi Szalonok tendenciózus szervezetsége kergette ki magából az Indépendants-okat. tiszta haszon, hogy az Independents már – új Akadémia. (1300 független festő 3200 képet függesztett ki idén a Grand-Palaisban.)

Hát ide figyeljete, ti kedvetek ellenére exkluzívek (S Te, Osvát Kálmán egy percre ne hallgass ide) a Reprízből fel kell építeni az *Erdélyi Függetlenek* lapját. Tévedtek, ha azt hiszitek, hogy a napisajtó elhallgatása: ölt. Csak idő kell és türelem. S mivel idő van, de a türelmünk fogyóban: a független erdélyiek álljanak Osvát mellé. Akik vannak, mind! Lássuk, ki nyer...? Fussunk versenyt. Ki esik el? Másszunk hegyet. Ki bukik le? Írjunk könyvet. Kié fog elfogyni – nem az oktroj – a könyv miatt? És írjunk újságot, független bátor, komoly, szántóvető, maghinto és értékarató lapot, lássuk, kivirul-e az orchidea a teleknek a lánkjából?

Osvát Kálmán: annyiszor harangoztál, még egyszer zúgjad fel a berkeket. Sokan keresünk Téged, verekedéseid eddig is a mi nevünkben dübörögtek. Egy új holnapos érárt, vagy erdélyi Nyugatot várunk tőled, kritikád tiszta üllőjén kiütött acéltalentumokat, akik Tőled csak annyira függnék, mint Te tőlük. S az új Erdélyi Függetlenek csoportos jelentkezése íveljen el a laptól a pódiumig, a pódiumtól a hangversenyteremig. Trombitájuk legyen a tehetség, dobjuk – együvé tartozásukban is – a mindennekfelett való egyéniség. A Kenderfonó R. T.-vel és Pantheoni Betéti Társasággal szemben – szemben...? nem! felette! – mondjuk ki az Erdélyi Független Írók-at, jelszó nélkül és lobogó nélkül, csak egy lappal: a Reprízzel, vagy a Reprízből átformált új, bátor és álarc nélküli revüvel.

Ezt kérem, kérjük Tőled, Osvát Kálmán.

Híved:

Helikon

(Válasz egy levélre)

Amilyen szerény vagyok, olvasókul is megelégedném annyi erdélyi madárral, amennyinek fajtáját Fekete Tivadar felém hessegeti, sastól a verébig. Két dologtól félek és az egyik félelmem elég alapos: hogy Fekete Tivadar még nem dörzsölte ki szeméből párizsi látomásait, s a gazdag lehetőségek titkait vetíti rá erre a jól áttekinthető szikes, lakatlan világra. A másik félelmem sem egészen alaptalan: hogy az egy, pár fészektelen erdélyi tollas aligha fog valami nagy elragadtatással repülni hozzám, hogy most már együtt legyünk fészektelenek. Ami ne jelentse azt, hogy ne látnám a legszívesebben verébtől a sasig az egész madárfaunát, s fiatal képzelmeimet ne pótolnám meg a magaméval, hazudván versenyt velük erdőt, fészket, tavaszt, s mindent, amit csak madárszív szeret. Hajlott koromban már illik nekem egy kis gyermekesség. De őszintén szólva sok pozitív jót nem várok magunktól. Egyetlen reménysugár: ez a szkepticizmusom. Még sohasem úgy történtek a dolgok, ahogy én vártam volna.

Pozitív eredménye eddig csak egy van ennek a levélnek: kényszerített rá, hogy összekeressem a marosvécsi Helikon komplexum megtalálható szálait. Restség s némely tiszteletreméltó okok mindeddig visszatartottak tőle.

Első kommunikációjától kezdve írói munkaközösségnek nevezi magát a Helikon, és ért e szó alatt azt, amit akar, legvalószínűbben olyan társulást, amely – hite szerint – optimális lehetőséget nyújt a benne csoportosultaknak írói képességeik akadálytalan kifejtésére, mentesíti őket kényszerű megalkuvások nyomasztó terhétől, felmenti az írókat attól, hogy egyben dilettáns kiadó is legyen, és hozzájuttatja írói munkájának optimális anyagi ellenértékéhez. Mójában van-e cselekedni mind e jókat, megítélni nem tudom; ha nincsen, sajnálatos, ha pedig van, akkor az sajnálatos, hogy mind e jókban kívülök még néhányan nem részesednek. Hogy a helikoni társuláson

kívül maradt írók, ezen a nem egészen kétségtelen anyagi hátrányon túl, egyéb sérelmeket is panaszkodnak, annak az egyik oka, hogy e teljesen magánjellegű írói társulás olyan nyilvánossági bum-bummal jött létre, s azóta való működése is a kezük ügyébe eső nagy lapok olyan erőteljes publicisztikai támogatása mellett folyik, hogy a finom nüanszírozásra nem kapható szélesebb intelligencia körében a Helikon valamely hivatalos jelleget, a helikoni író – már pusztán tagsága által – bizonyos fémmjelzést kapott, s ezzel egyidejűleg a csoportosuláson kívül állók egy kis devalvációt szenvedtek.

Tagadhatatlan, hogy a Helikon tagjai közt szép számmal vannak igen értékes, tehetséges emberek. Több tehetséges ember van benn a Helikonban, mint amennyi kimaradt belőle. Akár „szemben” velük, akár „felettük”, képtelenség egy új alakulás. „Mellettük” még elgondolható, de éppoly kevésbé realizálható.

Végül: hogy a Helikon sajtószolgálatát kívülállókval szemben igen sokszor elfelejtkezik a legegységibb méltányosságról is, abban talán vétkeztek a Helikon újságíró-tagjai egytől-egyig, de felelősségre csak egyenként vonhatók.

Legvégül pedig – hogy a magam részéről legalább a témát kimerítsem – az a sajátos társadalmi és társasági hálózat, amelynek a révén a Helikon estéi és könyvkiadványai talán könnyebben kapnak közönséget, mint a kívül maradtak vállalkozásai, bírálat, sőt hozzászólás tárgyát is csak akkor képezhetnék, ha ténybeli bizonyítékok volnának arra nézve, hogy a helikoni írók szellemi függetlensége e szokatlan és érdekes elhelyezkedéstől befolyásolásokat szenved. Ilyen irányú vizsgálatra eddig egy évi fennállása alatt a Helikon még apropót sem adott.

Repríz, 1927. 4. szám

CSUPA HABITUÉ

A világ két nagyon komoly dolga: az *írás* és az *olvasás* kezd a világ két legkomolytalanabb dolgává fajulni. Írók és olvasók – (azelőtt papok és hívők!) – meghatottság nélkül művelik mesterségüket, s még jó, ha művelik. Legtöbbjük már csak „megfordul” a diplomákban, pár otthonos pillantást vet, recsegve jött, s recsegve távozik. Csupa habitué.

Igazán csak a szemléletességért: kezdem ennek a degenerációnak a leírását ott, ahol személyes élményeim plasztikusabb ábrázoláshoz segítenek. (És nem törődöm az eshető vádaskodással: hogy a magam betegségét világmórárrá fúvóm fel.)

Goethéről konferáltam Aradon. Ebben a városban vannak az irodalomnak hivatott, hivatásos és hivatalos képviselői. Vannak írók, ajtóbeli kritikusok, irodalmi társaságok tagjai és az irodalmi kultúra számlálatlan segéd munkásai, bakterei s más miegyébjei. Az egész személyzetből alig egy-kettő jelent meg. Az is úgy „otthonosan”, recsegve, megszokásszerűen „benézett”, éppolyan kevés érdeklődéssel ajándékozva meg mondanivalómat, mint a színház százszor már látott operettszlágerét. A többi el se jött. A világért sem – kicsinylésből. Eszébe sem jutott, hogy mérlegre tegyen engem. Még érdeklődött is. S ha konferansz után a kávéházban valamely jelen volt referálta, hogy kis közönség volt, – talán méltatlankodott is: „Disznóság! Operett, mozi kell nekik! Szegény Osvát!” S ha megkérdezték: Ő miért nem volt? – akkor mondani ugyan nem mondta, de aligha

gondolhatott mást, mint azt: „Én? Szintén zenész.” Vagy még rövidebben: „Zelber áner!”

Zelber áner...

Ezt mondja, vagy ezt hallgatja el: a lapszerkesztő, a volentőr, a hirdetési ügynök, a drámai szende doktor szeretője, és feltétlenül minden devizőr. És dehogy is van ezzel lezárva a sor. Az ügyvéd, ki valaha költőt megvendéget, az úriasszony, kinél Nagy Endre elszállásolva volt, a gyáros, kinek emigráns újságíró barátja van, az októberi nemzet tanácsos, a *Korunk* előfizetője, az antinikotinista agitátor, minden világmegváltó, minden kottakereskedő, sakk rejtvényfejtő, bélyeggyűjtő, menetjegyáros, hírlapirodás, biztosítási vezértitkár és magyarpárti titkos fővezér. Mindezek kiestek a hallgatók, olvasók, látogatók, a közönség sorából. Mindezek és családtagjai a *művészbejáróhoz* tartják jussukat, (ami dehogy is jelenti, hogy ezen a jogon *bejönnek*, sőt, ezen a jogon maradnak el!) oh ők a dolgokkal tisztában vannak, hisz kivétel nélkül mind „Zelberáner”, együtt éreznek velünk, és mélyen felháborítja őket a *közönség* közönye...

És rajtuk kívül is: csupa bennfentes, csupa habitué! Az egyik *utánakalkulálja* a lapodat, a másik durválja a könyved papirosát, s mind az életed intim titkain legel.

I want a hero...! Egy olvasót szeretnék, egy hallgatót, ki semmi más csak az! Egy őszintén kíváncsi embert, ki könyvemtől feleletet vár a maga nagy kérdéseire. Semmi mást, csak azt, Egy embert, ki izgatottan tépi fel a lapot: hátha itt, hátha most tudja meg, mit oly rég kutat...! Egy embert, aki – akár kétellyel szívében – de várakozva ül, s csupa fül: *mit mondok neki!*? Egy embert, aki nem tud ilyen művelt szavakat: kulissza, propaganda, masztiksz, irodalompolitika, prostitúció, mettőr, hirdetési stock... *Egy szomjas embert*, ki eljött, mert italt kínáltak neki:

De nem jön, mert – miért is jönne el.

Múitalért?

Az írás aktív művelői is mind habituék. Recsegve jönnek, s recsegve távoznak el. A templomi áhítatot hol találom, kinél. A színes riport írója az esti hölgytársaságnak küld cirkuszi mosolyt, a nagy regény írója – pesti redakcióknak. Parföm, púder, meztelen öltözészag.

Líra és elbeszélő próza, vezércikk és kritika: mind csak mutatvány. Izgató féldekoltázs, meztelen ikra, félig fedett kebel. És bum-bum, meg csinnadratta, észvesztő muzik. Nem látok egyet sem, akinek küldetése van.

Mindnek az arcán: bonviváni félkomolyság. A maga ripacsságának habituéje mind! A legszorgalmasabbja is: csak „bejár”. Flörtöl, szeretkezik, ah, e művelt foglalkozással, s oly önelégült, mint Fellegvári Angela, ha sikerült magát szépre csinálnia.

És ezért van minden úgy, ahogy látni méltóztattok. A könyveitek – könyvek, 160 oldal, félfamentes papír, tartós vászonkötés. És semmi több. Komplet az estélyetek is: lámpa, taps, elül-hátul bankett, s az ülőhelyeken: vasalt kétlábúak. A lapjaitok is: abszolút tökély, elül vezércikk, hátul hirdetés, közbül csupa cáfolhatatlanság, és nincs feledve egyetlen centenárium.

És tökéletes a betűvetésnek ez egész birodalma. Zizeg a papír, a gépek forognak, van ezer rikkancs, millió borgisz betű, van minden, minden. S a művészbejárónál kalapot emelnek egymásnak: író és olvasó habituék.

Repríz, 1927. 5. szám

ÁLLJ!

Ha én most olyan jó író volnék, mint Gulácsy Irén... Ha csak fél olyan jó író volnék! Ő szegény nem látta a mohácsi csatát, csak hadtörténelemből, krónikás írásokból, levelekből rekonstruálta. De én ott voltam, benne a legközepén. Én voltam Tomory büszke vezér... virító dolmányban, halálos jókedvben, az én pár vitézem rontott neki a török közönynek. Lehetetlent műveltek a fiúk. A török nevetett. Váradon, Kolozsvárt, Vásárhelyt süketet játszottak az Urak.

Tomory, püspökök, jó egypár zászlós úr s Ludovicus király... állj meg, fantázia és rohanó sereg, állj meg. Te is, parancsomra: Állj!!

Reprízt csinálunk, de nem a mohácsi vészből.

*

Urak! Ti fizetést húztok a Nagyúrtól. Csak ne kapjatok a kardotokhoz, másra gondolok én, a legnagyobb úrra. A Szultánra gondolok, a törökre. A sok százezer főnyi közönyre. Stallumot, járadékot, hadimént, szerszámot, dolmányt, pallosjogot, mindent. Tőle kaptok. És nem kíván érte semmit. Csak éppen azt. A semmit! Csukott fület, csukott száját, lakatra zárt süket szellemet.

*

Nem magyarázok. Mert nincs kinek, és – mert üzlet kérdése nálatok, hogy ha értenétek, akkor se értsétek. Jobb is

így, ugye? Törökmód elheverni, redakciók mélyén erjedve illatozni, s ha kísértene hír és dicsőség álma, ott a kommuniké!

Tudom, könyveket is írtok. Tudom, estélyeket is adtok. A könyveitek ezrével jutnak – postafordulóval – „olvasó” kezekbe. S az estélyeiteken frakkban jelenik meg Erdély. A megtisztelt város „irodalmi társasága” beszéddel üdvözl; hallom: székesegyházakban orgonahangversenyt is kaptok. Derék! Csak így tovább. Városról városra csak menjete, és arassatok – ahol más vetett. Búsuljon a káros, éljen az adminisztáció!

*

Veletek szembeszállni? Ugyan! Olasz karddal tank ellen menni? Tank... csodálatos egy hadigép! Vezetőjét se látni. Csigatesttel kúszik mélybe és dombra fel, és belsejéből géppuska tüzel. Személytelen. Ő a tank. Gyönyörű egység. „Magasabb szellemi egység” – mondja Kuncz Aladár.

*

S ez a tévesztő elhelyezkedés! Az *Erdélyi Tudósító* lángot köp, míg Rólatok beszél. Miért? Egy urat szolgáltok. Az erdélyi közöny zsoldosai vagytok, éppen úgy, mint a hitbuzgalmiak. Ők tehetségtelenebben, igaz. De a parlagon hevertetett tehetség ugyanazt a semmit reprezentálja, mint az ő impotenciájuk. Hajszálnyira egyforma az érdemetek: szunnyasztjátok Erdély lelkiismeretét. Miért haragusznak? Nektek van okotok. Ők ingyen húzzák a zsoldot. Nektek szellemet kell ölnötök, hogy éljen testetek, nekik nincs is mit ölniök.

*

Állj! Rongyos pár legényem: állj! Nem csinálunk új mohácsi vést. Várunk. Egyben-kettőben már mozog is

valami lélek. Csoda is történhetik. Vannak közöttük lóra termettek. Hátha megszégyenlik: tankon lovagolni. Egykettő közülük kíváncsi is. Hátha kisiketül? Józan esze is volt egynek kettőnek. Hátha megmaradt?

Repríz, 1927. 5. szám

ERDÉLYI LEXIKON

Antalffy Endrének

Vicclapfigura lettem már ezzel a sok levélírással. Pedig az egyedüli lehetséges irodalmi forma – Erdélyben. Nagy egységes nyelvterületeken az stimulálja az író, hogy *nem tudja* kihez beszél: millió *ismeretlenhez*, s az optimizmusa kéjeleghet benne, hogy tömegek lelkéből beszél. Ez aztán a (*a posteriori*) vagy igaz, vagy nem igaz, de *írás közben* van annyi haszna belőle, hogy százpercentesen adhatja önmagát.

Erdélyben az író, ahogy szoktam mondani, pofárul ismeri minden olvasóját, s még egyéb, ennél is rosszabb, tulajdonságairól. Írás közben: meghatározott nevekre, falukra, városokra, doktor lateinerekre, szerkesztőségekre, tanárookra, papokra, képviselőkre *kell* gondolnia, kereszt- és vezetéknevekre – s ez aztán vagy dacra, vagy komázásra, de mindenképpen regardokba csábítja, hát ezért. Hát ezért választok ki magamnak egy valakit. Úgy hogy nagyon kérlek: tolakodásnak ne vedd, kénytelen vagyok mindig – ha már tömegnek nem lehet – egy embernek írni, s akkor már olyant választani, akinek legalább – agorafóbiája nincsen.

(Mely bevezetéssel, azt hiszem, elegendőképpen teljesítettem azt a tartozó kötelességemet, hogy élet és lehetőségét vegyem bármely téged érhető, afféle gyanúsításnak, mintha tudnál erről a levélről, vagy akár csak ismerősek és elfogadottak volnának részedről azok a gondolatok, amiket közölni fogok. Nem. Csak tiszteletteljes invokáció ez, afféle „Szállok az úrhoz”.)

Amit tudsz az Erdélyi Lexikonról, annyi lehet, hogy szerkesztésében Téged is kértelek közreműködésre, s ami feltűnhetett Neked, annyi lehet, hogy: nagyon keveseket kértem ilyen szívességre. Csak ideiglenes rendszabály volt, önmagamat rendszabályoztam vele. Mert ez a Lexikon nem úgy gondoltatott el, hogy: „Annyi mindenféle lexikon van, miért ne lenne egy Erdélyi Lexikon is, amikor a közönség szereti az ilyen összefoglaló műveket, s bizonyára kíváncsian fog lapozgatni benne...”

Az a kíváncsiság, amelyre ez a lexikon épül, a magam kíváncsisága.

Amit, ha valaki rosszhiszemmel ellenem akarna szegezni, a vádját így szövegezhethé: „Olyan ember akar Erdélyi Lexikont csinálni, aki nem ismeri Erdélyt.”

Az igazság pedig az, hogy azt az Erdélyt, amelyikről *ma szó van*, amelyről ma politikában, irodalomban, közéletben, publicisztikában annyi szó esik – *senki sem ismeri*. Ha nem hangoznék túl transzcendentálisan, mondani merném, hogy maga Erdély nem ismeri *mai magát*, nem is volt ideje még önmagára ébrednie, önmagára éreznie, önmagára ismernie.

A sok összerendezetlen mozgás, ami látható; a sok felelőtlen, ingerült hang, ami hallható; a sok semmibe kapkodás; még több: nagyotmarkolás; gyanúsítás, sértődöttség, visszavonulás, indokolatlan előretörés; az erkölcsi és értelmi lelkiismeretlenség sikerei; értelem és erkölcs soha nem látott megaláztatása; kilencéves erőfeszítés, melynek fogható eredménye nincs; –alig hiszem, hogy csak bennem keltettek volna olthatatlan kíváncsiságot: önmagunk iránt.

Ha íróemberben kél fel ilyen kíváncsiság, akkor a gondolkodásának a formája fogja eldönteni, hogy kielégítésül milyen utat választ, s lesz a felfedező út eredménye: *regény, politikai esszé, dráma* vagy – szégyenlem kimondani – *Erdélyi Lexikon*.

De ha már túl vagyok a szégyenen, akkor semmi ok nincsen annak elhallgatására, ami egyébként úgy is kiderül:

hogy az Erdélyről készülő lexikon nem lehet egyszerű adattár, címjegyzék, életrajzgyűjtemény; a maga szűkre, alfabetikus formai nyűgében sem mondhat le *az egyéni látásról*, az egységes kompozícióról, a drámai sűrítésről, amely (inkább művészi) eszközöket dehogy is használja a felelőtlenség takarójául! Önmagát és olvasóját csalná meg az író, ha csak numerusokat adna, 'sz azt elvégre mostanig is tudtuk, hogy másfél millió élünk itt egy rakáson.

Optimizmus nélkül semmi nem megy. Nem is gondolnék Erdélyi Lexikon szerkesztésére, ha rendületlenül nem bízám benne, hogy ez a magunk seregszemléje és csatarendbe állítási kísérlete – magunk felé és mások felé – *erő benyomását fogja kelteni*. Leginkább persze – magunk felé várok tőle valamit. Szeretném, ha velem együtt bízna.

Repríz, 1927. 6. szám

MAGYAR FA SORSA

Fiatal emberek, egy református diákszövetség tagjai felkérték Makkai Sándort, hogy foglaljon állást és mondjon véleményt az „Ady-kérdés”-ben. Szoktak fiatal emberek ilyen kéréssel kedveskedni feletteseiknek. Nem éppen mindig komoly érdeklődés és őszinte kíváncsiság vezeti őket. Sokszor csak: beszélgetési vágy. Néha meg: a téma pikantériája. Mindegy. Makkai felelt. Kilencíves kis esszékötete jelent meg a Szépmíves Céh kiadásában *Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete* címmel, gróf Bánffy Miklós rajzillusztrációival.

Sub specie aeternitatis: ez a könyv sem későn nem jött, sem korán, amivel nem azt akarom mondani, hogy *idejében* jött, hanem csak azt, hogy komoly dologhoz komoly ember *bármikor* szólhat, ha mondanivalója van. De földi szemszögből nézve, inkább – későn érkezett. Nem is egy okból.

Későn azért, mert Ady-kérdés ma nincs. (Akiknek, nagyon keveseknek, a részére még mindig van, vagy volna, azokra nézve még ilyen melegszívű értelmes felelet után is mindig megmarad, mert nívó és lelkiegyensúly dolga náluk, hogy végérvényesen meg ne válaszoltassék, legalább az ő életükben nem. Ezek nem is érdekesekek ilyen mély lélegzetű fáradozásra.) Pár év előtt még – akkor is inkább politikai, mint irodalmi értelemben – volt Ady-kérdés. Erdélyben is volt. Abban az időben a Makkai könyve bátor politikai tettnek minősült volna. (Pláné, ha már akkor is reformátusok püspöke lett volna, aki írta.)

Későn jött ez a könyv egyébként is. Nyolc évvel Ady halála után nemcsak az Ady-gyűlölet húlt ki jóformán egészen, hanem engedett hevéből a hívők láza is. Két-három Ady-specialistának ugyan még kenyere és önvédelmi attitűdje, hogy lehetetlenre túlozza Ady jelentőségét (s e hamisítás segélyével az önmaga jelentőségét is emelje). De az idő azoknak adott igazat, akik ugyan kemény daccal védték a költőt tanfelügyelő-irodalmárok és publicista senkik perfídiája ellen, de magukban rémülten sóhajtottak: „Istenem, hát egy szegfű is sok a magyarnak...?”

Ezek és a fentiek okából el kell tekintenem a Makkai-könyv bevezetésétől és utószavától, e különben sem rokonszenves mentegetőzésektől; ki kell kapcsolnom a kis esszék során is fel-felhangzó perbeszédet; egyáltalán, el kell vonatkoznom egy tanári intő konferencia egész vitaanyagától. Csak így lehetek igazságos Makkaival szemben, aki nemcsak értelmesebb, hanem szolidabb is, mint Adynak majdnem valamennyi pesti kommentátora. (Legalábbis: sem elhítni, sem megértetni nem akar velem olyasmit, amit maga nem hisz vagy nem ért. A jóhiszeműségéhez ott sem fér kétség, ahol mennyei muzsikát hallucinál bele Ady fáradt óráinak daltalan vontatottságaiba.)

Röviden: ez a kis kommentár jó vezetője lesz mindazoknak, akik aschwarz auf weiss szeretik elkönyvelni irodalmi élményeiket, s a református diákszövetség tagjai is bátrabban szerethetik Adyt, ha eddig félősen szerették.

Mint íróművészi „teljesítmény”-hez alig lehet hozzászólni Makkai könyvéhez. Ennyi védelem (és önvédelem) mindenki mást is nívóról szállni kényszerített volna; az esszé-stílus és a szájbarágás összeférhetetlenek. Makkai ennek a stílusnak egyébként sem mestere. Több kis esszéje közül az utolsó, a *Sion hegy alatt* című olvasható a legzavartalanabban. A többiben a bizonyítási anyaggá nyomorított, prózává lapított verssorok sokszor emlékeztetnek Tömb Szilárdra.

És a *humanum*, a *vox humana*! Makkai nagyon szereti ezeket a szavakat, és ért alattuk, amit akar (talán ezért szereti). De az olvasó olyan ünnepélyes szagot érez a hallásukra, hogy teljesen elmosódik benne a dolgok valóság-illata. Ez a szerző egyébként is szereti az ünnepélyességet. S bármennyire kárhóztatja a frázismagyarságot, maga is sokszor benne találta. Például, ha ifjú Magyarorságról beszél Makkai (és sem az „Ady körül hangoskodókra”, sem a „radikálisokra” nem gondol) – hát kikre gondol? Jó, meg tud nevezni öt embert, hatot. De miféle ifjú Magyarország az? Ne tévessze magát Makkai. Az agg liberalizmus után Felcseperedett ifjú magyarok már atyáiknál is öregebbek. És még tovább: hol az az ifjúság, akár Magyarországon, akár Erdélyben, amely ifjúsághoz a szerzőnek olyan nagy a bizalma? Van, kétségtelenül, a magyar anyák teljesítették a kötelességüket, de sehol sem látom azokat a magyar ifjakat, akiket Ifjú Magyaroknak tisztelhetnék.

*

És nincs tovább.

Ha tévedtem volna, és tévesen az esszé követelmények magasából néztem volna egy pretenciótlan feleletet, melyet pár diákja kérdésére adott Makkai Sándor – ezt a tévedésemet menti könyvének címe: „*Magyar fa sorsa*”. Adyról szóló könyv ilyen címe vagy esszét jelent, vagy – semmit sem jelent. Mentik a tévedésemet a Szépmíves Céh kiadói renoméja is: hangsúlyozottan csak *primér irodalom* kiszolgálására alakult. Mentik végül gróf Bánffy Miklós rajzai, valamint a művészi kötés, úgyszintén finom papírja is, amelyek mind aláhúzzák a Gesamtkunstwerk jelleget.

Repríz, 1927. 6. szám

LEVELEK A FIAMHOZ

I.

Fiam!

Az íróasztalon előttem, Andersen meséi és Keller *Zöld Henrikje* fekszenek. Andersent ismered, olvastad a meséket, melyeknél szebbeket máig senki sem mondott. *Zöld Henrik* ifjúkorod olvasmánya lesz, a férfikor határáig elkísér. Jobb tanítókat ajánlani se tudnék. De szeretném, – ha mellettük meghallgatnád az én szavamat is.

Nem adok utasítást ehhez az íráshoz: hány éves korodban olvasd. Nem lesz benne egy szó, mit ma is már nem olvashatnál. És meg is fogod érteni... abban a percben megérted, amelyben az emberek általában – a felnőttek is – megértik az olvasmányaikat.

Nem az olvasás perce az.

*

Bélyegeket cserélgettél Géza barátoddal, álltatok a nyitott albumok előtt, forgattátok a nagy katalógust. A hátatok mellett álltam, és te eleintén nem láttál engem. Barátod sokat beszélt, te jóval kevesebbet. A csere, melyet barátod ajánlott, nem volt előnyös, bélyegeid értékesebbek voltak, mint a cserébe kínáltak, de Géza a katalógus árával igazolta, hogy pont annyit érnek. És beszélt hozzá sokat, és ütögette a katalógust és sokszor megkérdezte: „Akarod vagy nem?” Közben a bélyegeidet magához mind közelebb húzta, te hozzá sem nyúltál az övéihez. Sajnálalak, de csak vártam, és

állottam mögötted még sokáig szótlanul. Fiam, te értesz a bélyegekhez. Annyit, mint Géza barátod, bizonyosan értesz és tudod, hogy mondjon a katalógus bármit, a te bélyegeid az értékesebbek, te veszíteni fogsz, és Géza nyerni fog. És mégsem nyúltál a holmid után; hogy is tehesd, már ott van előtte, már a keze rajta a kis bélyegcsomón; vissza hogy vehessed? *Visszáról* már szó sem lehet, kicsi lelkedben már le is mondtál és becsületből, becsapátásod kis vigasztalására, mondtad: „Ha adsz még egy *köztársaságit!*” Géza előbb albumába csúsztatta bélyegeidet, kettőről megjegyezte, hogy rongált szélű, egyről, hogy nincs bélyegző rajta, azután átnyújtotta a *köztársaságit*. Te nézetlen tetted el a cserebélyegeket s egy nagyon gyors fordulással, mintha csak *ettől az üzlettől* akartál volna elfordulni, úgy fordultál hátra. Hogy megláttál, zavarodottan mosolyogtál. Én Géza barátodat néztem szigorúan, s te tán sajnáltad is. Mert azt mondtad: „Adott egy *köztársaságit* is...” Pedig tudtad, hogy azzal együtt be vagy csapva, s hogy azzal már nem is ő, hanem magad csaltad meg magadat. De féltél, nem támad-e kétség énbennem, hogy értesz-e te a dologhoz?

Nem, fiam.

Te értesz a dologhoz, *más az*, amihez te nem értesz.

Más az, amihez *mi* nem értünk.

Erről a *másról* lesz szó bőven ezekben az itt jövő írásokban.

II.

Fiam,

egyszer sem kérdezted meg tőlem, hogyan esett, hogy Káin csak úgy könnyűszerrel agyonütötte Abelt? Kezéből a botot hogy nem csavarta ki, és miért nem vágta agyon ő Káint, ki rátámadott!? Sehol a Biblia nem említi, hogy Ábel volt a gyengébb...

Örülök, fiam, hogy nem kérdezted. Örülök, hogy fel sem támadt a gondolat benned, hogy Ábel embert is ölhetett.

És örülök, hogy a bélyegvásárnál nem te csaltad meg Gézát. Tudom, kicsit szégyelled még, hogy te voltál a gyengébb, esztelenebb. Ne szégyelld, s ne hidd, mert nem igaz! Ütközet volt az, fiam, mit ketten vívtatok, s a vesztes Géza lett. Pár bélyeget hagytál a csatatéren, de társad mindent ott hagyott. Ő mindent harcba vitt. Eszét csavarra húzta ki, szavát hazugság mérgével fertőzte, barátságodat kockára tette, nagy túlerővel ekként támadott.

S mit nyert vele?...

Ne vess, tapsolj, örülj! Káin a homlokán, Géza a hóna alatt – hadd vigye bélyegét!

S most jöjj, ülj le mellém, feledd el Káint, Gézát s a bélyeget, de ne feledd soha, amiket Apád most mesélni fog. Szerre a világon sok Géza jár, s ha nem sokkal több is a semminél, mit egy-egy elvehet, valamennyien végül is koldussá fosztanak. Most elmesélem, hogy tettek velem. Sokat fogsz nevetni, míg végighallgatod. Csupa multság volt nekem is, amíg végigéltem.

III.

Fiam!

Te még a világon sem voltál, mikor a kis Konnert Hanzi meghalt. Nyolcéves volt, és én emlékszem még, három nappal a halála előtt ugrándozva jött haza az iskolából, szokatlan időben, 10 óra tájban, és örömmel újságolta a mamájának: „Két hétig nem kell menni, difteritisz van”.

Falun lakott Konnert Hanzi, falun laktam én is, orvos voltam ott, körorvos. Én csukattam be az iskolát két hétre. Nem azért, hogy Konnert Hanzi örüljön, de nem is azért, hogy búsuljon. Pedig búsulni kezdett már első nap este, a fejét is fájtatta, reggelre engem hívott a mamája, hátha beteg a Hanzi. Bizony beteg volt, forró volt nagyon, egy láng volt az arca s a toroka csupa fehérség. Megkapta Hanzi a difteritist. Gyógyítottuk minden módon, én meg a mamája, verekedtünk a betegséggel Hanzi meg mi ketten, de csak

erősebb lett hármunknál is, harmadnap estére meghalt szegény Hanzi. A mamája csak akkor vette észre, hogy megjött a Halál, mikor már kopogtatott, de én már délután megláttam, ahogy a falu felső végénél befordult. Tudod, fiam, az orvosok sűrűbben találkoznak Vele, messziről is már megismerik.

Sokan voltunk a temetésen, a falu felnőtte mind, csak a jegyző úr nem sajnálta Hanzit. Még nekem is rosszul esett; merthogy mi övele régi dologból haragosok voltunk, sokan azt hitték, azért maradt el.

Hát — el se hinnéd, ha nem én mesélném —, tévedtünk a dologban, mert mindenikünk közül legjobban éppen a jegyző úrnak fáj a Hanzi halála. Temetés után való nap csak hivatja a Hanzi papáját.

— Vizsgálta-e doktor a Hanzit?

— Még sokszor is, három napon keresztül.

— Nem életében kértem. A halála után?

Konnert bácsi csak nézi a jegyzőt, de nem érti egyelőre. Na, mindjárt megérti.

— Azért mondom, mert törvény. Nem szabad senkit temetni, míg az orvos meg nem nézte, halott-e igazán. Mert tetszhalott lehet.

— Instállok jegyző úr, a Hanzi meghalt. Bár ne halt volna.

— Nono, én nem tudom. Nem is mondom. De az orvosnak meg kellett volna nézni. Nahát be is merítem a főszolgabírónál, úgy, hogy...

— Azt instállok ne tessék. Az orvos úr eleget fáradott, de ha az isten másként akarta. Hagyjuk nyugodni szegényt!...

Ezzel indult is Konnert bácsi kifelé, mentiben hallotta még, ahogy a jegyző úr dűnnyögte: „Ebből ki nem szabadul.”

Úgy értette, hogy — én. Én nem szabadulok ki. De ezt nem érted, fiam, egészen, míg meg nem magyarázom. Halfogást láttál már a Dunán. Kidobják a széles vető-hálót, azután húzzák összebb-összebb, míg zárva van egészen, s a halacska már — ki nem szabadul. De jó is! A hal...

De mi jó van énrajtam? Kérdezd meg a jegyző urat, fiam, ha él még, mert mondom, a világon sem voltál, mikor ez történt. Akkor hát régen volt, de felejtteni nem lehet az ilyen mulatságos történetet, eszembe jut néha éccaka is. Mint valami hálót, úgy szőtte a terveket, hogy engem befogjon, evickélni lásson. Papírra írta a panaszát, hogy: „Orvos nem vizsgálja meg temetés előtt a halottat. Sürgősen intézkedjék a főszolgabíró úr, mert a község lakói már odáig vannak a felháborodástól.”

Ne csodálkozzál, fiam, hogy ilyesmi hazug dolgot le lehetett írni. Te persze nem tudnál ilyet tenni, de azt már első levelemben megírtam, hogy vannak dolgok, amikhez nem értesz. Hát ez is egy ilyen. Meg tudod, fiam, az is lehet, hogy mire az írás a főszolgabíróhoz jutott, már igaz is volt a felháborodás. Lehet, hogy a jegyző úr sötét este összejárta a babonás embereket, és rémítgette őket, hogy: „Juj, ki tudja hány tetszhalott fekszik a temetőben!” Lehet, hogy reggelre már zúgott is a falu: megállj, kutya doktor!

Azon már inkább csodálkozhatnál, hogy a főszolgabíró úr meghallgatta a panaszt, és magához parancsolta az orvost, aki ez idő szerint a te édesapád. Mutatja nekem az írást, mit szólok hozzá. Nevetek egy nagyot, Ő is nagyot nevet. Akkor kérdezi: hát most mit csináljunk? Mondom: ne vessünk még egyet. Nevettünk még egyet. Ennek is vége lett: akkor mondja a főszolgabíró, hogy így s úgy, nem lehet ezt a dolgot elnevetni, tárgyalás lesz a dologból.

Nem feledékenységből nem magyaráztam meg neked, fiam, hogy mi az főszolgabíró, hanem mert más mesékben is magyarázat nélkül megértettél olyan nem is magyar szavakat, mint: kádi, pasa, nagyvezír, megértetted a történet folyamán a tetteikből: ezt is meg fogod érteni. Meg nem is régen az ablakból mutattam neked egyet.

Diktum-faktum, tárgyalás lett a dologból. A tárgyalás, fiam, olyan beszélgetés, amelyet félkomoly emberek komolyan folytatnak nem komoly dologokról.

Szegény Konnert Hanzit meghalt becsülettel, ezt tudtam én, tudta a bíró, tudta a panaszos, tudták a tanúk is, akiket nagy számmal hozott a tárgyalásra a falu jegyzője. És bánták is ők valamennyien, hogy él-e, hal-e Konnert Hanzit, vagy volt is valaha a világon. Egy volt itt a fontos, de arról szót se szóltak: a háló. S hogy ne csak legyen, de szükre szoruljon, ne legyen menekvés. Te! én már ekkora voltam, mint ma vagyok, azt a fickádozást gondold el magadnak!

Hallottad volna, hogy beszéltek félnapig, és mind csak tetszhalálról, de gondolatukban meg más volt, tudod az a más, amiről harmadszor mondom már, hogy nem érted. És ütögették a Törvényt, akárcsak Géza barátod a bélyegkatalógust, pont olyan vastag könyv az is, és minden benne van. Benne volt az is, hogy én kötelességzegő, rossz orvos vagyok, meg kell büntetni engem. Meg is büntettek, fiam.

Sok gyerek meghalt akkor ősön. Nem volt, aki ráparancsoljon az emberekre, hogy ne járkáljanak olyan házakhoz, ahol beteg fekszik. A jegyző urat a Halál nem érdekelte. A tetszhalállal volt elfoglalva.

Isten nyugtassa kicsi Konnert Hanzit.

Mondd utánam fiam.

IV.

Fiam,

nem szereted a dohányfüstöt, a tétlen egy helyben ülést, az abbahagyott munkát, a mindig másba kezdést, és nem érted, hogy aki este útra csomagol, reggel miért nem indul. Mindezeket — én szeretem, én teszem, én értetlenkedem, és bár a szemed sokszor és a szavad is néha rosszall — mi azért ketten ugye szeretjük egymást?

Nem neveltelek félelemre, és minden különös bátorságérzés nélkül mersz mindent mondani. Ha azt gondolnád, hogy a mi szegénységünknek, kis

nélkülözéseidnek hibáztatható oka vagyok, nem félnél megmondani sem.

Nem tetted soha. Érzed, hogy nem jók e dolgok, érzed, hogy rosszat *jelentenek*, érzed, hogy van mögöttük valami neked érthetetlen, de érzed azt is, hogy így magukban, ítélet tárgyát nem képezhetik. Csak nagyon okos felnőttek tudják hinni, hogy valaki naphosszat kávéházban ül csak azért, hogy éppen ott üljön; csak ők tudják természettől valónak látni, hogy szántson-vessen valaki, és csupa szeszélyből aratni mást engedjen; csak a felnőttek hiszik, hogy napi hatórás munkájukkal nemcsak kenyeret szereztek, hanem jogot is: ítélni lelküktől idegen társaik felett. Velük sohasem vitázom. De neked, fiam — kukucs! —, lyukat vágtam a függönyön.

Vézna kisiú voltam, tizenhárom éves lehettem, lenn nyaraltam a Duna mellett, Mohácsot keresd a térképen, valahol ott lehet. Széles már ott a Duna, és két hatalmas ágra oszolva egy szigetet zár körül.

Minden este a parton álltam, vártam a pesti hajót, a zimonyi hajót. A folyam nyugodt vize már közeledtükre mozgásba jött, hullám hullámot vert a parthoz, s még nagyon sokáig ringott a víz, mikor tova tűntek. Kikötött uszályhajókon halászok bíbelődtek a hálóval soká, míg kivetették. Fehértorkú hal volt a zsákmány, néha sok, néha kevesebb. Halász akartam lenni mindenáron. Hálóra, hogy lesz valaha nekem, gondolni se mertem. De horgot árultak a kereskedők. Voltak kispajtásaim, víz mellett nőtt gyerekek, hamar beavattak a horgászás tudományába. Napokig készültem az első pálcám, hajlékony, törhetetlen, hosszú spárgám, eltéphetetlen, parafapedzóm, erős fekete horgaim és kicsi ólomsúly, ami a horgot mélyre vigye. Földi gilisztám egész skatulyával.

Esteledett, kicsit félttem, kicsit tetszettem magamnak a bátorságomért a zúgó víz partján, és mikor az első ujjnyi kis halat elhelyeztem vízzel átitatott tarisznyámban, mint egy felnőtt már úgy állottam ott; halász voltam, aki holnap is

halász lesz, holnapután is és mindig már, míg egészen el nem öregszik. Egész eddig a percig mind számítottam, hány nap a vakáció még. Most ujjongott a szívem: mi közöm hozzá, hány nap van szeptemberig. Mi köze a halásznak az iskolához! És ha kényszerítenek, hogy visszamenjek? Nem sokáig tehetik. Visszamegyek, ha nagyon akarják, de hamarosan elszököm. És a Duna mellett telepszem meg valahol. Ezt a horgászó-pálcát mindenestre magammal viszem Pestre. Inkább a folyosón állok egész úton, ott fel lehet állítani.

— — — —

Most figyelj, fiam, mert nem az történt, hogy az első hal mellé egy második került a zsákba. Hanem ez történt.

Erős rándítással a pálcát kiszakították a kezemből. Egy lépésnyire a víztől, kis földkupacon álltam, és a rándítás ereje majdhogya a vízbe dobott. Jobbról jött az erőszak, odanéztem. Tömzsi parasztgyerek, mint én olyan korú, *sokác*-viseletben, ott állt, szélesre húzott szájjal vigyorgott, pálcám a kezében volt. Az arcom égett, a szégyen fojtogatott és tudod, mit tettem? Embertelenül, gyáván mosolyogni próbáltam. Miért, én nem tudom. El akartam tán hitetni a sokác-fiúval, hogy amit tett, csak tréfa volt. Tudtam, hogy nem tréfált. Tudtam, hogy bántani akart, fájdalmat szerezni nekem. Fél perc telhetett így el, nyúltam a bot után. Lassan, nem követelően. Vigyorgott tovább, de a szeme már fenyegetett. Azután a térdének feszítette a pálcát, és kettétörte. Azután négyfelé. Valami torz mosollyal állhattam ott, még akkor is, mikor az összetört holmit a vízre dobta. Reszkettem. A halászálnomnak vége volt. Már nem akartam semmit. Csak elszaladni. Azt sem mertem. Félttem, ha mozdulok, utánam nyúl és akkor... Este volt, senki se járt, megtehetette volna. Mindent tehetett. Vártam.

Zsebre dugott kézzel, lassú lépésekkel végre eloldalgott. Én még maradtam. Most attól félttem, hogy észreveszi, milyen jó nekem, hogy ő már elment. Nem akartam elárulni, hogy *olyasmiről* is szó lehetett volna; hogy megüt, vagy vízbe

dob... Egyszer még visszafordult. Kemény, győzelmes vigyorgással.

Fiam, te Bórharisnya-történeteket olvastál, és azokban a legfiatalabb indián is vitézebb, mint a te apád. És én ezekkel az írásokkal nem is a hősiességem csorbáit akarom köszörülni. Inkább azt szeretném, hogy a te vitézi becsületed, sose érje csorba, büszke kicsi arcodat ne torzítsa szégyen. Hogy a *kis* kellemetlenségektől menekülj, hallgasd meg a kérésemet, tornázz, vívjál, birkózz. A *nagyoktól* csak úgy fogsz menekülni, ha a sorshatalmak is meghallgatták a kérésemet, és nem találkoztatnak össze a – sokác-gyerekekkel.

Én sűrűn találkoztam vele tanulóéveimben is, vándoréveimben is. Túlerővel jött mindig, este volt, lélek nem volt jelen, a mélység mindig ott volt. Egy álommal mindig kevesebb maradt, s egy győzelmes nevetéssel több csengett a fülemben.

Úgy van-e, hogy aki egyszer alákerült, arra rájár ez a dúvad? Ezt nem tudom. Csak azt, hogy mind kevesebb merszem lett a háztól messze menni, világba menni vágyam mind gyengébben buzog, s hogy elrejtsem magam, hát dohányfüsttel piszkolom a levegőt. És ravaszkodom. Több álmot tőlem nem rabolnak a sokác-gyerekek! Nem árulom el, mit szeretek, nem fogják tudni, az ütés *hol* fájna legjobban. Ide is kezdek, oda is kapok, ezt is tervezem, azt is gondolom, senki ne tudja, mit is akarok!

Ezért találsz mindig ülte, fiam. Ezért van a szobámban sok dohányfüst, sok félig felvágott könyv és egy öregember, aki ma sem tudja, holnap mibe kezd.

... Mert kétpercnnyire az utolsó ívlámpától a Győzelmes Gázság vigyorog.

V.

Fiam,
ma már a könyvkereskedésekben nem is árulják azt a könyvet, amely minden könyvek közül a leghosszasabban

foglalkoztatott. *Jelesek Csarnoka* — ez volt a címe, és bár csak fényezett papírosból, igen szép címtáblája volt. Szép, világos színek, valami kék ragyogás játszanak a szemem előtt, ha rá gondolok. Belőle semmire sem emlékszem. Lehet, hogy nem is olvastam. Nem az enyém volt ez a könyv; nem volt az enyém.

Fiúk, hárman voltunk, szép nagy, sokszobás házban éltünk, volt nagy udvarunk is, emlékszem rózsafákra, mik zöld faragott karókhöz voltak kötözve, a karók fején csillogó ezüst gömbök. A nyári udvarról a piros rózsák illatát, a téli udvarról a behavazott díszfenyők fehér tömegeit őrizte legtovább az emlékezetem. Az udvart jórészt csak ketten birtokoltuk, mi két kisebb fiúk. Pár évvel idősebb bátyánk már a könyvespolc rabja volt. Mellette alig számítottunk. Szigorú házirendünk ellen csak ő véthetett, különvéleményt csak ő jelenthetett, némi cselekvőséget az életébe csak ő vihetett. Nyaralt anyánnkal Franzensbadban s a Balaton mellett, ketten a beszédet néha franciára fordították. Könyvszeretete, nagyon sok ajándékkönyvön kívül, még különösebb megbecsülést is juttatott neki. (Nekem egyetlen könyvem, sokáig egyetlen olvasmányom a *Jó Fridolin és gonosz Dietrich* volt, az udvar felőli lépcsőkön ültem olvasgatva és szívdobogva, a könnyekkel küzdöttem Fridolin oldalán.)

Gyermekkori vétségekért kiszabott büntetéseink csak úgy számíthattak elengedésre, ha csínyeinkben részes volt Ernő bátyánk is, kit te csak ősz hajjal tudsz látni, úgy ismerted meg, s tán megérteni sem tudod, hogy ő is valamikor kis gimnazista volt, koromfekete hajú, csínyekben bűnös kis gimnazista. Ha csak ketten, két kisebbek, szenvedtünk — Ernő, mint komoly közvetítő, eredménnyel járt közben anyánnál. Köztem és közte a rangkülönbség áthidalhatatlan volt. Ha új ruhát kapott, majd olyanformán néztem, mint asszonycselédek szokták, ha kisasszonyuk új ruhába öltözik, kíváncsi örömmel — én nem tudom —, tán büszkeséggel is. Bizonyítványaink közül az enyéim voltak a jobbak, de

minden érdeklődés az ő előmenetele felé fordult. Az én apró sikereimet apám, anyám egyszerűen tudomásul vették, én magam tudomásul sem vettem.

Az Ernő sikere öröm volt, a balsikere bánat. Könnyes volt anyám szeme, és halk szavú lett a házi nép. Vendégeskedő vacsorákon szeretettel szemmel tartva már ott ült — én kívülről nyeltem a zshivajt. Cirkuszba minket is vittek, de őt színházba is, és este, gyertya mellett már olvashatott.

Nézd, kisfiam, akkor se lázongtam, most is érthetőnek találok, hogy sok minden úgy volt és lehet, hogy eleintén lázongtam is, csak már nem emlékszem. (Rendjén valónak a magam semmibevételét aligha gondoltam. Mert szinte ugyanebből az időből való az az emlékem is, amelyről nem tudom, mások is őriznek-e hasonlót, közös emléke-e minden más gyerekkel, vagy csak nekem volt meg ez a különleges képzelődésem: fel és alá sétálgattam az udvaron, és olyan érzésem volt, hogy a házban lévők elbújva, szemmel kísérnek és mindnyájuknak legfontosabb — én vagyok. Rosszul bánnak velem, büntetnek, semmibe vesznek, csúfolnak, de valamilyen felsőbb akaratból így kell tenniük; nekem csak mutatják a szigort, de alapjában minden körülöttem forog. És jön majd egy nap, mikor az álarcok lehullnak és mindenki ragyogó arccal, boldogan fordul felém, minden *megvilágosul...* és vártam ezt a napot. Magamban este különösen, fekvé kis fiókos ágyamban sokat sírtam, de nem volt örömök nélkül ez a könnyes boldogtalanság.)

Mi vitt rá, hogy egy este bátyám könyvespolcáról elvegyem és iskolakönyveim közé csúsztassam a *Jelesek Csarnokát*? Mert ezt tettem a szívdobogtatón széptáblájú könyvvel, és pár héten belül még más hét-nyolc könyv is így járt velem. De nemcsak ennyi volt. Iskolatásukamban reggel az iskolába is elvittem és osztálytársaimnak, egynek ezt, másnak azt elkölcsönöztem. Hosszú idők, hetek teltek el, míg rájöttek — mint mondták — a *turpisságra*. Bátyám a *Jelesek Csarnoka* hiányát vette észre legelőbb, s arról a többi

könyveket. Nem tagadtam semmit. Másnap délelőtt az iskolában az igazgató úrhoz hívtak. Ott volt idősebb leánytestvérem is. Kivallattak, mely fiúknak adtam könyveket. Szigorú szavakat mondott az igazgató úr. Azt is mondta, hogy meg van botránkozva. Akkor hallottam először ezt a szót, és nagyon megdöbbsentem. Még heteken át hallottam otthon ismételtetni az igazgatói véleményt, a megbotránkozás sosem maradt ki belőle, és mindannyiszor megdöbbsentem. A könyveket, nővéremmel körüljárva a fiúkat, visszaszereztük.

Tolvaj! — mondta édesanyám nagyon hosszú időn keresztül, ha más újabb csínytevéseimmel felingereltem. Tolvaj! — mondták testvéreim, ha bármi okból köztünk a dolog szóharca került. Tolvaj! — mondták a házicselédék, ha kényelmükben megzavartam őket. Tolvaj! — mondta egyetlenegyszer édesapám is, de ezen már csak nevettem, olyan idegenül jött szájából e szó (ma már tudom: azért, mert meggyőződés nélkül mondta, egészen komolytalanul, közszájon forgó csúfnevetet üstökön ragadva). Tolvaj! — mondta részeges öreg mosónőnk is, akinél nagyobb tolvaj nem volt a városban.

Gyermekkori emlékeim közül a legélénkebbek egyike, a *Jelesek Csarnoka*, de aligha a büntetés súlyossága miatt és ebből az okból aligha is meséltem volna el neked. Harmincnégy év távolságán át nem nyúltam volna e könyv után, csak azért, hogy rajta megmutassam: apró bűneinkkel nemcsak kárt okozunk embertársainknak, hanem hasznot is, adván nekik támadási pontot — biztos, veszélytelen, sikeres támadásra. Efféle tanulságért sem térben, sem időben nem kellett volna olyan messze mennem. Más okaim voltak rá, fiam. Elsőbb is: nem akartam kockára tenni érzékeny kis lelked hitét, vajon igazságos ember-e apád, hogy magát e levelekben mindig mint üldözött ártatlanságot szerepelteti. Nem, fiam. Én is elkövettem rosszat, mint más emberek, és helytelen volt, hogy nem hagytam a helyén a *Jelesek Csarnokát*. Helytelenségét nem a büntetések, a nekem

juttatott gúny és szidalom mutatják, hanem a kár, mit szenvedtem a vélt haszon helyett. Enyém csak a lopás dúló izgalma, a felfedeztetés hosszú félelme volt, de nem lett az enyém a *Jelesek Csarnoka*. Még órákra sem, hisz elbeszéltem, hogy kispajtásaimnak elkölcsönöztem. Kérték, s én odaadtam, mert mutatnom kellett, hogy enyém, hogy rendelkezem vele.

Fiam, nem minden dologban, de sokban az idő legyőzi a szégyent, és hidd el, hogy én most a színigazat beszélem neked. Én nem is akartam magamnak a *Jelesek Csarnokát*. Sosem értenéd meg, miért vettem el mégis, ha el nem mondanám, és legfőbb oka, hogy e történetbe kezdtem, éppen az volt, hogy ezt elmondhassam.

Azért loptam el a *Jelesek Csarnokát*, hogy elvihessem magammal az iskolába. Csak azért. Hogy ott tízpercekben magam elé tegyem, és címlapjának kék ragyogásával magamhoz csábítsam a fiúk csodáló tekintetét. Hogy engem is észre vegyenek, hogy én is valaki legyek közöttük. Egyik fiú a zsebpénzét csörgette, másik az új cipőjét csikorgatta, harmadik a festékdoboza fedelét nyisszegtette, és elénk villant az okkersárga, a cinóbervörös és a tustányér fehérje. Nekem nem volt másom, csak iskolakönyvem, se ugrós ceruzám, se pergő csigám, még erős muszklím sem. Nem mondhattam kérkedő pajtásaimnak, hogy este színházban voltam, s nem mondhattam, hogy délután cukrászdába visznek. Nem tudom, érted-e mit beszélek? Én is jelentkezni akartam a világban, hanggal, színnel vagy akármi mással. És így történt, hogy jelentkeztem a *Jelesek Csarnokával*. Nagy sikerem volt, de csak pillanatnyi. Utána jött a szégyen. S az igazgató úr megbotránkozása.

VI.

Fiam,
nem tudom mit felelnék, ha megkérdeznéd, miért juttatom Hozzád ilyen körülményes módon a leveleimet, holott

egyszerűbben is tehetném, mint így, hogy újságba nyomatom. Miért nem adom oda írásban Neked (ha már éppenséggel nem tudok lenni anélkül, hogy tanácsokkal zavarjam kicsi életedet?).

Nem tudnám hazudni, hogy „az a cél vezet, hogy más kisleányok is tanuljanak a leveleimből”. Semmi értelmeset nem tudnék felelni egy ilyen kérdésre, tán zavarba is hoznám, mégis jobban szeretném, ha már előálltál volna velem. Mi, felnőttek — Istenem —, hát mi már vagyunk annyira, hogy azt mondjuk: „Irodalom...”, és ezzel az egy szóval napirendre tudunk térni a legkiáltóbb ostobaságok felett. De az olyan kicsi embertől, mint Te vagy, elvárok annyi férfias bátorságot, hogy nyilvános értelmetlenségre ne féljen megmondani: „nem értem!”

Nem szeretem a gondolatlan fejbőlintást, nem szeretem a korai beletörődést a világ dolgaiba, és méregbe hoz ez a sok nyugalmas arc körülöttem, ezek a szemek, melyeknek nincs kérdeznivalójuk. Csak méregbe hoznak, fiam, nem gyűlölöm őket, de ők gyűlölnek mindenkit, akinek szemei kérdezve járulnak végig a dolgokon, és aki a mai értelmetlenséget nem látja igazoltnak azzal, hogy — „már tegnap is így volt...” Szerte a világon a tömeg gyűlöli a kérdező embereket, és tudod-e miért? Mert senki sem szereti, ha elmulasztott kötelességre emlékeztetik.

Nézd, fiam! Látok néha napilapot a kezében. Ugye mindig a második oldalon kezded az olvasást. Megkezdted néhányszor az elsőn is, de nem értetted, ami azon írva volt, és megszoktad lassan, hogy az értelmetlen hasábokat megkerülsz, és egyenesen az értelmesebbnek tetsző napihírekre térsz. Amivel így ösztönszerűen nem kívánsz foglalkozni: az — fiam — a politika. (Útbaigazításul el kell mondanom, hogy a Lexikon P betűs kötetében részletesebb és tudományosabb magyarázatát találhatod ennek a mesterségnek, de az én magyarázatom elevenebb, és jobban fején találja azt a szöveget, amellyel mondanivalómat az emlékezetedhez kívánom erősíteni.) Nincs benne semmi,

fiam, egyszerűen idegen az érdeklődésedtől, nem is kérkedsz az ismeretségével, és te nevetnél a legjobban, ha komoly hangon megkérdeznének: értesz e Te a politikához?

Lásd, fiam, a felnőtt emberek nem nevetnek. Pedig pont annyit értenek hozzá, mint Te, de nincs annyi bátorságuk, mint neked, és hosszú estéken értelmetlen és céltalan veszekedésekkel bizonyítják egymásnak, hogy: de bizony értenek!

Fehér! — mondja egyik nagyhangú valaki olyasvalamiről, aminek színét se látta soha. Fekete! — mondja a másik nagyhangú ugyanarról a valamiről, aminek hírét sem hallotta idáig, és fehér hírét is csak most hallotta. És a többiek, kik ülnek az asztal körül, egyik a fehérre, másik a feketére igent bólintanak, aszerint, hogy mr. Fehérhez vagy mr. Feketéhez ülnek-e közelebb. És van már Fehérpárt és van Feketepárt, és lárma is van, kis alkotmányos veszekedés, meg némely műharag. Gyűlés nincsen még... A gyűlés csak akkor születik, ha szerényen belép a társaságba mr. Idegen, aki nem átallotta megtekinteni a lapoknak és dolgoknak mindkét oldalát, és csodálkozva szól rá a veszekedőkre: „Uraim, hagyják abba; ami felett vitáznak, az piros, mint az artériák vére olyan szembeszökően piros.”

Akkor, fiam, abban a pillanatban Fehérek és Feketék testvéri szeretetben forrnak össze, és kérelmetlen gyűléssel törnek az Idegenre, ki meg merte nézni a dolgot magát, nem átallotta szemét kinyitni, és kérdezve jártatni végig Isten szép világán.

Csak példának mondtam az egészet, hisz mit érdekel Téged a politika, s csak mert már benne vagyok, azért folytatom.

Fehérek és Feketék sűrű rajokban lepik a földet, vannak közöttük erős kezűek: ezek kormányoznak, vannak erős fejűek: ezek rendszert visznek az értelmetlenségeikbe, és madárfejűek: ezek dalt dalolnak és más költői műfajt művelnek... csak nyitott szeműek nincsenek közöttük, bátor szembenézők, kik úgy látnák a világot, amint teremtett.

Nem, fiam, ők egy újat teremtenek! Egy gyökértelen, levegőben lógó új világot, és csinálnak politikát, aminek az élő emberrel varratnyi közössége nincs, csinálnak tudományt, aminek az elme nem látja érdekét, csinálnak irodalmat, amit a szív hidegen elutasít, és élnek (és életnek velünk is) egy életfeletti életet, amit eddig élni sem volt érdemes, tovább élni meg nem is lehet.

Haragudj, fiam Fehérékre és Feketéekre nagyon. Isten is haragszik, és bocsát néha reájuk világháborút, likvidálja lelketlen tudományukat, s a szívtelen irodalomnak magvát szakasztja. Összezilálja nyelvüket, azután csendet parancsol.

Szűz messzeségben valahol új értelem fogan. A kérdezők ideje jön. Kérdezz, fiam.

Akár azt is: miért rikkancsoltatom e leveleket egy országrészen át? Lehet, türelmes kedvemben találsz egyszer, és hosszú mesével felelek. A kagyló fájdalomról mondok majd mesét, a csodás fájdalomról, amelyből kis cipő, harisnya, tandíj és könyv terem.

VII.

Fiam,

az ablakból láttad tegnap délután, hogy bottal, kalappal a kapun kiléptem, pár lépést tettem a piac felé, majd hirtelen fordulással visszatértem. Nemcsak láttad, fel is tűnt neked, kérdezted is miért, én feleltem: „Majd megtudod.”

Nem arra gondoltam, igazán nem arra, hogy leveletem olvasván megtudod. Hanem arra, hogy, mint sokunkra, elkövetkezik Reád is (ahogy látlak, egész bizonyosan elkövetkezik) az idő, hogy séta közben minden különösebb indokolás nélkül, egy láthatatlan diszkrét gentleman hozzád csatlakozik, a füledhez hajol és belesúgja: „Kár minden lépésért, forduljon nyugodtan vissza, Uram.” És ahogy engem visszatérni láttál, úgy engedelmeskedik e tanácsnak minden megszólított; bárhova indult volna — nyugodtan hazatér.

És otthon is marad.

Szeretném, fiam, ha pár ezer kilométer fölösleges sétát megtakaríthatnék a számodra. Úgy van az, hogy ez a halk szavú láthatatlan azért ér el általános sikereket, mert csak azokhoz csatlakozik, akiknek arcán amúgy is ott ül a hajlamosság a visszafordulásra. Nos... ha levelem nyomán pár évvel hamarabb ülne ki arcodra – én mondom, Fiam –, nem lenne okod bánni.

Első levelemben ígértem, hogy nem lesz egy szó ez írásomban, mit mai fejeddel is ne érthetnél meg. De azt nem ígérhettem, hogy nem találkozol bennük egy emberrel, akinek tettei és gondolatai néha érthetetlenek lesznek előtted: az apáddal, aki megértésért, mindenki más előtt, mégis csak a te fiatalságodhoz fordulhat. Azt is ígértem, hogy nevetni való is lesz e levelekben. Hát nem nevetni való, hogy legtöbbször, mikor kalapomat, botomat összekerestem és neheztelő kérdezősködéseidre kurtán azt feleltem: „Dolgom van” – én voltaképpen sose tudtam, hova indulok, s hol fogok megállni? Csak mentem. Így láttam a többi emberektől, kik lótnak-futnak, kocsiba ülnek, ezzel tárgyalnak, azzal tárgyalnak, titokzatoskodnak, sarki beszélgetésre megállnak, kávéházi sarokba sugdolózni ülnek, néha elutaznak, sűrögnek-forognak, estére megállnak, reggelre újrakezdek. Így folyik az életük, és ebből megélnek, ebből a sürgés-forgásból élnek azok is, akiknek élete reájuk bízott. És vettem a botot, a kalapot, ezt az életet utánoztam én, fiam, mikor naponta többször a kapun kiléptem, térültem-fordultam, beszélgettem, meg sugdolóztam, olykor vitáztam, néha kocsiba ültem, de mindezt csak úgy, mint Dummer August, tehetetlen tenniakarással, éppoly ügyefogyottan, mint ő, de nem olyan kedvesen, és azért – még nevetés formájában sem – jutott ki nekem a siker.

Azt mondom, fiam, mégis csak furcsa, hogy én azt hittem: céltalan futkosással célt lehet érni, kenyeret keresni lehet. Elvégre Te úgy látod, hogy egyik ember orvos, a másik ügyvéd, a harmadik kereskedő. És a negyediknek és a

századiknak, mindnek van valami különleges foglalkozása, annak derekasan utánalát, a betegéhez megy, a törvényszékre siet, vagy az üzletfelét keresi fel. Céltalanul senki sem szaladgál... (Látod fiam, rád fogom, hogy ezt mondd, pedig nem mondtad soha. De arra emlékszel ugye, hogy nevetve megkérdezted, miért mondom mindig, hogy: dolgom van. A nevetés az én „dolgom”-nak szólt, e pénzt nem hozó céltalan futkosásnak, szegény Dummer August esetlen bukdácsolásainak).

Hogy hihettem!?

Fiam, a hitet a jóisten adja, olyikunknak egyebet sem ad, s ha ezt sem adta volna, azt tudom, hogy hol lennék már régen, de hogy Te hol: azt nem tudom. Pár óra álom — jó búfelejtő, s én úgy ébredek reggel, mint egy Fáraó. Királyi váram kapuján ahogy kilépek, megdobbán a föld a lábam alatt, és délcegen nézünk egymás szemébe — Én meg a Nap. Fiam, kenyérgondok, miktől estére kis gombolyaggá görbedek, reggel nincsenek sehol. Enyém a föld, az élet, minden lehetőség és minden alkalom. Terveim közt egy új megváltás a legkevesebb. Kis emberi ravaszságok csomóján az elme éle nevetve vág keresztül. Mesetávolba tűnnek a tegnapi patkányharcai.

S hogy este mégis!? S hogy minden este összetörve, minden tagomban kiállva, üres zsebekkel, szemlesütve úgy térek haza...!? Igaz.

Valami van, amit nem értek. De azért — a nevetésseddel — nincsen egészen igazad.

Azt helyesen látod fiam, hogy egyik ember ügyvéd, a másik orvos, a harmadik kereskedő, mindenkinek van valami tanultsága vagy képesítése, s ezt, ha jól esik, fel is jegyezheti a névjegyére. Én is megtehetném. De hol van ez még — a foglalkozástól!! Mekkora távolság még odáig, hogy a tanultságból foglalkozás legyen!

Azt mondják: „Kezdeni kell, a többi jön magától.” És én elhiszem, hogy a többi jön magától, azt is, hogy kezdeni kell; csak azt nem tudom, hogyan. Sokat kérdeztem, nem mondta

meg senki. Feleltek — de Isten bocsássa meg —, nem igazat feleltek. Legtöbben nevettek. Ezek hazudtak a legszörnyűségesebben. Fiam, ha kérdésre valaki nevetéssel felel — szaladj attól az embertől messzire. Mert nemcsak a feleletet tagadták meg tőled, hanem az emberséget is. Meg se állj, fiam.

Nem tudhattam meg soha, hogyan „kezdik” az emberek. S most nem mondhatom meg neked sem, pedig én vagyok az egyetlen, aki neked, ha tudnám, megmondanám. Sok céltalan futkosásomnak, lásd, ez is célja volt: meglesni őket, csak azért is, kitudni titkon: mégis, hogy kezdik el. A tanultságukat hogyan hozzák először forgalomba.

Nem tudtam meg soha. Egy pillanat ez, amelynek titkát óva őrzik. Ők tudják, miért. En már csak a folytatást láttam, azt a „többit, ami magától jön”. Erről tudok is egyet-mást mondani.

Magától jön. Olyan könnyen jön, hogy nekünk, Augustoknak, keserű lesz a szánk és fitymálva nézzük a munkátlan diadalt. Sokszor meg nevetünk a harsány hórukk! kiáltásokon, homloktörülgetésen, fáradságmotogatóson, gondmímelésen, amivel a „munkájukat”, ezt a semmit, kísérik.

(Semmi? Csináld utána, August!)

És tehetetlen dühvel veszem a pálcám, a kalapom — dolgom van fiam! —, és rohanok, és csak a város végén eszmélek magamra: hát újra itt vagyok... de miért és hova? Szomorúan és nagyon fáradtan, de azért sietve iszkolok haza, mert hórukk!-jokkal megölnek az okos Augustok.

Isten megáldjon, fiam, mostantól mindig a szobámban találsz, jer minél sűrűbben, tanítlak egyre-másra, legyen mit kenni, ha felnősz — a névjegyedre.

VIII.

Fiam,
minden a segédtsizttól függ.

Nem tudom, lesz-e a te idődben háború, bizonyára lesz, de ha nem is lenne, ne felejtsd ezt a tanításomat. Mert — segédtsztek mindörökre lesznek, háborúban és békében, gyöngyéletben és civil nyomorúságban, míg világ lesz a világ, és a mi nagyszerű fajtánk, a homo sapiens, éli rajt' világát.

Ha én most úgy tudnék írni, ahogyan kutyakötelességem volna, ha már tollat fogtam, — mindjárt megértenéd, mire gondolok. Figyelj — tán így is megérted.

Sokszor küldtelek üzenettel ehhez vagy ahhoz az emberemhez, indulás előtt felmondtad a leckét kétszer is, megnyugodva vártam visszatérted. Izgatottan vetted a megbízást és bár nem mondtad soha, ugye igaz, hogy izgalmad tetőpontra akkor hágott, mikor ott álltál a bejárat előtt, ujjad a csengőgombot nyomta és az ajtó kulcsának fordulását vártad? Pedig tudtad, hogy ez alanti szolgálatot nem az teljesíti, akinek üzenetem szólt, hanem: inas, szobalány, vagy akárki más, a név nem fontos, mondhatom segédtsztnak is. Nem láttam soha, de esküdni mernék, hogy előtte jobban rettegtél, mint — bebocsátást nyervén — a címzett előtt. Oh, ott már nem rebegtél, értelmesen szóltál, a szíved sem vert sietve, és ami volt, csak annyi volt — te nem is emlékszel rá —, egy kis kimerültség. Nem is emlékezel, de én akarom — azért írom ezt a levelet —, hogy emlékezzél! Arra a kimerültségre, erőfogyatékra, amit szenvedtél, és amit az okozott: hogy közted és a között, kivel dolgoz akadt, ott állt egy harmadik, — a segédtsztn, fiam —, ki felborította fáradsággal rendbe szedett egyensúlyodat, azután megnyílt az ajtó hirtelen, már várt a — Parancsnok, svungba hoztad magad egy villanás alatt, s hát persze hogy persze, no valld be szépen, olyan lágyacská lettél, mint mondám: kimerült...

Semmi találó nincs e hasonlatban, semmi olyas, mi a nagyok dolgával közös, vagy alig valami. Az a perc talán, melyben a segédtsztn megjelenésedet hírül vitte, s az előszobában magadra hagyott. A gyenge kis tény, hogy üzenetemmel odakint állsz, hányféleképpen jelenthette be!

Mondhatta így, unott közönnyel: „Itt van egy fiú.”
Mondhatta barátságosabban: „Itt van egy kis fiú.” S
mondhatta (csak tőle függött) pártolva, szinte beajánlóan: „A
doktor úr kicsi fia van itt.”

Amilyen okos kisfiú vagy, mosolyogsz ezeken a
semmiségeken, de csak azért, mert amilyen kis csacsi vagy,
– még nem érted, mi minden fordul meg ezeken a
semmiségeken.

Minden a segédtsizttől függ, fiam. Attól a harmadiktól, aki
odaáll közém és a partnerem közé, mikor ennek akaratát
hajlítani akarom. Gyönyörű tervek, abszolút elgondolások,
számszerű bizonyosságok nyaka tört ki már a segédtsizt
kezén.

Ugye, a kapitányra gondolsz, kiről sokat beszélünk, a
Kommandó-segédtsiztre, ki szabadságkérelmémet úgy
regerálta, hogy az csak kibúvó a frontra menesztés alól,
holott én vitézi időm nagy részét töltöttem ott, míg ő végig
idehaza csapdosta gyönyörű csizmáin pengő sarkantyúit.
Miért? Mert a másik orvos jobb „alsós-anyag” volt, s mint
ilyen – a kávéházban – nélkülözhetetlen. Ezt nem írták rá
az aktára, fiam, az aktára az én nélkülözhetetlenségem
került, el is utaztattak, majdnem behaltam, pedig Te voltál
beteg, és nagyon féltettelek. A két hét szabadságot is csak
azért kértem, hogy falura vigyelek. Ez jut eszedbe, ha
segédtsiztről szólok, nem is csodálom, magam is sokszor
gondolok rá még ma is. De nem éppen mindig. Tudod, sok
segédtsizt állt az utamba egy élet hosszán, nem is mind
délceg katona, volt köztük délceg civil is nem egy, olyan is
több, ki délceg se volt, csak civil volt, úr is, paraszt is,
mindenféle fajta, magas hivatalnok és alacsony ajtónálló,
nem is lehet azt mind elmondani, annyi és annyiféle volt.
Nagyjából, fiam, mégis kétféle segédtsizt: olyan, akit már
hivatalban találtunk, és olyan, akit mi tettünk hivatalba. Ez a
második fajta a veszedelmesebb. De sose ismernéd fel, ha az
elsőt alaposan szemügyre nem vetted.

Fiam, ez a szó, hogy: *segédtiszt* — katonáéknál se jelentett stráfot, se csillagot. Nem rangot jelentett, hanem *állapotot*. Meg kell hogy mondjam itt, nem volt rossz állapot. Hatalom volt és tehetőség. Kár, hogy szemléltetve be nem mutathatom már neked (a gyönyörű Hinterlandkommandók jaj, hova lettek...), hogy köszönti a kapuórség a segédtisztet, és hogy a tábornokot. Hangos hapták és büszke fővetés kijárt mindkettőnek, a különbség a szemekben volt, fiam. Emberi méltóság és öröms derű szállt a szemekből a tábornok felé, örültek a fiúk, ha jött, ha ment, a táborparancsnok nem törődött velük s ők áldott jóságnak üdvözölték ezt a nem törődést. De jaj, minden sunyiság, aljas emberi alázat ott lapult a szemek mélyén, ha jött a segédtiszt, mert minden tőle függött (ki legyen kapuór, az is!), és örnek lenni jó, és százszor jó, ha sivítva száll a gránát — kétszáz kilométerrel amodább. Oh, a segédtiszt ismeri apró gyengeségeinket, kis hajlamainkat, kedvteléseinket, éles szeme átfúr fitogtatott egykedvőségünk páncélzatán, a leghangosabb hapták, és sarkantyú lengetésből is kihallja a frontirtóztat elnyomott sikolyát. Nem hatják meg beesett arcok, beesett szemek, se sápadt melankólia. Nem tévesztik meg hetyke beszédek a tisztí étkezőben. Ő fél a fronttól — tehát mindenki fél. És féljen is, mert ez az ő hatalma, melyet elcikáztat naponta félős emberszemek előtt...

Honnan a segédtiszt hatalma? ezt kérdezed. Hogy még álmélkodóbban kérdezd, elmondom Neked, amit egy helyütt Tolsztoj mesél (s az ő meséinek többet hihetsz, mint valamennyi szakíró valóságainak). Egy orosz hadvezér segédtiszt irodájában vagy tíz tábornok és egyéb magas rangú tiszt várakozik. Valamennyi a segédtisztet udvarolja körül: kis hetyke, fölényesen okos kapitányt. Éppen egy rendjeles orosz tábornokot hallgat végig, aki szinte lábujjhegyre ágaskodva, bíborvörös arcának katonásan alázatos kifejezésével jelent valamit... (a tábornok a kapitánynak!) — mikor belép az ajtón egy fiatal zászlós, jó barátja a kapitánynak, ki abban a pillanatban már el is fordul

a tábornoktól, vidám mosollyal int a zászlósnak, és hozzásiet...

Nem is értheted meg másként sem ezt a jelenetet, sem a nagyvilág összes jelenéseit, ha csak észben tartod: a segédtisztség nem rang, hanem állapot.

Nemhogy egy kapitány — fiam —, egy őrmester eldöntheti a sorsodat. El is dönti, többször még, mint a kapitány. Miért? Azért. Felfoghatom a dolgot úgy is, hogy: egészen rendén a dolog. Elvégre, ha a parancsnok nem dolgozik, minden dolgát alantosaival végezteti, miért ne vándorolna át az alantos kezeibe (a kötelességgel együtt) — a jog is? Nemcsak katonáéknál, fiam, polgári hivatalban is így van, így a vármegyénél, a minisztériumban és minden foltján a világnak, ahol csak előszobáznak fáradt emberek. Erről tenni nem lehet, okos ember meg sem kísérli, hanem gyors felfogással a tényt — ténynek veszi s minden erővel, mit koncentrált a parancsnok ellen frontális támadással a segédtisztre támad. Eszét, ravaszságát, pártfogóit mind már az előszobában harcba veti, s támogató nehéz tüzérségével a segédtiszt asztalát löveti.

De mondom, ez a kisebbik veszedelem: a hivatalban ott talált segédtiszt; elismerem — erőpazarló, s lendületrontó állapot, akárcsak a papon keresztül járulni Urunk Istenünkhöz. De tenni róla nem tudunk, e segédtisztet a végzet veti elénk, sem elkerülni, sem elnézni felette nem lehet, úgy ékelődik közénk és céljaink közé, mint pokoltól égisz sziklafal, melyen csak bűvös „Szézám”-ra nyílik keskeny ajtó. És mégis... ezret inkább ebből a fajból, mint csak egyet is azokból, kiket mi ültettünk oda.

(Nagy fát mozgatok, erőmet túlhaladja, a törzset hiába nézed, nem mozog, a vastag ágat is hiába nézed. Se zúg, se reccsen. Egy-két levél, ha ing... figyelj merőn, fiam).

Egyszerű szürke ruhámban állok, kezemben gépirásos kérvény, sokadmagammal a miniszter ajtajában. Minden formaságon túl, csak idő kérdése már, hogy beljebb kerüljek. Köröttem emberek, mint én magam, egy várt „igen” s egy

rettegett „nem” között vergődnek nyilálló vágyaikkal. (Tőlük semmi sem függ. A maguk sorsa sem.) Passzív szegények, mint én magam. Forгатom az esélyek szerencsekerekét kínos mellnyomással. Csak nyílnék már az ajtó. Már nyílik is, de újra csak kívülről, és bejutnak újabb referensek. Nem bírom tovább. Szomszédomnak az *esetemet* mesélni kezdtem. Bőkezűn, érthetőn, nagyszerű árnyalással. Jót váró hitem minden szavamon átrezeg. Befejezem. Csillogó szemmel várom igenlő jóslatát. Szomszédom mosolyog, fanyarul, gonoszán, homlokot ráncol, orrot fintorít. „Próba szerencse” – mondja, s hozzá vállat rándít. Én daccal elfordulok, de reményem dús kalásza már földre hajlik. Már csak a rossz esélyek között szemelek, szerénysége az eget verdesi. Csupa alázat vagyok már, hogy újból hozzá fordulok, és szerényebb kérdésekkel ostromolom, nézné meg a papírjaimat, rendben vannak-e? A bélyeg jó helyen s elégséges-e? Hány lépésre Tőle kell megállni? Ilyetén szerénységgel akarnám a magam pártjára hódítani... azt az úgy lehet nálam is koldusabbat, akiből én, Isten tudja, miért – egy-kettő *segédtszertet csináltam*. Őrmestert, kapitányt, Úristent! Hivatalba tettem, a fejemre ültettem, tesz velem, amit akar, igazgat, utasít, kérlelhetetlenül és fellebbezhetetlenül. Minden erőmből kiforgat, s mire az ajtó nyílik, már semmi sem vagyok, sem ész, se jog, sem akarat, temetésre váró hullá, semmi más.

(Figyelj merőn, fiam. Fent a csúcson, szélén a lombnak, bólint egy pár levél.)

Olyikunkat – fiam – csakugyan a maga képére teremté az Isten, adván minékünk is kiapadhatatlan teremtő erőt. És mi teremtünk egyre-másra – segédtszerteket. Sok csalódás vesszőzte meg a lelkünk, vagy velünk született ez a rettegetés? Miért állítunk magunk s az áhított valóság közé tiltó előfalat? Fanyar, kiábrándító, reményünk rontó segédtszerteket? Minden előszobában, minden cselédszobában, házkapuban és utcasarkon a kinevezésre váró népséget megtaláljuk. És osztjuk a rangot, a tanácsadói sarzsit, kérünk segítyt ezerszer koldusoktól, fecsegünk süket füleknek, irigy szemeknek

kitárjuk arcunk vonagló kínjait, áruljuk gyengeségünket úton-útfélen. Hallatlan erők gyülemlenek fel gyengeségeinkből, állanak csatasorba, és mind — ellenünk. Allunk reménykoppottan, üres kezekkel; szemben velünk a kérlelhetetlen segédtiszti gárda, melyet világra hoztunk. A hitvány csapatban kérő tekintetünk arcról arcra jár. A Boldogság észrevétlen mellettünk elhalad.

Napóleon!

Ne az enyémet, fiam, az Ő életét tanuld. Magának bajra Ő segédtiszte nem teremtett, nem ültetett senkit hivatalba. Azt is kidobta, akit már benn talált.

IX.

Fiam,
aki pretenciókkal jön, az meghal.

— — — —

Lásd fiam, így nem szabad egy embernek semmit ígérnie. Íme, már nem is egy szó, hanem egy egész mondat, amelyet nem értesz. Itt állok, másként nem tehetek, dobj reám követ, de hallgass meg előbb.

A *Mezőség* nagy országútján gyorsan ügető lovak vitték a kocsim. Hátrahanyatlottam az ülésen, erőtlenségem és összetöröttségem. Késő nyári, alkonyba hajló délután, lilás volt már az országút pora, ennyit láttam csak abból, ami a kocsin kívül volt, szemem mozdulatlanul a kocsis tarkójára meredt, nem gondoltam semmire, meghalni se vágytam, túl volt ez a bánat mindazon, amit még halállal gyógyítani lehet.

Sötétedett. A lovak tartották a trappot, a kocsis időnként félő sejtéssel hátralesett, mit is gondolhatott? — ijesztő lehettem, és ő nem látja, milyen peckesen ül mellettem, és hogy vigyázza életemet: élni vágyó, délceg útitársam, a bánat. (Ezt már végleg nem érted, ne is értsd, fiam.) Szó a félnapi út hosszán nem hagyta el a számát.

A mócsi tetőn szusszanásnyi időre a lovak megálltak. Izzadt hátukat gyors iramú szellő szárítgatta, jótékonyágát

ez a szél lüktető halántékomtól sem sajnálta. A kocsis fékezett és erősen tartva szárban, a lovak már lejtőn szaladtak. A völgyből sűrű piros fények integettek: tíz perc még, már csak nyolc, négy perc legtovább. Szavakat kerestem. Valamit csak mondani kell. A drága nővé, ki megszokta már, hogy mindig csak fájdalom évadján látogatom, egy pár szíves szót megérdemel. A kocsi mind gyorsabban gördül a falu felé. A Hosszúék udvara. A takaré. A csendőrök. A vörös fogadó. Balra kis virágos kertre nyíló, négy világos ablak. Egyikből derékig hajlik ki Ő. Sietős, furcsa, kis lépésekkel elém szalad, hideg kezemet biztatva szorongatja, a nevemet mondja, karon fog, a kis hídon át bevezet. Akkor, ott, még az udvaron hullottak ki a számból ezek a szavak: "Aki pretenciókkal jön, az meghal." Mikor kimondtam, nyugodtabb lettem.

Édes fiam, én nem vagyok erre a kitalálásomra büszke, hiszen az élete nyomorúságát valamilyen formában mindenki megszövegezi — hát csak annyi az egész, hogy én ilyen kurtán fogalmaztam. A jólesés pedig, ami kísért e kurta vakkantásomat, csak olyasfajta volt, mintha neked egy számtani feladatot sikerül fáradságosan és becsületesen megoldanod, mondjuk: egy csomó törtet hozni közös nevezőre... úgy, olyan becsületes fáradtsággal ültem le pihenni, hogy sok tört reményemet sikerült — óh, nem összeforrasztani! — csak összerakni némi rendbe (adjusztálni egy közös koporsóra).

Fiam, az iskolában ugye hangosan olvastatják veletek a közmondásokat, és megtiltják, hogy hangtalanul a pad alatt detektívregényeket olvasgassatok. Pont megfordítva tenném: a gyermekektől én a közmondásokat tiltanám. Mert akkor, csak azért is, azokat olvasnátok elfúló izgalommal, a közmondások lopnák be magukat az idegeitekbe oldhatatlanul. Istenem, ha ezt a szép mondást: „Nyugtával dicsérd a napot”, ha ezt a pad alatt olvastam volna vagy lopott gyertya mellett, mikor aludtak már a házbeliek, de sok csalódással lennék ma szegényebb!

Nem akarok igazságtalan lenni, az élet valamennyire pótolja az iskola mulasztásait, negyven év alatt az én idegeimbe is berágott egy ilyen szentenciát, azt, amelyikkel kezdődik mai levelem. Távolról sem olyan szép és olyan világos, mint amaz iskolai, viszont (öndicséretnek ne vedd fiam) valamelyest mégis egyénibb. Nem is lehet csodálni. Negyven év alatt egy élettelen ólomgolyó is, ha magamban hordozom, kap tőlem valami egyéni veretet. Hogyne kapna egy élő fájdalom.

Hogy az egyéni veretű bölcsességet jobban szeretem a közkeletű bölcsességeknél, ez azért van, fiam, mert a közkeletűek között hamar akadhatok két olyanra, amelyek egymásnak ellentmondanak. (Nahát, nem éppen olyan hamar, de negyven év alatt rájöttem, hogy a „Nyugtával dicsérd a napot” ellene mond annak a másik szép mondásnak, hogy „Mindenki a maga szerencséjének a kovácsa”. Ez az utóbbi az emberi akarat győzhetetlenségét hirdeti, a cselekvő, dagadó izmú, lobogó agyú embert állítja beérhetetlen magas dobogóra, míg az első bizony a szenvedő igeragozás hősévé teszi emberünket, aki csak tatik-tetik, és bár tetszése szerint törekedhetik, sikeréről csak este bizonyosodhatik meg, ha markát kinyitván, a sikert benne találja.) Az egyéni veretű bölcsességet sose lehet ilyen szégyenbe hozni, mert azok, fiam mind (fájdalmasan) igazak. És a fájdalmas igazságok, sajnos, szép sorjában elférnek egymás mellett a világ rendjében. S még szűkebb helyen is...

Téged persze az érdekelné jobban, mi lett a lovakkal s talán az is, mi jóval kínált engem Flóra nénéd. A lovak haza mentek az istállóba, ropogtatták a zabot és a szénát, és gyűjtötték az erőt, hogy visszavigyék a vonathoz árnyékká nyúlt apádat és súlyosabb útitársát, a bánatot. Flóra nénéd pedig teával, fahéjas kaláccsal kínált, és közben az itt írottaknál egyszerűbb és világosabb szavakkal tanított engem, milyen nagy kárt tesznek az emberben a pretenciók. Ő nem használta ezt a szót, hanem olyasmiket mondott hogy: „Mindent úgy kell venni, ahogy van, az étellel

szemben minden követelkezés nevetséges és hiábavaló”, azután, hogy: „Mindent meg kell tenni, hogy úgy legyen, ahogy az ember szeretné, de ha mégsem úgy lesz, hát azért az ember nem felelős”. Még mondott affélet is, hogy: „Biztosra csak az vehet valamit, aki előrelát minden eshetőséget, minden lehetőséget és mindenről tud, ami volt és ami van: csak a jó Isten maga...”

Amiből láttam, hogy a pretenciókról körülbelül egy véleményen vagyunk, csak Ő nem fogalmazta a maga véleményét olyan halálosan.

Nem is haltam meg fiam. Csak...

Te! Az íróasztalomon azok a szép kék kötésű könyvek a Nietzsche Frigyes könyvei. Ez a szegény Nietzsche az élete vége felé nagyon-nagyon beteg volt, már nem is emlékezett semmire. Mindig karosszékekben ült egy szép teraszon és a nővére ápolta. Egyszer mintha mégis felvillant volna valamely emléke, kérdezve hozzá fordult:

– Ugye írtam én is valamikor szép könyveket?

Fiam, én kit hívjak segítségül az emlékezetemnek?
Választalan a kérdésem elszáll:

– Ugye voltak nekem is szép álmaim?

1922.

FŐÚR

Első beszélgetés

Főúr

... Köszönöm, már fizettem... És máától fogva nem is lesz már nekünk efféle összeköttetésünk. Beszédünk is kevés lesz együtt, csak olykor-olykor, ha éppen valami, régi dolgokról eszembe jut. Huszonöt év nagy idő – egy és más (ne csodálja) ilyen hosszú idő alatt bizony felgyülemlik.

Huszonöt éve járok magukhoz, Főúr, ne nézzen olyan kétkedve rám! A *Herzl-kávéház*, kilencvenötben, a Király-utca sarkán (maga a világon se volt még), de az már ott volt, s mielőtt az ember elment, ott is fizetni kellett. Sokat tudnék beszélni *magáról*, Főúr. Akkor Ernőnek hívták – mások, mi nem mertük, még csak úgy szólítottuk: „kérem”. Pedig udvarias volt hozzánk, iskolás fiúkhoz, „jó estét Uraim” így köszöntött minket kedden, csütörtökön, hittanóráról mikor jöttünk. Tudja, Ernő, pardon Főúr, két olthatatlan vágy születik minden emberrel. Egy a transzcendentális után, a másik a *grande vie* után. Mind a kettővel korán találkoztam. Elsővel a Mezőségen, csillagos nyári éjjel, hanyatt fekvé egy

búzakereszten. A „nagy étellel” kevésbé később a Herzl-kávéházban. (Plágium! – kiáltják kórusban Ambrus Zoltán imádói, kik olvasták a *Gerolsteini Nagyhercegnőt*, és emlékeznek kicsi hőséneke vágyódásaira a „Nagyvilág” után. Plágium biz ez, nem többé és nem kevésbé, mint első szédülő támolygásom a Herzl parkettján, plágium, mint első félős kocogtatásom Magának a vizes poháron.) Ma már tudom, használhatatlan, dologtalan vén emberek, özvegyült asszonyok (negyventől ötvenig) látogatták a Herzl-kávéházat, de nekem a dominók csattogása, legyezők suhogása mámort hajtott buta kis fejembe. *Valaki* voltam, intésemre a Főúr, mint világjáró hajó kapitánya, parancsot osztott, frakkos pincér továbbította a parancsot: „Dupla hab!” A hajó gyomrából tompán hangzott fel újra: „Dupla hab!” Rebbenésnyi pontossággal a gépezet mozgásba jött, csörgött a kanál, a tálca, a cukortálca és karcsú kávéspohár tetején szűz kevélységgel lágymercv tejszínhab, oldalán fehér vajás kalács, keményre vasalt szerviett halk simulással asztalomra szállt... Rab lettem én ott akkor, Főúr, s huszonöt évig rab maradtam.

Szűk sikátor ott még a Király utca, csak lentebb tágasul. A Herzl ablakán át néztem a túlsó oldal esti életét. Sajtüzlet kettő s egy fűszeres bolt lapultak szemközt, három emelet alatt. Balról, kopott földszintes házban nagy héber könyveket árult egy vértelen arcú, szőkén vuklizott, vézna kis zsidó.

Érthetetlen nagyságú sajtengerek és ezüstbe burkolt kis négyszögek (mily szép volt e név is: Imperiál!) – nagy, mesés gazdagságok sejtését hozták. Nyugalmas középszer és polgári konyhák képzetét rajzolták ki a kirakat süveg cukrai, kávéhegyei és szürkére piszkolt kockacukorhalmaza. Együtt a sajt, a cukor, a kávé képzeletemet *Nyugatra* vitték. Miért, ki tudná? Forgalmos volt a bolt is, forgalmos nagyon a Király utca maga, Pesten az emberek sietve járnak, s úgy hallottam: Amerikában is...

Viszont sohasem nyitotta senki a könyvesbolt ajtaját, könyve előtt hajlottan ült a boltos, feketével sávozott

imádságos kendők bélelték a kirakat favázát, és a Herzlben
tespedő fiút megihlette a *Kelet*...

Nagy bűnös maga, Főúr, mért nem engedett ki a Király
utca bűzébe, hogy közléről meglássam a penészt a sajtmalom
kereken és a pókhálót az imádságos kendők felett. Engedte
volna, hogy menjek végig a Király utcán! Láttam volna, hogy
a Lövölde térre és nem a brooklyni hídra visz!
Konfliskocsisok, hordárok zilálták volna szét ostoba álmaim!
Nagy bűnös Maga... most menjen, adózó rabjai hívják, majd
máskor folytatom.

Második beszélgetés

Főúr!

... Maga most is elegáns ember, Főúr, a modorában is van
valami vonzó, nagyon kellemes tud lenni, ha akar, és ahogy
a Trabuccóit kínálja, annak igazán bajos – én legalább nem
tudok – ellenállni. Hanem húsz év előtt... ugye, maga volt az
a Balaton kávéházban? Akkor Károlynak hívták, angolos
szőke oldalszakállt viselt, bajuszt semmilyen, egyetlen
hátranyúlással kiszedte bőrtarsolyából a visszajáró
hatvannégy fillért... óh, hogy csodáltam! Nem is igaz, Károly,
nem hatvannégyet, csak negyvenet, huszonnégyért egy
világosszőke Médiát adott, pedig nem is kértem, még égett a
másik, de maga mégis adta, s én nem kérdeztem, miért,
köztünk ilyen apró magyarázkodások nem voltak
múсорon. Hol volt még akkor Einstein, s mi tudtuk már,
hogy minden relatív. Az idő is. Kettőtől este nyolcig – az
télen semmi sem. Két párti sakk, s az óra már négyet mutat,
jön az Esti Újság, meg egy kis csokoládé két pasztránával,

már egynegyed hatra járt, a karambol asztal zöldje az ívlámpák fényében kékre vált, két párti százas, maga gondoskodik, hogy a szivarom ki ne aludjon, a kávéház már ürült, markőr! Fizetni! Egy utolsó Média, meg még egy vacsora utánra – nagy tolvaj maga, Károly, ellopta ezer délutánomat!

Főúr, én nem panaszkodom, én így is sokra vittem, nevemnek az újságíró börzén határozottan kellemetlen csengése van, de mi lett volna még belőlem, ha magának nincs az a bódító megjelenése s a szivarkínálásban nem olyan ellenállhatatlan. Nem is értek én a panaszkodáshoz, maga még egyetemi-polgár koromban világpolgárrá nevelt, egy-két kontinentális gesztust felejthetetlenül megtanultam, míg a gyermeki szentimentalizmus kimosták szívemből a "Balaton" füst hullámai. Így történt, s nem másként, mi döreség kutatni, más társaságban mi lett vón belőlem...

Semmi baj, Főúr, sok mindent nem tanultam meg, mit tán kellett volna, viszont sok mindent tudok, amit nem tudhat más, csak aki Magához járt az iskolába. Nem sok könyvet olvastam életemben, ebben tán hibás a Balaton, de olvastatott velem sok revüt, sok napilapot. Legszélsőbb baltól legszélsőbb jobbig a magyar és német zurnalisztikát reggel kilenckor már habzsolni kezdtem. Délre könyv nélkül tudtam a parlamentek szenzációit, a színházi élet pikantériáit és minden új könyvnek a címét legalább. Egyforma kedvvel futottam át a tőzsderovatot, a vetések állását s a Liverpooli Nagy Akadályverseny kilátásait. Tudtam, min dolgozik Gerhart Hauptmann, és tudtam, hogyan vélekedik róla Ludvig Hevesi. A vélekedések – ezek különösen érdekeltek. Igazán szólva – csak ez érdekelt. Nem tudom, Károly, a Maga szivarjai tették-e, de nekem estére sosem volt kedvem színházba se menni. Prömierekre se jártam. Hanem reggel! – a prömiert követő reggelen olvasni a darabról tíz véleményt, az volt az öröm! Mit mond Ambrus, mit mond Keszler, Rothausner Miksa s a többi haruspex! Olyan furcsának tetszik ma már, hogy könyvek, darabok nem érdekeltek, de izgatott

a vélemény, mit róluk mások adtak. Ma másként van, Károly, egészen másként, ma semmiféle vélemény nem izgat. (Igaz, hogy az sem, amiről leadják...) De maradjunk a tárgynál, Főúr, akkorról beszélek, s akkor úgy volt. Nagyon sokáig úgy volt. Érdekelt, szörnyen érdekelt a világ, az élet, az irodalom, a művészet, de nem közlőről, s nem közvetlenül, csak a Rákóczi útról, a Balatonnak páráktól homályos tükörüvegén keresztül.

Károly, pardon, Főúr, maga nemcsak velem művelt ilyen csodát. Egy generáció nőtt fel a Balatonban s a többi utcára nyíló nevelőintézetekben, az a generáció, mely ma van férfi korban és igazítani van hivatva az ország dolgát-baját.

Maga értelmes ember, tudja, hogy ez mit jelent. Azt jelenti, hogy első vonalban áll, önmaga s mások életéért felelős egy generáció, mely a dolgokkal szemben sohasem állt, egész nap kávéházban ült, friss levegőt csak hajnalban szívott, mikor szédülő fejfel botorkált otthona – nem! – csak éjjeli szállása felé.

Titokzatosan mosolyog, Főúr, de én kitalálom, mire gondol. A közéleti férfiakra gondol, képviselőkre, tanárookra, írókra, művészekre, kik húsz év előtt a Balatonba jártak (kik akkor voltak férfikorukban), és maga úgy látja, nem magasan álltak felettünk, maiak felett, tudásban, jellemében, erőben, világot-ismerésben...

Igaz. De jaj, mások az idők, Károly.

Enyhe volt a lég akkor és derűs az égbolt. Minden magától értetődött, szép játék volt az élet, s az Úristen kegyelmes. Most – hideg vizek felett, Isten homloka egy új Teremtés gondjától borús, már-már szívünk se dobban, s az elme is megáll. És a próbát kell állni mégis, legényül állva gáton.

Adhat kettőt. Egyet vacsora utánra.

Harmadik beszélgetés

Főúr!

A kiszolgáló lehet ügyes és fáradhatatlan, a tulajdonos lehet tapintatos és körültekintő, kávé és tea finom aromát lehelő, a lokál ragyogó, tiszta és levegős – hiába, Főúr – a kávéból s a házból kávéházat csak Maga csinál. Ne szerénykedjék, hogy: túlértékelem és nem mondja, hogy: főúri állapota csak étappe a fejlődés során, mely a piccolótól a tulajdonoshoz vezet, ne mondja mindezt, mert úgyis tudom, s mert úgysem igaz.

Nem a „fizető”-höz íródna e meghitt vallomások, ki gyanakvó sietséggel jártatja tekintetét az „üzlet” négy-öt asztalsorán és kínos agyfeszültséggel szeretné számon tartani az elfogyasztott italok sokát. „Főúr” – mikor e szót kiejtem, elhiheti, hogy nem akármely parvenue gondolok, ki gazdája kegyéből egyik napról a másikra főúrrá avansált, – nem! ilyenkor egy Isten kegyelméből való valaki jelenik meg előttem, kinek a helyén mást elképzelni sem lehet, ki ha valamely füstoszloptól takarva nem is látható, a jelenlétét akkor is érezteti, temperamentuma átlüktet a kávéház ritmusán, több Ő, mint polgár, majdnem pontifex, frakkos fenomén, ah szegény a nyelv, hogy nevet találjon oly dús egyéniséghez...

„Fizetni” – ó, Főúr, hogy gyűlöltük e szó koldusszagát, nyelvemet haraptam volna át, semhogy kimondjam s Ön a magáét, semhogy kérdezze tőlem: „Volt kérem...?”, s fizetőcédulán számolgatni kezdjen.

Inkább megtanultam, ami e Földön a legnehezebb: a Rendet és naponta pontosan ugyanazt a kontingenst fogyasztottam el: két feketét, egy kis csokoládét, két vajas kenyeret, tíz Princesast, hat szóke Médiát. S hogy betelt az Idő, vettem a botom, a kalapom, a hitvány ellenértéket az asztal márványlapjára tettem, Ön a kabátom rám segíti, s míg

gombolom – duzzadt tárcájából még egy szivarral megkínált. (Kire tartozik, hogy ennek a szivarnak az ára is már a márványon lapult?) A fő gesztus. És az gyönyörű volt, ahogy Ön távozó vendégét szivarral kínálta, és mondta hozzá „Jó éjt, Doktor úr”, pedig még az se voltam. Nem voltam még Doktor, s Ön nem siettetett. Egyéni kedvességén túl tán e finom tapintat volt az, mi legjobban vonzott. Öt év nagy idő, s mi sűrűn beszélgettünk, de maga, Főúr, egyetlenegyszer még csak azt sem kérdezé meg, jogot hallgatok-e vagy bölcsészetet. Szerepelt-e diszkréciójában valami mély bölcsesség is (mellyel közömbösnek ítélte, milyen tudományok tanulását mulasztom el...), vagy egy még mélyebb bölcsesség szavát követte: *quieta non movere*... én nem tudom. Mindegy. Az úriembert látta bennem, és foglalkozásom éppúgy nem érdekelte, mint engem az Ön vezetékneve.

Főúr, egészen csodálatos, hogy a lélekbúvárok figyelmét Ön nem kötötte le. Van valami nehezen érthető és ingerlő abban, ahogy Ön százakkal tartott egy időben barátságot, és ez érzelmek mindenike egyként őszinte volt. Mily könnyű volna mondani, s tán bizonyítani is, hogy szivaron és borralalón napi hatvan fillér, egy évben száznyolcvan korona, s csak százzal szorozva is, már tizennyolcezer, – ez végül is a barátságnak csak egyik oldalát világítaná meg, az Önét, Főúr, melyért ma sem sokallnék száznyolcvan koronát. Marad még mindig izgató titoknak az enyém, a miénk... Mi vonzott minket búvkörébe, mi tette költekezésünket szerelmi gyönyörrel felérő áldozattá, mit naponta bemutattunk márványasztalán?

Főúr, e rejtélynek én nyomára jöttem (ne értsen félre, csak nyomról beszélek, mely téves is lehet, és ha jó nyom is, magjától a titoknak még áldatlan messze van). Sikere megérdemelt siker. Egyike Ön a nagyoknak, kik új gondolattal gyarapítják a világ eszmetárát. Ön feltalálta: az egyenlősítő arisztokráciát. Kint a szürke világban, a kávéházon túli létben – demokráciával próbálkoznak

szárazképzeletű politikusok. Mindenkit egyenlővé tenni, egyforma senkivé... csoda-e, hogy sikertelenségük tökéletes? Viszont csoda-e, hogy tökéletes az Ön sikere? Ön a kávéház legmagasabb klasszisú vendégére állította be a modorát, frakkját, egész úrmagát. S ebből nem engedett. Ezt a modort, ezt a frakkot, ezt az úrmagát vitte győzelemre minden vendégével szemben, ezer önmegtagadáson és undoron keresztül. Következetes volt, és kezdve államtitkárokon, végezve a Röser-kereskedelmi bliccelő növendékein, mindenkinek a szívébe véste, hogy nincs és nem is kívánatos más egyenlőség, mint a Főúr előtt való.

Csak hívője volt e tannak, tagadója senki. És hívője lett mind, ki egyszer templomába lépett. És az maradt – az utolsó forintig.

Én még bírom, Főúr.

Negyedik beszélgetés

Főúr!

Túlértékel engem. Elviheti a Figarót, a Daily Mailt, e két nagyszerű nyelvet csak annyira ismerem, mint Önkegyed. A címszavakat hibátlanul ejtem. Hogy tizenöt év előtti veszekedés volt reggelente, s épp e két újság miatt?... Igaz. Ha elmondanám, hogy áll ez a dolog – bolondnak tartana...

Hiszi, vagy nem, én reggelente nemcsak éhgyomorral, hanem nagyszerű elhatározásokkal is állítottam be Magukhoz. Tizenöt év előtt is már – sok elvesztegetett esztendő sírt a hátam megett. Akkor még volt lelkiismeretem. Onnan tudom, hogy gyakorta fájt. Az elpotyázott évek fájdalma az idegeimbe is berágta magát.

Olyankor is, amikor az eszméletem kék szivarfüstpárnák lágyán ringatózott, az idegeim meg-megrándultak. Sokat nevettek rajtam a barátaim. Lehajtott fejjel, számban az örökös barna csutakkal, mint aki dolgát jól vagy rosszul, de elvégezte, nyugodt sétalépésekkel mértem a Körút hosszát. Egyszerre (a hirtelenség volt a mulatságos) a leggyorsabb tempóba csaptam át, néha szaladtam is. Barátaim gyors diagnózisa ez volt: a hátralévő szigorlataim jutottak eszembe... A diagnózis téves volt, nekem nem jutott semmi az eszembe. Legkevésbé a szigorlataim. Lehet, hogy az idegeim emlékeztek valami mulasztott kötelességre. Bizonyára így volt. De az eszméletem színpadára csak a reggeli ébredés órájában léptek fel az elmulasztott évek. Kínos szóbeli tárgyalások estek az ágyban. A resumét már a tüdő előtt, fészülködés közben, fogalmaztam. Valahogy így:

„Volt, ami volt. Sopánkodással – egyetlen percem sincs veszténivaló. Most fél nyolc van. Nyolckor a Bristolban leszek. Kilenckor a múzeumi könyvtárban, és tanulok egyig. Mit? Még nem tudom. Sokat, sokfélét, mindent. Nem késtem semmit. Még teljes tíz évem van. És tíz év alatt megeszem az egész múzeumi könyvtárt.”

Tóni, ehhez egy kis magyarázat kell, különösen a tíz évhez, amit még adtam magamnak. Az Isten tudja, hol valahol azt olvastam, hogy harmincöt éves kora előtt valamirevaló elme nem tudja magát egy határozott irányba szánni. Addig csak ingadozik, ténfereg, próbálkozik, míg végre megleli magát. Ezt jelenti az a tíz év, amit még engedélyeztem magamnak, s amit becsülettel ki is használtam – a ténfergésre, ingadozásra.

Frizurámat és arcomat egészen a nagystílú programhoz méltón rendeztem el. Az utcára jutva, tisztelettel üdvözöltem suhanva siető alakomat a kirakatokban. Nagyon siettem. Tudtam, mivel tartozom az elhatározásomnak. Nyolckor a Bristolban voltam.

A többit tudja, Tóni.

Kilenckor is ott voltam, tízkor is, még tizenegykor is. Az a veszekedés, amelyre célzott – a Figarót és Daily Mailt illetőleg – úgy tíz körül lehetett. Mindjárt megérte, Tóni.

Szálloda volt a kávéház felett. Nyugati exportcégek képviselői, napsütött Balkán-előkelőségek és finom, nosztalgiakeltő, távolillatot lehelő szépségek jártak le reggelizni. Főúr, maga az egyetlen, aki megérthet engem. Az evés, az étkezés brutális egy dolog. Csak egy formája nem! A reggeli egy előkelő szálloda kávéházában. Ebben az étkezésben semmi táplálkozászerű. A vastag porcelán csészék elnyomják tömegükkel az alig pár kanálnyi csokoládét, pillantás alatt elomlanak a luxus süteménykék... alig nyíló ajkak, gyönyörű tartása a karoknak, s a Bristol piros futószőnyege – Főúr! – ez nem étkezés, ez csupa tisztaság, koronája a reggeli toilette-nek...

Az idegek memóriája jó. Pont kilenckor anélkül, hogy akartam volna, ültömből felpattantam. A vekker többet nem tehet: csenget. Nekem csengethetett!! A felállást azonban indokolni kellett. Ebben a helyzetben az ember vagy fizet és távozik, vagy az újságpólchoz sétál. Én odamentem, a lézengő lapokat összeszedtem, a *Figarót*, a *Daily Mailt*, a *Piccolót*, a *Vasipart* és a *Pénzügyi Közlönyt*. A magyar napilapok mind kézben voltak, a németek ott heverték az idegen vendégek előtt. Főúr! kettőt köszönök a Bristol-beli délelőttöknek. Mérsékelt közgazdasági ismereteimet és nyelvek terén való szédületes tájékozatlanságomat. Előbbit a *Vasipar* szövegoldalairól, utóbbit a *Figaro* és a *Daily Mail* hirdetési hasábjairól szereztem. Nem is hiszem, annyi idő alatt hogy nem vette észre: mint valami héber szöveget, mindig jobbról balra kezdtem az olvasást. Valószínű, hogy a világlapokban a hirdetéseket éppen az ilyen analfabétáknak szövegezik. Pompásan megértettem, és ez jól esett nekem. És mert jól esett, minden reggel elolvastam ugyanazokat a hirdetéseket. A szövegoldalra sosem tévedtem el. Az ismeretlen szavak rosszul hatnak a kedélyre. Szótár?... Akkor inkább az egyetemi könyvtárba megyek. S elvégre a francia

lélek eszenciáját a hirdetési oldalakról is magamba szívtam. Évtizedes hirdetés olvasmányaim eredményeként jelenthetem, hogy a franciák szeretik a jó illatokat, sokat szenvednek reumában, jobban bíznak a speciális gyógyszerkészítményekben, mint az orvosokban. Az angolokról más, de hasonló mélyreható megismerések halmozódtak fel bennem.

És maga pont tízkor el akarta vinni előlem az újságokat. Ha a Figarót olvastam, akkor a Daily Mailt és megfordítva. Meg akart fosztani az egyetlen balzsamcsepptől, melyet lelkiismeretem mély sebére szántam – az elcsaklizott könyvtári délelőttért. Engedhetem, Főúr?...

Most már engedem. Sőt látja, én küldöm, vigye. És ne hozzon helyette semmit. Se Vasipart, se napilapot, se semmit. Valami történt énvelem. Megvallom magának. Hét év előtt történt. Hajoljon közelebb:

Harmincöt éves lettem, Főúr. Pont hét év előtt.

Örödik beszélgetés

Főúr!

– Lehetetlen, hogy ne emlékezzék; alig múlt húsz éve, hogy abba az ostoba szerelembe estem. Ne mosolyogjon, Főúr, ne gondolja, hogy tréfálok, még kevésbé, hogy talán ez a három pohár Cointreau... Mert először is, fiam, ez nem Cointreau, hanem ánizs, amit három év előtt még félve küldött az asztalomra, ma pedig már egész szemtelenül szervíroz Cointreau helyett. Ez egy. A másik pedig az, hogy a saját kis szerelmi bánatát tetszése szerint feledheti, de az

enyémre kutyakötelessége emlékeznie, mert éppen eleget keresett rajta. Pfuj, micsoda ánizsszagot érzek!

- . . . . .

- Köszönöm, csak maradjunk az ánizsnál. Akármilyen gyengéd kis ital, van benne valami kétségtelen bizonyosság. Hogy ánizs. És én – el se hinné, Főúr – már csak a bizonyosságokat áhítom. Semmi köd, semmi füst, semmi áltatás! Képes vagyok inkább abbahagyni az egész társalgást, vagy pedig – szépen beismeri, hogy ez ánizs. Nos?

- . . . . .

- Na, lássa; nincs ennél egyszerűbb dolog a világon. Most azután – a békesség kedvéért – hajlandó vagyok engedményekre is. Nagyszerű ez a maga Cointreau-ja, küldjön még egy pohárral. Csak a lényeggel legyünk egyszer tisztában, a név nem fontos. Ehhez a bölcsességhez persze sem ingyen, sem olcsón nem jut az ember. Hogy készpénzben mennyi tandíjat kell érte fizetni, azt maga hamarabb megmondhatná, de mint mondják, az idő is némi pénzértéket képvisel, és ebben a valutában én huszonöt évet fizettem. Ez alatt a negyedszázad alatt hetvenszer határoztam el, hogy új életet kezdek. És mint afféle erős elhatározású ember, nem lassú reformokkal, hanem forradalmi úton egy nap alatt akartam szakítani a múlttal. Mindjárt az elhatározást követő reggelen új kávéházba mentem. Ezt nélkülözhetetlennek tartottam egy új élet kezdetén. Volt még egy pár ilyen forradalmi trükköm, ma is szenzációsan hat reám életem ama nagy eseménye, mikor a Cuba szivarról az Operasra tértem (már nem emlékszem, de valami nagy lelki konvulziók idején történt), kisebb tragédiák esetén a bajuszviseletemen hajtottam végre enyhébb vagy radikálisabb reformokat, de ezek mind csak esetlegességek voltak, igazi frontváltoztatást nálam mindig az új kávéház jelentett.

Látja, maga még emlékezni sem akar, pedig ha akkor az a kis szerelmi ügy nincsen, mi talán ma nem együtt szenvedjük ezt a túrhetetlen ánizsszagot. Eszébe juttatom a

részleteket... A Rákosi Szidi iskolájába járt az a kisasszony, és a papája erősen udvarolt a riportereknek. Hogy szerettem! A vizsgáján is ott voltam. Ott is történt a szakítás. Infámis rosszul táncolt meg énekelt, és én biztosra vettem, hogy itt a papa már nem tud segíteni. Most már Neki magának kell megudvarolni a Budai Színkör kritikussait, különben biztos a bukás. Már az udvarlási lehetőség is izgatott. Hanem ami azután jött! Vigasztaló szavakra készen siettem az öltözőbe. Ott volt az egész család. Dervisüvöltéssel táncolták körül a „szemük fényét”, vergődtek a „siker” lázában. Visszavonultam. Vissza az öltözőtől, a színháztól, a kisasszonytól, a művésztől, a kontinens egész kultúrájától. Csak el, el egy új világba! Új élet kell nekem, valami ősi, valami primitív. S mint sebzett oroszán bevettem magam a *Marokkó* őserdejébe.

Főúr!

Soha rosszabb kávé, mint a Marokkóban! De a felterítésnek, a szervírozásnak s az Ön ingmellének volt valami marokkói jellege, ami kultúr-csömörömré megnyugtatóan hatott. A Váci körúti posztókereskedősegédek és kistrafikosok rontottak valamit ezen a jellegen, de ez csak nappali fogyatkozása volt a Marokkónak. Mert este, mikor a fények kigyúltak, abszolút marokkó illúziót adott a Marokkó. Soha sötétebben égő tizenhatos körték nem vakítottak, mint maguknál, Főúr! Trópusi hőség képzetét hozta asztalomhoz Hédi (Őt viszont Ön hozta Főúr!) fedetlen nyakkal, fedetlen karral, fedetlen mellel, fedetlen... minden fedetlen. S mely trópusi bőség! Álmatag szem, élveteg ajk, olvatag kebel... tudott a bánatomról, enyhén közelített, s mely trópusi szomjúsággal itta a Cointreau-t. Társnőit, a zenekar többi tagjait is kínálta néha, minden tízpercben egyszer. Cigarettal sűrűbben, gondolom ötpercenként; Ön volt szíves kérésemre mindannyiszor (de nem éppen annyiszor, mint hajnalban emlékezett) tíz-tíz Princesast asztalomra tenni. Majd megsajnálva csekélységemet, hogy untalan kérnem kell, s mert a hölgyek is beleegyezni

látszottak, egy százas dobozt diszkréciókra bízott. Emlékszik, Főúr, szegény Hédi egyszer becsípett (mert az Cointreau volt!), és a még félig tele cigarettadobozba fél pohár vizet öntött... Hogy mulattam, s Ön a fejét hogy csóválta. Pedig Önnek volt oka mulatni, s a csóválás tiszte lett vón az enyém...

Mikor így már cserélgettük a tiszteket, olyankor kártyára tértünk. Csak úgy mulatságból persze, maga a kártya is már csupa egy multság volt, harminckét levelén mi minden száradott, rántotta, Cointreau s egy főúri lelkiismeret, pont a magáé Főúr. Barátságának bizonyítékát azért itt is adta. Hogy sokat ne veszíthessek, a cenhem még az első osztás előtt velem kiegyenlítettte. Köszönöm Főúr! Maga sok mindenre szoktatott, aminek a polgári életben különösebb hasznát nem vehettem, de adósság csinálásra nem szoktatott. A hitelezőim listáján maga nem szerepelt. Sajnálhatja Főúr, jó társaságba kerülhetett, s egyet-mást meg is tanulhatott volna. Ha mást nem, egyet biztosan: nem illik Cointreau-t kiáltani a kassza felé, mikor tudván tudja, hogy mégis csak ánizs lesz kitöltve...

Eh, ostobaság, és bocsásson meg, Főúr. Illúzió kell az ifjúságnak, s Ön nem bolond, hogy minden vendégével külön megöregedjék.

Hatodik beszélgetés

Főúr!

Tentát, tollat, papirost, tojást pohárban!

És már nevet. És már mondja: „Írva lesz.” Mennyire igaza van, Főúr! írva lesz, mint írva lett húsz év óta mindig, indíttatás és kialakult mondanivaló nélkül, kávéházi módra, frivolan. Írva lett, az utolsó pillanatban, mert ásított már a kolumna és türelmetlenül kopogott a szedő. Írva lett, kilenc bőrszivar szédületével, gondolattalanul, szívtelen frazeológiával hosszú lére... és úsztak benne szíven lőtt ötletek, mik percek előtt még kerengtek a kedély láthatárán. Ragout!!

- ??

Köszönöm, Főúr, semmit se hozzon, csak magamban beszéltem, meg ragout úgyse hozhat, ez csak egy szimpla kávéház, nem Cafe-Restaurant, hol színház után meleg ételek kiszolgálva lesznek. Óh – e szűk lebuiban – itt nem szoktam volna rá, hogy éjfélig üljek, ziláltan szórakozva s késő éji órán halomra öljek gondolatembriókat. E gyenge lokálban, elkínzott alsósjátékosok között, e karvaly nézésű pincérek oldalán sohasem jutott vón eszembe, hogy megalapítsam a „Munka Szemléje” című vállalkozásomat.

Ahhoz levegő kellett, Főúr, és a Vígszínház kávéháznak volt levegője!

Haragudott rám akkor, emlékszem, nem volt egy jó szava hozzám. Három hétig tudtam tartani a lapot, maga ugyanaddig a haragot. Azután újból jóba lettünk, s akkor mondta, hogy: nem tudott megérteni engem. Lapot csinálni...? Komoly szándékkal...? Jó lapot...? Kinek?

Nem is érthetett meg, Főúr. Nem egy nézőpontból láttuk a világot. Én mindig ültem, maga mindig állt. Magasabbak voltak a nézőpontjai. És még valami. Magának volt néha szabadnapja is, járt a Ligetbe, szívott levegőt, szót váltott lihegve siető, meg feltúrt karú dolgozó emberekkel. Nekem pihenőm sose volt, mágnesből volt a kávéházi zsöllye, nem engedett egy percre sem.

Lázás életnek tudtam én akkor ezt a csendes fonnyadást. Megcsalt a Vígszínház nyüzsgő emberraja, a sűrű tramvay csilingelés, pincérek rohanása. Négy nagy Boulevard öntötte e pompás intézmény előtt emberét, lovát, kocsiját. Balról a Nyugati pályaudvar tompa lármája Bécsig, Berlinig vitte a képzeletet. Hátunk mögött a Váci út és Újpest sosem látott gyárai gigászi munka méreteivel csaltak. S reggel hétkor már mennyi mozgás! Rokonszenves idegen utasok pléddel, kis táskával, útifátylas drága asszonyok izgalmas sietéssel, gyorslépésű lányok vonati éjszaka fáradtságával sápadt arcukon, frakkos tálcazsonglőrök, friss lapok, még álmotlehelők, édes füstje az első szivarnak és maga, Főúr, halklépésű előkelőségével – ez volt a Vígszínház kávéház, s ez csak a reggel volt még.

Csak reggel, fél nyolc se volt még, de a gondolat már munkába kezdett: „E lázas életbe be kell kapcsolódnia!” És már fogalmaztam a lap előszavát. Új, soha nem látott lap lesz, a siető élettel együtt siető, a robotolókkal együtt lihegő, újszerű, nagyszerű lap, pillanatképe a rohanó világnak, szavakból, színekből szőtt világriport, viszi olvasóját a dolgozó kar, s a dolgozó ész nyomában feltárja a vegyi konyhák titkát, a bányák mélyét, a gondolatok magasát, viszi magával gyárakba, kikötőkbe, nyílt tengerekre és tudós termekbe, hol üveglencsével bővítik a láthatók világát...

És ültem, csak ültem az üresedő kávéházban; képzeletemben már rotációsok ontották A Munka Szemléje tízezreit és Főúr, maga a kassza háta mögött már ette jó polgári ebédjét, de én nem láttam akkor.

Valahogy délután lett. Két csésze kofeint és új tápot kapott a fáradt képzelet. Ím ott patkóalakra görbült hosszú asztal körül már jogászok gyülekeznek. Mind prima elme és micsoda szív! Szentül hittem, hogy szívügye mindnek az Igazság. S kettőtől háromig magamba szedtem az Alkotmány utca aznapi jogszolgáltatását. Távolabb orvosasztal... fölényes arcú pár docens körül ványadt beteg pénztáriak, körüti vén patikusok és benősült fiatal lipótvárosiak ültek

ott, s szenvedték egymást csendes gyűlöletben. És körülöttük és vég nélkül minden színben és minden hangnemben zajlott az élet. Ültek, mentek, jöttek katonatisztek és tiszti feleségek, diákok, írók, színészek, nyugdíjas minisztériumbeliek, aktív svihákok, nagyszerű felhajtók. Levante-ügynökök s a déli tőzsde férfiszépségei. Lábuk között újságos pikoló szaladgált, és az asztalok között, sűrűn, számozott piros sapkás összekötő tisztek jelentek meg – ah e fegyelmezett lúdtalpú katonák, elestek mind egy szálíg a háború előtt!...

Ez volt a Vígszínház kávéház, ott kértem először tentátpapirost, gondoltam hírre, lapra, tettekkel ténykedő heves gondolatra.

Így most már megérti, Főúr?

Mert én – még így sem értem.

Hetedik beszélgetés

Főúr!

Fizetek. Török fekete...

Ez a török – ez nem volt régebben, Főúr! Hanem a fekete, az jobb volt régebben, Főúr! Megint mosolyog. Mindig mosolyog, ha a régi világot dicsérem. És mindig kitalálom, min mulat. Mondja, hogy van az?

A Veneziára gondolt! Nem a Gresham-Veneziára. Mi ketten tudjuk, miről van szó. A Béla utca meg a Nádor utca sarkán... három lépcsőn kellett felmenni. Jobb emberek Pesten be sem tennék ma a lábukat ilyen háromlépcsős kávéházba. *Akkor* – Beöthy Zsolt is odajárt. Ő már akkor is egyetemi tanár volt, én meg az egyetemre se jártam. Mégis én ültem többet a Veneziában... Tudja, hogy huszonnégy éve

már annak, Főúr? De én máig sem felejtettem el, nem is felejttem el soha, hogy magában akkor volt még – tisztelet. Maga nem volt irodalmi főpincér. Magának fogalma sem volt az esztétikáról. Maga csak azt tudta, hogy az az úr, aki pont ötkor elsőnek jelenik meg a kerek asztalnál, hogy az: Beöthy Zsolt. De ahány vendég csak jött, idegen, – maga mindnek megmutogatta: „Az az úr ott Beöthy Zsolt.”

Mondja, Főúr, volt már reá eset, hogy maga engem mutogatott a kávéházban?

– . . . .

Úgy áll a dolog, hogy magából azóta kiveszett minden tisztelet. Vagy még rosszabbul áll a dolog: maga nem tart engem nagy embernek, Főúr...

Fizetek. Török fekete, három Cointreau, négy Britannica. Mit számol olyan sokat? A tegnap esti ceppet? Hozzá ne merje számítani. Mi lett magából, Főúr? *Én* kiáltottam, hogy: fizetek, hát akkor azt is *én* mondom meg, hogy mit fizetek. Harminc koronáért most itt elvesztegetné az egész glóriát, amit huszonöt év alatt a feje köré fontam. Vagy én voltam vak huszonöt évig...?

Eh, tapintata nincs, legyen esze legalább. Hát mit gondol, hogy a magyar aranyijfúság azért hagyta magánál az aranyat, meg az ifjúságot, hogy ezt a lőrét, meg ezeket a likőröket megigya? Hát mit gondol: ha itt például előre kellene fizetni, hát ülne valaki óraszámra a kávéházban? Egy lélek se, Főúr!...

Jó, nem általánosítok, beszéljünk csak én rólam, Főúr. Bejönök. Maga lesegíti a kabátomat, felakasztja a kalapomat, leülök kényelmes zsöllyébe, nézelődöm... Már ez is egy élvezet, én már kaptam valamit, de még nem fizettem semmit... Akkor azt mondom halkán: „Törökfekete”. Törökfekete!! Tö-rök-fe-ke-te!!! Egy török-fekete a doktorúrnak!!! Stafétafutással siet a parancs a konyha felé és udvarias gyorsasággal a párolgó ital az asztalomra kerül. Még mindig nem fizettem egy vasat sem.

Ínyencségem akkor finomra sodort dohánylevél füstjét kívánja. Maga előveszi a tárcáját, kiválaszt egy karcsú, laposra sikerült Trabukkót, a végét lecsippenti, gyufát gyújt alá, felröppennek az első füstkarikák... és az egész öröm még nem áll egy huncut krajcáromban sem.

Lapokat!

Morning Post, Figaro, Presse, Piccolo, Adevărul, Izvestia, Az Est... tizenhat ország tizenhat nyelvű sajtója segít a Koffeinnak meg a Nikotinnak – gyorsan, gyorsan – az idegeimet tönkretenni. Este hat órára olyan buta leszek ettől a filológiától, hogy tanszéket vállalhatnék az egyetemen, de a jó, finom pénz – az még mindig *itt* van az én zsebemben. Ha ugyan – ha ugyan *itt* volt, amikor beléptem. Mert a kafána mágneses hatása ezen a ponton éri el a maximumot. Én ezt a kényelmet, szivart, feketét, filológiát mind végig élvezhetem úgy is, hogy egy fillér nincsen a zsebemben. Maga nem mérlegeli az én bonitásomat, mikor az ajtón bejövök. Én ehetem, ihatom, szivarozhatom, amennyit tetszik.

A *vélelem* az, hogy fizetni fogom. Ez a vélelem délután két órakor, – amikor jövök, és ez marad a vélelem este nyolckor, mikor az utolsó szivarra gyújtok. Ez a szó, hogy: *vélelem*, jogászi nyelvből főúri nyelvre fordítva annyit jelent, hogy: ritka az olyan pasas, aki nem fizet. És én itt a világért sem akarnék gyanút kelteni, sem magammal, sem másokkal szemben, hogy talán az a kis lehetőség a *nemfizetésre* – csábított volna minket annyi időn át a maga barlangjába.

De! – hogy én délután kettőkor magától tíz szivart vásárolhattam, és a fizetést halaszthattam este nyolcig, esetleg, ha főúrváltás nem volt, még tovább is – nahát ez a kellemes fizetési modalitás az én krónikus nikotin mérgezésemben nem kicsi szerepet játszik. Hiába mosolyog, Főúr! Hiába mondja, hogy kettőtől este nyolcig az mindössze hat óra, és kamatnyereségben egy negyednap semmit sem jelent... Ne legyen rosszhiszemű, Főúr! Magának nem olyan vendégei vannak, hogy van egy kész kabátjuk, csak gomb nincs még rajta, és elmennek a kávéházba azt a gombot

megkeresni... A maga vendégeinek van egy – rézpitykájuk, azzal mennek a kávéházba, ahhoz mennek kabátot szerezni.

Az apám mehetett úgy a gabonatőzsdére, a pesti mosónők mehetnek úgy a lóversenytérre, amilyen meleg várakozásokkal én a kávéházba megyek. Hogyne! Az élet minden lehetősége ott vár reám a kávéházban... Zsivaj, jövésmelés, hazard, telefon, sugdosó ügynökök, hangos kokottok, teremtmények, újsághírnépek, üzletes katonatisztek... az egész koncentrált városi élet benne zihál a kávéházban... csattogó biliárdgolyók, suhogó selymek, szerte heverő ezüstitálák, ropogó bankjegyek, – ezt jól berendezte Főúr! – a kicsi fiú csakugyan elhitte, hogy mindez az övé is, hogy ő ezen az életvásáron vevő is, meg eladó is, hogyne! Ketten az ebéd utáni világfiak közül már fogadják is a köszönését és kiszolgálva lesz, mint maga Beöthy Zsolt!

Főúr! Én azon sem csodálkozom, ha a kisfiú bliccel. Pénze nincs – de itt mindenki füstöt fú a levegőbe. Pénze nincs, de itt mindenki kávéát rendel dupla habbal. Ez itt olyan magától értetődő, természetes, itt senki semminek az árát nem tudakolja, hát rendel ő is... hisz az itt olyan másodrendű, itt van valami, ami ennél a kávénál, szivarnál, likőrnél sokkal fontosabb: itt mindenki vár valamit, itt minden arcon vágyak, álmok ülnek, a szemek csillogva várnak, itt minden pillanatban történhetik valami, jöhet valami új, váratlan sorsfordulat, csillag gyúl ki a firmamenten, felragyog a *Hír*, a *Pénz*, a *Szerelem*... és Sibylla szól: „Tárt ajtaján a kávéháznak a Szerencse bármely pillanatban beléphet.”

Ne hajoljon úgy rám! Úgy hajol rám, mint egy koporsóra. Nem fognak még eltemetni, sem Maga, sem a kapitalista érdektársai! Én most már tudom, kivel van dolgom. Szocializmus? Szakszervezet? Ismerem! Maga világegyetében a burzsoáziához húzott! Mikor a Tisza Pista rendőrei lelovagolták a munkásokat a Szabadság téren és a rendőrlovak patkója becsattogott a Citybe, akkor a kiszolgálók, meg a piccolók egy oktávval hangosabban

csapták az orrom alá a vizestálcát. De maga akkor is olyan kétlaki játékot űzött, olyan közepes dolgokat mondott, hogy: já, já, forradalom, forradalom...

Akkor se volt már Magában egy csepp tisztelet. Beöthy Zsolt volt az utolsó, akit Maga tisztelt! Őt is csak azért, mert a neve után bihari főispánnak nézte... Most meg már csak a pénzt tudja tisztelni! Akkor aztán persze, hogy én rám úgy mer itt hajolni, mint ha... Ezt felírhatja Magának, Főúr!

Adjon négy Trabuccót!

Ötöt!

S ezt is felírhatja Magának, Főúr...

Nyolcadik beszélgetés

Főúr!

Teát! Ne felejtse, ma dupla rummal! Nagyon megfáztam, Főúr.

... A Fasorból indultam kettőkor. Átmentem a Lövölde téren, a Király utcán, a Deák téren, a Fürdő utcán, az Erzsébet téren, a Nádor utcán, ki a Honvéd utcán a Lipót körútra, át a Margíthídon... ott megálltam. Eszembe jutott hirtelen, hogy nekem semmi dolgom Budán. Jöttem vissza a hosszú úton, végig megint az egész Király utcán, a Lövölde téren, már majdnem haza értem, tíz lépés volt már a kapuig, akkor gondoltam magamban: nem járok már annyit, bejövök ide magukhoz. Na, mit néz? Gondoltam, hogy bejövök ide, Magukhoz, a Cairóba. De kérem, ne bámuljon úgy rám.

Szóljon inkább, hogy hozzák már a teámat. El ne felejtse, dupla rummal...

Ne ijedjen úgy meg, Főúr. Tudom, hogy a Royalban vagyunk, tudom, hogy Budapest egy idegen országnak a fővárosa, tudom, hogy Cairo 700 kilométerrel balrább fekszik. Csak nem gondolja, hogy akkorát tévedek. Vagy hogy a hideg elvette az eszemet...

A hideg nem veszi el az ember eszét, Főúr. Inkább meghozza. Csakhogy az emberek nem szeretnek az eszüknél lenni, és kint hagyják inkább az ajtó előtt, oszt jönnek be ide ész nélkül a kávéházba. Ha nem siet, mondok erről magának valamit.

De jöjjön közelebb, nem lehet az ilyesmit hangosan mondani.

... Az egész szerencsétlenségemet ennek a fűtött lokálnak köszönhetem, Főúr. Ha én akkor be nem jövök a Cairóba, ha én akkor megteszem azt a tíz lépést, ami még volt a lakásomig, ma – ma én egy rendes ember vagyok, Főúr! Mert akkor mi történik?

Akkor az történik, hogy benyitok a lakásba, ledobom a kabátomat, felgyújtom a villanyt, odaszaladok a kályhához, felnyitom a fásláda tetejét, és látom... hogy... nincs egy darab fám sem. Akkor veszem megint a kabátomat, leszaladok megint a Lövölde térre, át a Kírály utcán, a Deák téren, az Erzsébet téren, a Nádor utcán, a Lipót körúton, a Hídon át Budára, megint vissza a Lövölde térre és újra vissza a Hídra és oda-vissza kétszer-háromszor, szikrázó hidegben, szikrázó foggal, ordas indulattal... az – időbe telik Főúr, és annyi idő alatt én végig gondolom ám azt a gondolatot, amit mindig elkezdek fogalmazni, valahányszor járok az utcán csontfagyasztó hidegben, de sohasem tudok befejezni, mert útközben mindig akad egy kávéház, ahol meleg van és hamisított klubelőkelőségével maga is ott van, Főúr! Mindig akad egy kávéház, ahova betérek, és elejtem a gondolatot, pedig milyen élesen kezdem fogalmazni mindig...

Hiszen maguk direkt az isteni akarat ellen dolgoznak, amikor minden utcára oda teremtenek két-három ilyen melegedő barlangot. Hiszen a jó Isten gondoskodott a szegény emberről, akinek nem adott meleg ruhát és tűzifát ugyanakkor, amikor harminc fokos hideget bocsátott a föld kulturált felére. Hiszen a jó Isten egyenest azt célozta ezzel a kegyetlenséggel, hogy észre térítsen engem, hogy használjam már egyszer az eszemet is, ne mindig csak félig gondoljak végig valamit, ha á-t mondtam, mondjak b-t is, ha borral kezdtem, ne folytassam limonádéval... Hiszen az rettenetes, hogy a millenniumi kiállítás megnyitó napján, mikor Vilmos császár végighajtatott az Andrássy úton, akkor kezdtem fogalmazni egy gondolatot, és máig sem tudtam befejezni; az egész magyar arisztokrácia ott ügetett a Császár után, a leggyorsabb trappot vették a lovak, magasvérű, nagyszerű lófajták, izmos karok tartották szárban őket, a puha kocsipárnákon nagyszerű nyugalommal ültek a magyarok. Maga Pesten volt akkor, emlékszik ugye, hisz ott állt mellettem... rendőrből meg spárgából volt a kordon, amivel a járdán visszatartották a tömeget... Valami nagyon nem jót gondoltam én akkor Főúr! Nem... ne gondolja... kicsi fiú voltam én akkor, öntudatlanul sem voltam marxista. Amit én akkor gondoltam, nem volt annak semmi köze a szocializmussal. Csak azt gondoltam, vagy éreztem inkább, hogy be vagyok csapva, rászedtek engem, félrevezettek... És tudja-e, hogy ezt a hirtelen ráeszmélésemet a megcsalattatásomra nem a díshintók inspirálták, nem is a díszruhák, nem a drágakövek. Hanem egyes-egyedül az a *nagyszerű* nyugalom, ami ott ült a magyar grófok arcán, és nemcsak a grófokén, hanem a kocsisukén is, aki szárban tartotta a magasvérű lovakat. A gondolat, melyet csiráztatni kezdtem, ilyenforma volt:

Ezeknek az embereknek éppen úgy két szemük van, mint nekem. Azzal a két szemükkel nézik a világot, én is nézem. Amit *én* a világból látok, az engem csupa nyugtalansággal tölt el. Nem látok a dolgokban semmi megnyugtatót. Rémes

szakadékok jobbról-balról. Ezer rém emeli a karját fenyegetően. Semmi sem bizonyos. Sem a kenyérem, sem a becsületem, sem a szeretőm. Holnap reggelre, úgy lehet semmim sem marad.

És itt vannak ezek...

A tekintetük csupa nyugalom. Mint egy természeti erő, úgy ül az arcukon a bizonyosság. Hát jó! Nekik többjük van. Több búzájuk termett; a becsületük több cölöpön épült; a szerelmet sem veszik olyan halálos komolyan. Jó! Ők nyugodtabbak lehetnek. Egy fokkal, két fokkal. Egy relatív nyugalmat az arcukon még megértenék. De ez az abszolút nyugalom, mi ez? És nemcsak az urak arcán, a kocsisokén is, mi ez? Micsoda óvintézkedéseket tettek ezek az emberek, vagy az őseik, hogy az ő számításaikat keresztül nem húzhatja senki és semmi sem! Mit látnak ezek az emberek azzal a két szemükkel, amiből nekem is van kettő, hogy úgy tudnak ülni a párnáikon, rózsább derűvel mint a görög istenek!

Ebédelni sem tudtam, Főúr!

Feketét inni, azt már tudtam, Főúr. A Cairo kávéház levegője enyhe, a pamlag ott puha, a maga frakkja, plasztronja hibátlan, az alantasainak pontossága kifogástalan és a maga hamisított klubelőkelősége... Főúr!... én nem gondolkodtam tovább, elejtettem a fonalat a Cairo pádimentumán. Bottal kellett volna engem ott agyonverni, Főúr. Egyszer ád az Isten ilyen millenniumot, egyszer enged látnom mélységeket és magasságokat, egyszer ád ágit, hogy istenigazában gondolkodni kezdjek, és én akkor a Maguk talmi előkelőségétől megszédülve, elejtem a gondolatot, engedem szétfolyni, ahelyett, hogy két kézzel összetartanám, ásnék után a fájó gyökeréig, mélyen ágyazott titkok kapujáig...

Mert itt valami titok van, Főúr, de aminek én már sohasem fogok a nyomára jutni. Matematikával meg nem oldható, lágy szemlélettel a nyomába sem érek. Csak durva ostorcsapással fölkelített indulat képes a nyomára jönni. És

tudja, mi kell még hozzá? Hideg! Bőrön, húson átható, csontig ható hideg! És ne legyen meleg otthon, és ne legyen cél, ami melegítsen... tudja úgy bódoorogni a Lövölde tér meg a Margithíd között, sokszor oda és vissza, szikrázó hidegben, szikrázó foggal, ordas indulattal, és ne legyen kávéház a Lövölde téren, helyében autogarage legyen, finom magánfogatok guruljanak, lábzsákokból prêmes bundákból nyugalmas emberarcok kandikáljanak, magasvérű lovak párázzanak, magasan pócolva, bizton tudott céllal kocsisok feszengjenek... az kellene...

Ez kellene... hogy végiggondoljam már egyszer azt a gondolatot, amit kezdtem fogalmazni az Andrássy úton, mikor magyar grófok hajtattak gyors ügetéssel a Vilmos császár kocsija után.

A teám...? Elhúlt bizony. Nem baj. Ahova ez a meleg víz elér, ott már úgyse fázom. Ahol meg fázom, oda úgy sem ér el...

Kilencedik beszélgetés

Főúr,

visszajöttem. Azt a sarokasztalt ha újra nekem adná, ha informálná az új kiszolgálót régi kedvteléseimről, azt hiszem, nem volna nehéz a helyzetem, hamar kerékvágásba jönnék.

Emlékszik még ugye, egy tiszta pillanat volt, felálltam, nem engedtem, hogy a kabátomat felsegítse, zaj nélkül betettem magam mögött a kávéház ajtaját – maga várt, várt egy hétnél is tovább, látott néha elmenni a kávéház előtt, gondolta: „pár nap és újra itt lesz” – de két hét után (az utcán

vettem észre) minden reménye elment: úgy emelte köszönésre a kalapját, olyan mélyen, ahogy nekem sohasem szokta, üdvözölte bennem a magához hasonló egyenlő értékű, energikus férfiút, és bizonyára otthon, családi körben, tisztelettel szólt rólam, mint szoktak beszélni erős akaratú emberekről, kik el tudtak hagyni morfint, nikotint, szép csalfa szeretőt.

Hazudnék, Főúr, ha mondanám, hogy nehéz volt elszoknom Öntől, ment könnyen és mentem könnyen én: élet, szerelem, gondolat után.

A huszonöt évi térhátrányt sem éreztem nagyon, amellyel kortársaim mögött elmaradtam, tudja, Főúr, nem ültem tétlen a kávéházban, sokszor volt könyv előttem és könyvekkel felérő lapok, és ha kávéházi eszmecsereim edző hatásra nem is értek fel a fórumi dialektikával, – volt némi trainingem az emberekkel-érintkezésben is.

Mit mondjak – új *métiere*-mben nem voltam az első, de utolsó előtti sem, kis versenyekben én is a mezőny élén jártam, s hogy kedvem telt vón filozofikus megállapításokban, mondhattam volna: huszonöt évi pihenés mindenkinek nagyon ajánlatos.

És mégis visszajöttem, – *egy tiszta pillanatban...*

Ráeszméltem, hogy – *ott*: Dummer August vagyok.

– *Ott...?*

– *Ott*. Nem tudom és nem is akarom másként mondani. *Ott*, ahova innen elindultam. *Ott*, ahonnan ide visszatértem. *Ott...* a közpályán, ahol én is futottam, nem is több teherrel, mint a többiek, nem is kevesebb képességgel, merném azt is mondani, hogy sőt... Valami furcsát fogok mondani, Főúr. A pár hónap alatt, míg odajártam, olyan *árnyékszerű* volt az én létezőm. Léteztem, voltam, ott voltam mindenütt, szóltam, tettem is, de amit szóltam, arra senki sem felelt, és amit tettem, az nem hagyott nyomot. Mindenhol elfogadtak. De nem hiányoztam sehol. Ha fájtam, magamnak fájtam. Ha örültem, senki sem örült velem. Nem hiszi el, Főúr! innen

jöttem csak, ebből a kávéházból, és Tasmaniából jött idegenre több rokonsággal néztek az emberek.

– És...?

– És jött a tiszta *pillanat*, amelyben visszatértem. *Elfáradtam...* de várjon, Főúr, rendre mondom el. Az ember úszik a folyóban. Ez azonkívül, hogy egy nagyon egyszerű bővített mondat, – még egy nagyon komplikált igazság is. Csinálunk néhány tempót, kivágunk egy pár erélyes karcsapást, és úszunk a vízen, az öröktől folyó szüntelen vízen. Elfáradunk hamar, pár karcsapás után... de akkor sem állunk, a víz visz tovább, míg testünk lágyan elterül, erőt gyűjt, pihen. Pár újabb karcsapás és pihenés megint.

Hát értse meg, Főúr. *Engem nem visz a víz.* Ha karommal nem csapok, ha lábammal nem rúgok, nagy nekifeszüléssel a mellem vizet ha nem hasít – akkor én megállok. Köröttem a folyó pihenő testeket sodor, de mellettem (mintha olajjal kenett volna a testem) elszalad, én állok mozdulatlan, és ez még jobb eset, de egyben – süllyedek is, Főúr, menthetetlen süllyedek. *Engem nem visz a víz.* Innen van lázas csapkodásom, hisztériás polipragmaziám. Nekem tennem kell, Főúr, tennem, folyton cselekednem, egyetlen pillanatra megállanom sem szabad.

És ne bámuljon úgy rám. Visszajöttem és pász. Visszajöttem, mert *ott* – nem bírom tovább.

ROMÁNIA FELFEDEZÉSE

Élmények és reflexiók

MENTŐ-SZAVAK

Az olvasó azt mondhatná:

– Hiábavaló minden mentetőzés. Ez a füzetke egészen komikus, mikor azt a nagyhangú címet viseli: Románia felfedezése. És az író még azzal sem védekezhetik, hogy kényszerhelyzetben volt! Elvégre a borítólapot legutoljára nyomják, és ha már látta, hogy műve ennyire alulmaradt az elgondolásán, adott volna szerényebb címet legalább...

Nem tehettem.

Kis könyvem minden érdemét – a címében látom. De ha sokkal közelebb, ha egészen közel jutott volna az elgondoláshoz, – akkor is a címében látnám legfőbb érdemét.

Helyesebben: abban a szándékában, amelyből ez a cím kiserkedt. Állom ma is, amit egy év előtt az itt összegyűjtött cikkek elsőjében írtam. Nekünk magyaroknak – a magunk számára – fel kell fedoznünk Romániát. Politikai aktivitásunk – ha több akar lenni, mint szembekötősi játék – föltételezi a terep egzakt ismeretét. De minden kudarc és sérelem is, amit az utolsó év alatt is elszenvednünk kellett, – egy intenzív felderítő szolgálat megszervezése mellett beszél.

Hogy munkám töredék maradt – nem szándékon és nem meggondoláson múlt, hanem lehetőségeken. Hogy így, töredé formán is kiadására szántam magam, kettős oka van.

Kettő közül a második: hogy biztossággal tehetek ígéretet a közel folytatásra. Szorosan ebbe a témakörbe kapcsolódó új írásaim: Gyalogséták a Regátban címmel nem túl messze időben sajtó alá kerülnek. Az első, a legelső ok pedig az, hogy könyvem címét minél hamarább forgalomba hozni kívántam. Semmi kétség benne, sikerülni fog. A könyvcím-olvasásig már eljutottunk.

Cluj-Kolozsvár, 1923. április hó

I.

Szorgalmas újságolvasók figyelmét alig kerülhette el: újabban a „megértés”-ről milyen kevés szó esik.

Elintézett ügy talán?

Már értjük egymást?

Be kell vallani: ma kevésbé, mint valaha. Hogy a *megértés* szövívői ma mégis hallgatnak felőle – ez a hallgatás annak a belátásnak szülötte, hogy megismerés nélkül megértés nem is képzelhető. Itt végzetszerű hatalmak erejével egymást nem ismerő népek kovácsoltattak össze közös örömré, közös szenvedésre. Itt a kelletlenség bosszantó érzéseit, a kényszerült egymás mellé kerülés inkon- venienciáit, a sovén beléneveltségeket megtetézi még: a kölcsönös ismeretlenség és a kétoldali *ismerethiány*. Szabad-e megértésről beszélnie annak, aki nem tudja, hogy a *megértést* meg kell előznie – a *megismerésnek*?

Itt élünk, egy országban elég számba vehető távolságban én meg egy *konstanzai* ember... és ismeretlenebbek vagyunk egymásnak, mintha elválasztanának mesés óceánok. De miért földrajzi távolságról beszélni! Itt a kávéházban, ahol e sorokat írom, két lépésre tőlem, a másik asztalnál román emberek ülnek: itt ülnek három éve már, és az a múpálma a sarokban több érdeklődést kelt bennük, mint én, az élő, az eleven ember... nincs a számomra egy tekintetük, egy szóval, egy gesztussal nem tudatták még velem, hogy észrevettek, tudomásul vették, hogy én is vagyok. Ezek az emberek

lapokat böngésznek, amelyeknek nyelvét én nem értem, könyveket olvasnak, melyeknek szerzőit nem ismerem. A képzeletük elszáll messze tájakra, melyeknek hírét sem hallottam soha. Munkát végeznek, melynek értelme, célja előttem titok. Néha ünnepelnek, de nem tudom, miért...

A mi lapjaink olykor városneveket is hoznak eléem: Jasi, Sinaja, Ploiești, Bucuresti... beszélnek mesés gazdagságokról, petróleumforrásokról, hihetetlen termékenységgű búzaföldről, tengerről, kikötőkről... Hallok történelmi múltról, latin eredetről, szláv eredetről, vitézi harcokról, török járomról, felszabadulásról, államalkotó Hohenzollernekről... de mindez olyan távoli, olyan meseszerű és a képtárba, melyet a valóságról gyűjt az elmém, be sem illeszhető.

A szomszéd házban román könyvesbolt nyílt meg, színes (túl színes) rajzú könyvek jelentek meg a kirakatokban. Eredeti munkák és fordítások, irodalmi és tudományos revük, mindez itt, a szomszéd házban – mégis elérhetetlen távolságban.

Az utcán emberek csoportosulnak, egymás kezéből olvassák a lapot. A kormány inog... Új kormány! Új választások! A magyarságnak most már minden erejével harcba kell vetnie magát!

Mibe?

Harcba!

De kik lesznek ellenfelei? Nem ismerünk senkit, semmit. Egy pár felkarolt nevet, pár ismertebb pártalakulat címét, jelszavát, az utolsó három év eseményeiből néhány adatot... ennyi készüllettel menjünk küzdelembe?

De nemcsak a magyarság, mint olyan, hanem az egyes magyar maga is: ismeretlen terepen, ismeretlen erők ellen (kétségtelen, barátait se látva) küzd céltudatlanul.

Úgy érzem: elég volt. Mulatságnak gyenge, életnek méltóságtalan. Aki kedvét leli benne, ám űzze tovább.

Én elmegyek, és fölfedezem magamnak – Romániát.

*

Az impérium első néhány éve nem volt alkalmas felfedező utak végzésére. A megfigyelő elme objektivitása is hiányzott, a megfigyelendő objektum is belső konklúzióktól, szenvedélyektől és szenvedésektől volt zaklatott. A háború nem végződik abban a pillanatban, amelyben a békeokmányokon a tinta megszárad. Az utolsó könnycsepp felszáradása hívebben és valóságosabban jelzi az első békenap felkeltét.

És hol vagyunk ettől még ma is.

A legteljesebb állami konszolidáció beteljesedéséig lehet-e beszélni egy megnagyobbodott Romániáról? Csak akkor, ha majd Constancát Nagyváraddal vasút, telefon és távíróhuzalokon kívül, élő és érző idegek is összekötik.

És hol vagyunk mi – még a telefonhálózattól is!

Nagyváradról szólván – e fölfedező út irányvonalairól egy-két nem felesleges dolog jut eszembe. Románia fölfedezőjének – Erdélyt is föl kell fedeznie. Erdélyt? Hazákat? Amelynek minden zegét-zugát ismerjük, minden hegyét, folyóját, városát, falvát és idestova minden emberét?

Igen, Erdélyt... azt az Erdélyt, amelynek dehogyis ismertük minden zegét-zugát, dehogyis minden városát és legkevésbé minden emberét?

De... ha ismertük volna is!

Ez a város, ahol évek óta lakom, – ez maga is más lett abban a pillanatban, amelyben először lett bennem tudatossá, hogy az ország, amelyben lakom, már – Románia. Ez a felismerés nem volt időhöz kötött, nem is ment végbe minden elmében egyazon pillanatban. Ez a felismerés véletlenhez kötött... Egyikünk már akkor feleszmélt, mikor a... uccán egy első lovas patruille megjelent, másikunk, amikor először hallá e szót: Siguranța, a harmadik, mikor a fűtetlen vasúti kocsiban fázván káromkodni kezdett, – de nem fejezte be, a negyedik, mikor valamely szükségletét nem szerezhette be, és kényszerülten gondolt Bukarestre, az

ötödik akkor eszmélt fel, mikor barátkozni látott ég és föld távolságában élő magyarokat, a hatodik, mikor a távolság magyarok között megint ég és föld közötti méretekre nőtt, a hetedik – talán még ma sem.

Személyes tapasztalatom róla nincs, de úgy képzelem, hogy legvalóságosabb, húsvér képzetei a változásról: a nagyváradi meg a brassói embernek vannak. Az előbbi egy ország közepén lakott, és egyszerre anélkül, hogy mozdult volna, a határszélén találta magát. A másik – határszéeli városban ette meg kenyere javát, és csak megébredt egy napon az ország közepén.

A szobám falára szegezett Freytag-féle térképpel már hónapok óta barátkozom. Gyakorlom a szememet, hogy ne vegye észre a – Kárpátokat. Nem volnék őszinte, ha mondanám, hogy mindig sikerül. Igen, ha előre elhatározom, hogy én most mást nem akarok látni, mint a széles vörös országhatárt, és hirtelen egy tekintetet dobok a térkép felé, akkor sikerül egy-egy pillanatra meglátnom az új Romániát.

De csak egy pillanatra. A kép mindjárt zavaros lesz, és csodálatosan zavarossá nem is a Tisza-táj teszi, hanem a szomszéd országokkal való relációk. Néhány évtized biztos tudását, hogy az én országom Oroszországtól messze van, – azt nem lehet pillanatok alatt átfesteni.

Szorgalommal azért megy a dolog, és ajánlom is minden utitársaimnak e szorgalmas térkép-tanulmányokat.

II.

Bukarest, 1922. július 11.

Már úton vagyunk, csak nagyon kevés türelmet még – szíves olvasók.

Az előkészületek bizony sok időt öltek és ölnek még tovább, ruhaneműn, toalettcikken kívül sok mindent kellett az útra hoznunk.

Tabula rasát mindenekelőtt.

Az impérium első napjaiban történt: a félelem lett úr a lelkeken. Idegállapotához képest mindegyikünk többé-kevésbé élte és állta a veszedelmekkel teljes órák döbrentő élményeit. Vesztett háború... iskolában hiszen – Mohácsról szólván – éreztünk mi komor mélabút, bomlott hadsorok, sántára lőtt ágyúk, felperzselt falvak bús igézetét, daltermő fájdalmak, epikus trónvesztések halk poézisét... jaj, de a népiskolai tanterv Mohácsa sejtelmét se nyújtotta a fájdalomnak, ami most reánk szakadt. A történelmi Mohács fölemelt, hőssé magasztosított, de ez a mienk elgyávított, önérzetlenné alázott. Minden addigi kategória eltűnt, öregség-fiataltság, tudás-tudatlanság, tapasztalat-tapasztalatlanosság többé semmit sem jelentett. Egy kategória maradt csak épen: román-magyar! Végig az élet minden vonalán csak tiltó akadály, félelmes árkok, büntető Klauzulák! Kezükben minden hatalom, mit hivatal ad, s meg még egyszer annyi, mit adtunk a magunkéból sokszor kéretlen is, gyáván, meghunyászkodón. Bizony, kemény léleekben is nyomot hagynak ilyen hónapok.

Útitársak! tükörbe nézzünk, s ha volna még gyáva ránc ajk és szív körül, simára elsimítjuk, és tabula rasával, gyűlölettől, de félelemtől is mentesen lépjük át a határvonalat...

Este 7 óra, a Boulevard Academiein, a portól és forróságtól nem lehet levegőt venni. A gyalogjárót emberek ezrei, a széles utat autók, fiákerek százai majdhogy járhatatlanná teszik. A szem könnyörögve néz körül. Vitéz Mihály szobra Erdély felé mutat. Udvarkerti vendéglők gyenge zenével hívogatnak, bodegák, cukrászdák villanyfény-csóvákkaal integetnek... Hogy mennyit esznek itt az emberek! A Capsa, a Rigler, a Mircea reggeltől estig tömve vannak. Kávéházi élet nincs, de ténfergés, unott fogyasztás van éppen elég. Nagyjából a Calea Victoriei, a Chausseé estig nem szűnő kocsi-korzója se más – ténfergés csupán. Nehéz a kocsizó ember célját vagy céltalanságát megállapítani, de – nem lehetetlen. A járművek sokasága nem fokozott munkatempót

jelent. Legjobbrészt csak unalmat úznek, örömet hajszoznak, akik bennük ülnek. Az idegenek is, tán ők még leginkább.

Világváros Bukarest, és van stílus az életében. Milyen szóval nevezzem néven ezt a stílust? Ezt a stílust, amely talán nem is az, hiszen nem alakult, nem formálódott, inkább csak úgy adódott. Összetevődött primitív kedélyű elemekből: könnyedségből, könnyelműségből, gondatlanságból, gondolatlanságból... Milyen néven nevezzem...?

Olvasó, ne döbbenj meg. Csak megérintett a régi iskolás betegség, de nem lett úrrá felettem. Nem fogok ítélkezni felületes benyomások, adatszerűtlen adatok, sétaközi esetlegek csalfa alapján. A Palace és Capsa között elmozogván gyűjthetni néhány riportra szóló benyomást, és – csak szem kell hozzá – tehetni nem kevés komoly megfigyelést. Komolytalant persze sokkal többet. Kiveheted az órátat zsebedből, és leszámolhatod számát a hatvan másodpercenként elzúgó automobiloknak. Néhány stikpróbával megállapíthatod átlagszámát egy-egy cukrászda ténfergőinek. Pontos percentuális összeállítását adhatod a száz kereskedőre jutott udvari szállítói címnek.

Ki mindenáron „fölfedezni” jöttél – az első napok téveteg tájékozódásában elkeseredve, nemegyszer jössz ilyen játékos gondolatra. De tehetsz és teszel is még ennél rosszabbat is! Szembejövő, Bukarestet már „ismerő” más magyaroktól informáltatod magad. Csodálatos egyértelműséggel vallanak. „Nézzé, Uram, ez a Bukarest a cipőtisztítók városa.” Húszan, harmincan ülnek egymás mellett e kis ipar képviselői, és mindnek szünetlen klientélája van. Érthető is: „Egyfelől a járdán sok piszok kavarog, a cipő hamar bepiszkolódik, másfelől, Uram, itt nagy súlyt helyeznek a cipőtisztaságra. Gyalog járni nem előkelő, és a mindig fényes cipő autó vagy kocsni mellett tesz vallomást.” Szinte szó szerint ebben a formában három oldalról is bizonyították e fontos társadalomlélektani tétel helyességét. A kaftános bérkocsisok szektájáról is minden magyar informálva van. Kasztrált

férfiak ezek, úgy mondják, már férfikorban végrehajtott kasztrációval... Nagyon érdekes. De nem ezért jöttem, nem ezért.

És önti, csak önti Bukarest nőjét, férfiúját zsúfolt villamosok, lóvonatok indulnak, rohannak és megérkeznek, az *Adevărul* rikkancsai túlkiáltják az *Aurora* árusait, merevre festett női arcok kísértnek, elégedettséget – semmi mást –, csak elégtelenséget eláruló férfiarcok gondolkodóba ejtenek... Te pedig „felfedezni” akarsz, ennek a nagy városnak önvallomását várod... és nem vall Bukarest, nem vall, hallgat, pedig hangos, szinte lármás, csak neked nem beszél, csak a Te kérdésedet hagyja válaszolatlanul.

És az erőszakoskodásod is hiábavaló. Hiába voltál a *Flacăra* szerkesztőségében, – Ion Minulescu bizonyára kitűnő költő, lekötelezően szíves, minden kérdésedet megválaszolja, de Istenem, amit mondott, levélben is mondhatta volna – és hiába nézted ki a két szemed a szerkesztőségben –, hát igen, csak egy hetilap szerkesztősége, de azért tágasabb mint bármely magyar napilapé, és a *Flacăra* plakátraizai művésziek, minden magyar plakátot messze túlszárnyalók – de az elégedetlenség, Románia felfedezőjének elégedetlensége nem csökken, hanem fokozódik.

És hiába volt az is, az első nap utolsó kísérlete, hogy az *Universul* nyomdájába mentem. A „director” készséggel mutatta be rotációsait, szedőgépeit (este 9 óra volt, a vidéknek szánt tízezrek már kinyomva vártak vonathoz szállításra, a *Capitala* példányai új híryanaggal csak éjjel kettőkor kerülnek gépbe), és én igyekeztem ámulni, hogyne! legnagyobb lapja a birodalomnak! Százezer példány! – hiába minden, ez a nap elveszett, ma egész nap szóra sem érdemesített engem Nagyrománia.

Haza, a negyedik emeletre, fülledt kis szállodai szobámba, s majd holnap, holnap talán. De a *Flacăra* szerkesztősége mellett, nem várt helyen, egy lakóház udvarán kis templomocska, nyitott ajtójával, tompa világával behívott. A sekrestyés asztalán kis viaszgyertyahalmok, árjelzéssel: 30

bani, 50 bani, 1 lej. A szentképek előtt hol több, hol kevesebb, ilyen gyertyák már nagy számmal égtek. Elfáradt emberek sokan járhattak itt ma előttem. És elmentek bizonytalán ők is a gondolatokkal: hogy holnap, majd holnap...

Hát igen, majd holnap. Több őszinteséggel.

III.

Bukarest, 1922. július 16.

Bukarestbe ma besuhant az ősz?

Vagy csak légvonat lebegtetni itt körülöttem az asztalterítőket? Napok óta nem érzett könnyűséget érzek a mellemen, a homlokomat hűvösség simogatja. Első lehelete az ősznek?

Fehér nyári zubbonyban, fehér hajjal, hegyesre nyírt fehér szakállal rózsás arcú öregúr áll e sörterem hatalmas, utcára nyíló üvegablaka előtt. Áll? Remeg, imbolyog, tétovázik, s pedig az arca rózsásan derült – egész maga csupa nyugtalanság. Arccal, félbal a királyi palota felé fordul –, honnan is tudom, mi megy végbe benne – tudom és pontum! Ez az öregúr most – emlékezik. Az ő korában (idestova az én koromban!) az ember mit is tehetne mást... Csak ne volna néha olyan meleg, máskor olyan hideg, s ne volna annyi gond, pillanatnyi szükség, emésztő izgalom, – bizony reggeltől estig magam is mást se tennék, csak múltat idéznék. Ez a hűvösecske szél nemcsak az asztalkendőt emelgeti, könnyedén felhajtja szívünkről a bánat súlyos brokátját – higgyék, el olvasók – e kedves öregúr most emlékezik. Őszről talán, mikor még fiatal volt, és tavaszokról, mikor gyermek volt még, akármiről, csak másról, más időkről, mint ez a mostani, ez a dicsőséggel, hódítással teljes, világpolgári hős idő, autók se jártak, ennyi lap se volt még, kevés hotel volt, s mindben volt szoba,... enyhe feltörekvő nyárspolgári kor volt, lassúbb életütemmel, tisztább örömmel, elviselhetőbb fájdalommal. Volt az ő

korában is, volt nemzeti érzés, felbuzdulás, és álmodták álmát az egyesült Romániának.

Most valóság lett, kézzelfogható, körültapintható, mérhető valóság. Ezernyi négyzetkilométerekkel, milliónyi emberekkel meggyarapodás. De közben háború, százezernyi holtak, Mackensen Bukarestben és diktált béke gyász hónapjai. Azután fordulása a sorskeréknek, győzelmes masírozás, és áll, él, tágas kertében most rendezkedik Nagyrománia. Igaz és szép és jó... de közben egy élet elmúlt, az ő élete... és ebben a sok szépségben is van valami, ami neki érthetetlen, ez a sok erőszakoltság, beteges lüktetés, milliók hajszolása, érzéketlen mosolygás, hideg könyöklökés...

Nem szűnik ez a légvonat? Vagy csakugyan az ősz?

Egyik sem.

Reggeli hús ez, forró éjszakára reggeli hús. Semmi sem történt, csak több őszinteséggel indultam ma el, reggel 6 se volt még, Bukarest aludt. Autók már túlköltek néhányan, de egylovas taligák is jártak nagy tejbádogokkal, széles pékkocsik álltak bodegák, szállodai kávéházak meg nevelőintézetek előtt, ma cselédeket is láttam vásárló kosárral, festetlen arcokat is, munkásokat, reggeli lovastársaságokat a Chausseé felé, ma őszintébb volt, ma közelebb volt hozzám Bukarest.

És nemcsak reggel, ma egész napon át tartott a közeledés. Leegyszerűsödött hozzám a Capitala (ami alatt ne tőkét, hanem fővárost tessék érteni, én megtanultam az első pillanatban, ahogy a motoros öntözőkocsik mellett elszaladtak, nagybetűs felírással az oldalukon: „Primăria Capitalei”). A tisztaság, a higiénia ma közkövetelés Bukarestben, a *Dimineața* tegnapi száma is halálos kolera-esetről adott rémületkeltő híreket, és minden egyéb sajtó is sietve szidta össze a Capitala szennyforrásait (olyik még európai retorziót is kilátásba helyezett).

Emberi arcot, rokoni vonásokat mutatott ma Nagyrománia fővárosa. Tegnap még, hogy első vizitre mentem hozzá, kényeskedő, kissé szalonias volt. Nem láttam *nőket és férfiakat*, csak: hölgyeket és gavallérokat. A „háziasszony”, a „feleség”, a „családanya” – a nőgyéniségnek ezek a megjelenési formái távol maradtak. Úgy kívántam pedig látni valami ilyent, egy könnyedén karra fűzött bevásárlási kosarat, vagy jobb kézen fogott leánygyermeket, s ha más nem – esti sétán férjet-feleséget. Kis otthoniasságot látni még a *Halába*, a vásárcsarnokokba is kimentem. Igaz, csak délután. Környéke, színe a budapesti Duna parti Központi Vásárcsarnokhoz hasonlatos. Hosszú sorokban élelmiszerárusok. Rizs, liszt, törökbúza, gabonafajták zsákokban, olajbogyók, gyümölcsök faládákban állnak. Heves napsütésben olvadó szalonnák, nyári húskészítmények vonzanak és megriasztanak. Más sorokban olcsó ruhakelmék és bazári áruk, közöttük mozgó-árusok: levelezőlappokkal, cipőzsinórral. A csarnokokban e délutáni órán már csak halat kínáltak, különös, nekem szokatlan illatú halfajtákat, potom kilenc lejbe kilóját. ...Őszinteséget ígértem, olvasók. Betartanám-e, ha meg nem vallanám, súlyos depresszióval járom a Capitala utcáit, tereit. Nem hagy el a borús nehézség, ha állok a Cantacuzino-palota előtt, nem enyhül, ha ténfergek a Dâmbovița partján a párizsias ócskakönyv-sátrak között, és csak súlyosodik, mikor kiszakítom magamat a City meleg öleléséből, és végigfutom a külsőrészek zezzugos utcáit. Az első félórán fellépett már ez az aggodalmas érzés: hogy nem én fogom felszívni ezt a várost... ez szív fel engem. Az eltelt pár nap folytonos *küzdelem* volt a *fölényért*.

Védelmem e harcban ösztönös. Szuggesztív érzésem, hogy felül csak úgy kerülhetek, ha percre sem felejttem, miért jöttem ide. Romániát akarom látni, megérezni az új Romániát. És itt mondok valami furcsát. Ha valaki netalán képtár-, könyvtár- és múzeumlátogatások, vagy szórványos interjúkkal remélne vágyához közeledni – jobb, ha otthon

marad. Nemcsak utat és költséget takarít, de – kétség nélkül! – otthon használhatóbb megfigyeléseket tehet. Elvégre Kolozsvár, Nagyvárad és mind a többi: szervesen Nagyrománia, az érhálózatba beillesztve már; a román élet ritmusa, a román társas élet etikája, a román művelődés extenzitása és mélyre terjedése figyelő szemnek, figyelő szívnek ott is megnyilatkozik... a Regát külsőségének pillanatfotográfiai csak ronthatnak a lassan alakuló kép tisztaságán.

Itt mélyre kell menni, a dolgokat körüljárni, barátkozni velük, távozni tőlük, s hozzájuk visszatérni, de mindenekfelett (és ez a sok filozófia mind csak bevezetése e „mindenekfelett”-nek!) belülről kell e dolgokat nézni, nem a globetrotter üres szemeivel, rögzíthető dolgokat azonnal följegyző sivár manierjaival kíváncsiságnak, nem vall, nem nyilatkozik csak annak, aki érdekét összenőttnek látja az Övével, csak annak, aki belülről néz, gáncsol, lelkesedik fitymál és örül.

Ez az igazság.

Felfedező utam első sikere ez a felfedezés.

IV.

Bukarest, – Gara de Nord, július 13.

– Román vagyok, de Udvarhely megyéből, hogyan tudnék magyarul... Két éve vagyok itt.

Hogy leszálltam nagyszerű kétfogatú járművéről, a Gara de Nord előtt, mondotta kocsisom e szavakat, de négy nap alatt szállodákban, kávéházban, fodrászműhelyben meglepő gyakorisággal talákoztam ilyen bemutatkozókkal. „Két éve vagyok itt”, „három éve vagyok itt” – a Capitala vonzza az erdélyi embert... munkaalkalmaival? – óh dehogya! Kifejlett baksis-rendszerével.

Mi erdélyiek, akiknek idegeire (csak most látjuk!) megnyugtatóan hatott a borraivaló eltörlése vendéglőben,

kávéházban és borbélyműhelyekben – tehetetlen dühvel állunk szemben a Regát borraivaló örületével. A kiszolgáló személyzet valósággal ráuszított a fogyasztó közönség idegére. A szállodai szabályzat négy nyelven kiabálja világga, hogy a kiszolgálás a napi bérbe nincsen „beleértve”, és hogy a személyzet fix fizetésben nem részesül, életfenntartásában a közönség generozitására (szóról szóra így!) van ráutalva. Fürdőkben rövid, de fenyegető felírás: „A személyzet részére – távozása előtt – baksis adandó”. Elutazásod bejelentésére a szálloda egész személyzete alarmírozatik. Egyazon funkció elvégzése címén hárman-négyen jelentkeznek a díjazásért. Főkegyurunk, a portier, minden ilyen törekvést melegen pártfogol. Ő maga – a portier – érkezésedtől távozásodig mellnyomásszerűen nehezedik rád. Ha időm engedi, e felfedező út folyamán, megfestem portréját e férfiúnak. Megírom genezisét és szédületes evolúcióját az impérium első napjaitól. Karakterben már most is sikerülne a kép, mert érzem uralkodó vonalát. A fölény az, elgázoló fölény – szemben mindenkivel. Önnel szemben is, Vezérigazgató Úr, ki naponta pénzeli őt az egyenjogúság látszataért, és Önnel szemben is, Nagyságos Asszony, ki boldog e drágán vásárolt főhajtások birtokában...

És nemcsak földi létünk kalobiotikáján ront e baksisrendszer. Hogy megzavarja és tönkretegy az ámulatot, az álmodozást, a révületet – ah, igényeink már annyira lefokozottak hogy ezzel a csekélységgel alig is törődnénk.

De magát a kiszolgálást is károsítja. Elkészerítő légkört teremt. A kiszolgálás egyöntetűségét, ökonómiáját megzavarja. E kötelező, de limitálatlan díjazás a munkát megfosztja munkajellegétől. A pincér-, a portás-, a fodrászsegéd elme szünetlen taksáló munkát végez, szívességet, pontosságot, gyorsaságot hozzámér a bérhez, melyet nem ismer, mely lehet negyede, de lehet tízszerese is annak, amit – kapni vél. Bár... jórészt az elmék már mind a

maximumra beállítottak. Az idegesség és félelem első hónapjaiban a csatolt területek Bukarest-járói (pont, mint ahogy lelki alázkodásban) úgy pénzben is, mindent túlfizettek. Akkori granszenyori gesztusaik már önmagukra is kellemetlenek, ám a most kimozduló kisközönségre – egyenesen katasztrofálisak. Két-háromszori, 150 lejt kitevő szállodai számla baksisban további 80 lejt jelent.

És ez még tisztességes elvonulást sem jelent. Legföljebb békés elvonulást. Azt pedig legkevésbé jelenti, hogy legközelebbi alkalommal újra kapsz fedelet.

Nota bene – mindenben csak a durva manier bánt. A durvaság, mely a High life találkozó helyein is leplezetlen. E helyeken minden európai nyelven beszél, de amit mond, a kiskocsmák sörgőzében sem lenne stílushiba.

De végül is, kedves „felfedező” – ez így magában: csak izolált megfigyelés, melyet hogyan illeszt be Nagyromániába?

Sehogyan. A Capitala – nem Nagyrománia. E főváros ma nem a Regát népének és nem a csatoltságok népének kultúrcentrumba, még csak gazdasági központja sem. Csak a régi és új területek fezőreinek csatatere.

És mit lehet várni – kantinosoktól?

A verekedés, mely itt a milliókért folyik – az osztályharc képét is meghamisítja. A baksisváró kezek – ugye végül is – munkáskezek, de amelyek a tőkével e percben egy tóban halásznak.

Hisz feltűnhetett – e már sok sorra terjedő helyzetrajz egyetlen szóval sem említ, egyetlen rámutatással nem éreztet: osztályküzdelmeket.

Mert itt még nincs elrendeződés. Az új helyzet adta lehetőségek terén még – Kaliforniázás folyik. Ki-ki a maga eszközével, de a legkisebb is a határtalan lehetőségekben bízva, kincskeresésben „dolgozik”. Új vagyonok ezrei keletkeztek, de ezek a vagyonok sem trezórokba, sem az óvatosság földvéraiba nem vonultak még vissza, a

küzdőtéren állanak, és kísérlik magukat megtízszerezni. E vagyonokon még keresni, e vagyonokból még leharapni lehet... és ügynökök, galapinek, tipsterek ezrei fűtik a vállalkozást. És a meleg amúgy is elviselhetetlen. Restaurantok, bárók, bodegák százával kínálnak hűsítő italt. És kell a pillanatnyi enyhület. Autón, gyors trapperektől vont kocsin némi szél a homlokcseppeket felszárítja.

Taksa... borraivaló...?

Nagy dolgok mellett kicsik eltörpülnek.

Évek múlva tán... Majd lesz osztályharc megint. Ha némely autóutasokból pincérek lettek.

Most megyek Konstancába.

V.

Konstanca, július 22.

„Ez most a főszaison...”

Így vélekedett a hotel portása, mikor némi ellenvetéseket tettem a számla ellen, melyben a 35 lejre állapított szobaárát 60 lejjel számította fel.

„Tudnia kell, uram, hogy ez még nem a szaison...” Ekként pedig a Banca Marmorosch konstancai igazgatója világosított fel, mikor keveselltem előtte a számát a kikötőben ténfergő hajóknak.

A két igazság szépen megfér egymás mellett: a fürdőszézon csakugyan zenitjén, Konstanca tele van idegennel, a nagy hotelben alig kapni már szobát, és nem kevésbé igaz, hogy a kikötőben alig pár munkás lapátol, öt ujjamon számolhatom meg a rakódó gabonahajót. Két görög, egy román, egy magyar – az Óceánia társaságé, s magának a hajónak a neve is Óceánia – ez összesen négy és egy ötödik már kivehetetlen zászlajú, rakódva úszik nyílt vizek felé.

Szorosan a partnak feküdve három fehér hajó, személyszállító gőzösök, állandó járáttal Konstanca–Konstantinápoly között. Három közül csak a legnagyobbak,

a Regele Carol I.-nek fedélzetén van élet, ma péntek és vasárnap indul, hevesen tisztogatnak. Minden, ami mozgatható, kirakva, szellőzik a kapitány szakkönyvtára is, a tengerhajózás sok angol katekizmus. Homokkal súrolják, vízzel öblítik a hajófedélzetet, a hágsók hófehérek, rezek aranylanak, ebédlők tompa barnák, felhőtlen kék az ég, a Fekete-tenger zöldje csillog, itt-ott fehér taraj.

És csend, emésztő melegség, ernyedtt nyújtózkodás. Üres, meg félig telt raktárak ásítóznak, előttük a CFR kocsik. Sűrű vágánysorok erősítik a Marmorosch igazgató igazát: a kikötő nem mindig ily kihalt. Csak hetek kellene még, az új campagne elkezdődik. S ha csak váratlan valami közbe nem jön (most már alig jöhet!) – a forgalom ez idén nagyobb lesz, mint eddig bármikor. Kvantitásban a Dobrogea tán soha még ilyen gabonatermést nem adott, az ország más részeinek is a termése jó, Beszarábiáé kitűnő, s a kötött kivitel szüntető rendelkezések (a 20 000 L. illeték magassága ellenére is) kivételes nagy forgalomra nyújtanak reményt.

E most rakodó hajók egyébként – Konstancában csak kiegészítik rakományukat. Galacban rakodtak annyi lábíg, amennyire a Duna vízállása engedi. Egyik informátorom a galaci konkurenciával is mentegette Konstanca kis hajóforgalmát, de számosabbak voltak, s beavatottaknak látszottak, akik a három utolsó év kötött marsrutájú gazdasági életét okolták a Románia egyetlen tengeri kikötőjében uralkodó relatív csendességért.

„Bizonyára tudja, hogy Konstanca speciálisan a petróleum-exportra terveltetett” – fűzte beszédét harmadik szakértőm. – „Câmpina és Ploiești minden termelését a mi kikötőnkől viszi el a Kelet.” S így a kikötői forgalomban, ottlétem alatt, ennek sem láttam nyomát, a petróleumtársaságok helyi exozitúráit kerestem fel kérdéseimmel. Nem is hiába, mert megvilágították, hogy a petróleum-export főszezonja: az ősz. Szeptember, október, november hónapokban hatalmas szállítmányok indulnak Arábia és a többi Kelet felé. Konstancába a finomítók termelése csővezetéken jut el

(időlegesen e vezetékben zavarok vannak, de rendes funkciója idején a szállítási költség egynegyedét sem teszi a vasúti szállítás költségeinek).

A kikötőkben hatalmas tartályok veszik fel az olajat s a finomítás melléktermékeit, a szállítás ide rendszeres, és Románia legkiadósabb földkincse – a messziről látható piros rezervoárokba zárva – csak a saisonra vár.

De Konstanca város gazdasági élete e szezonban is élénk. Meglepő e 20 000 lakójú város kereskedelmi lüktetése. Ahogy kivettem (s itt információm jórészt a cégtáblákon indul) e téren – a görögök vezetnek, kik lélekszámra szinte annyian vannak, mint a románok, és jóval többen, mint a törökök. (Zsidók, bolgárok, örmények jóval kevesebben.) A bukaresti nagy pénzügyintézetek szinte kivétel nélkül itt fiókokat tartanak, vagy egy-két kisebb helyi intézet is, pénzváltó bolt meg egész csomó. Hogy e kis butikokban vennék-e valutát, ezt a kérdést nyílt kérdésnek hagyom, – bár e kis városban ilyen irányú informátlanságának alig eshetik áldozatul az ember.

A Rador naponta leadja jelentését, a minden sarkon lesben álló konkurencia is tompítja az extrém lehetőségeket, no meg Konstancának van közvéleménye is: a déli órákban négy helyi napilap nevét karcolják a füledbe egészséges hangú hírlapárusok. A *Dobrogea Juna* (Ifjú Dobrudzsa) az öregebb, tekintélyesebb, híreire a megye, sőt távolabbi vidék is kíváncsi. *Dacia* – ez a fiatalabbik lap – a helyi piacon talál sok vevőt. Persze, mint minden vidéki lapnak, e kettőnek is a *Capitala* lapjaival kell egyenetlen harcot küzdeni. A fővárostól Konstanca hat gyorsvonati óra, reggel 6 órakor már hangos az utca az ismerős bukaresti lapnevektől. A kávéházak, bodegák előtt ülő vendégektől is hangos, a főtéren szinte a kocs út közepéig érnek a kirakott asztalok, de aligha van igazam abban, hogy a pompás reggeli kávé és a még pompásabb frissen sült vajastészták vonzanak a korai órán ekkora tömeget. Jórészt a kisebb szállók vendéglakói gyülekeznek itt, hogy idején felkeressék a Tekirghiol

gyógyfürdő bűvös gyógyszellemét és a Mamaia fürdő strandját. A Mamaia könnyen megközelíthető, kisvonattal, mely a város közepétől indul, 15–20 perc alatt ott vagyunk, s nem is kell túlságos gyorsan berohanni, hogy kabinhoz jusson az ember. Mérsékelt hullámverés, sok finom homok, mély víz csak elérhetetlen messzeségben, biztos veszélytelen életöröm. De aki az életörömet nem okvetlen a veszélytelenségben látja, fürdőalkalmat sokkal közelebb is kap. A főtér bármely mellékutóján leszaladva az ember tengerhez ér, és vannak bár sziklák és nincs teljes bizonyosság, – de az esztétikum se kutya és (bocsássanak meg az érdekeltek) – térdig érő vízben strandolni: olyan bivalyszerű.

A Tekirghiol-tó (Romániának egyik legsűrűbben járt fürdője és klimatikus stációja) – félóránnyira van a város alatt, vendégei nagy részét szállodai és Tekir község házai maguk is befogadják, a kisebb (s talán szegényebb) rész Konstancából jár ki autóbusszon. E fürdőről csodákat beszélnek (gyógycsodákat) a látogatók meg a Baedeker-szerű román fürdőmutatók, és csodákban hinni: már egymagában is áldásos gyógyhajlamra vall... Egyébként a klimatikus meg balneikus gyógycsodákban erősen hittem minden időben. Szememmel láttam működni annyiszor Istenünk áldástevő kezét. És csodáltam azt a kezet – óh nemcsak akkor, mikor választottját a fürdő vizébe vezette! – nem, már jóval előbb: mikor tízezeink közül kettőt-hármat kiválasztott, lehetővé tette számukra, hogy megszakítsák hetekre a robotot, zsebükbe pénzt adott, szívükről a hátranéző gondot levette, és vezette őket autón, expressz kocsin... már akkor csodáltam e csodát, én, ki nem választott, ki ott maradtam tízezer magammal porban, verejtékben fürödve tovább... Óh, én mindig hittem a fürdőcsodákban...

VI.

Konstanca, július 25.

Másodpercenként gyúl meg és kialszik a kikötői torony gyengéd kis lámpája. Erőtlen fényét emeli a kontraszt... jó is a hajóknak!

De rossz a szállodai vendégnek, mert ott a világítás bár konstans, de végig erőtlen. Leégett a múlt évben a városi telep, és a kikötői telepnek kell most ellátnia a várost meg kikötőt. Alig bírja szegény, éjjel 1 órakor csődöt is jelent, a szállodai folyosókon már tizenkettőkor székekre helyezett tartalék petróleumfények lobognak és emelik a szokványos nyáreji folyosóhangulatot.

Ilyenfajta megfigyelésem az álmos diákera emlékeztet, ki hajnalidőn ablak helyett a spájzajtót nyitotta ki, és sommás ítéletet hozott a mindenség felett, mondván: „Az egész világ sötét és sajtzagú.”

Egészen bizonyos, hogy a Palace hotelben reggelig ég a villany, és – miért tagadnám – szemtanúja voltam, hogy a Casinóban sem alszik ki elébb.

A Casino... a Casinoul Comunal villanypompájával biztosabb vezére tévelygő hajóknak, mint a kikötői világítótorony. De a tévelygő utasnak is biztató fénnel int: ahányan vagyunk a városban idegenek, este tízkor mindannyian bent vagyunk. Vigasztaló demokrácia: sem két tag ajánlata nem kell, sem bevezetés – 5 lej kell csupán, és szabad az út a tágas hallba, a színházterembe, a rulettszobába és a fényben fürdő kőteraszra, mely kiugrik a sötét vizek felé.

És mindennap új attrakció! Világjáró staggiónék színelőadásai, nemzetközi márkájú magánénekesek, üres napokon a Casino saját zenekarának Concert Promenade-ja. Ma éppen az. Guillaume Tell, Faust és operettmuzsika is a műsoron, előttünk habzó sör: az isteni Bragadir, jobbról harsogó fekete vizek, balról nyitott nagy szárnyas ajtó, izgalmas játék, vezényszavak... de szép is a tenger, be jó is a Bragadir, s mily gyönyör hallgatni Gounod-t, Rossinit... hogy esik mégis, hogy félóra múltán magára marad a tenger, a

zenekar, a pincérsereg, de – zsúfolt a három játékasztal vidéke... „Onor Public este rugat a păstra liniște in timpul Concertului” – ó, e közönség jól fegyelmezett, a koncertet jelenlétével sem zavarja, egyenként libbenünk át a játéktérbe.

Érdemes. Mert száz lejt játékmárkára váltva – 5 louis-t kapok. Kicsire itt nem nézünk, kis valutadifferenciákra meg éppenséggel nem. Az ötletes darab cinque franc-nak nevezetik, a húszlejes egyszerűen: louis... Csak első pillanatban szokatlan, pár perccel később az ember már megtanulta... no nem annyira, hogy a visszaváltásnál veszekednék, hogy egy louisért csak húsz lejt kap viszont... meg Istenem, nem létezőkről minek disputálni, a pénz, az úgyis ott marad, lett légyen frank vagy lejt.

De a pénzünkért legalább elegánsak voltunk, világfias tartással lépünk a hallba ki, vissza se nézünk, pedig kétszer egymásután kiált „septe”-t a cigányképű monsieur, 'sz tudtam előre, a 7 akkor fog jönni szériában, mikor már nekem nem lesz több louis-m...

Legalább művelődjünk... Három méter magas márványtábla hirdeti, hogy a Casino a háborúban hadikórház volt, és ellenséges aeroplán 1916-ban eredményesen bombázta is. Háború múltán sürgősen restaurálták, eredeti rendeltetésének visszaadták, ellenséges aeroplánok nem járnak azóta, csak magamfajta szegénylegények próbáljuk „robbantani” – eredménytelenül.

Mindenki játszik. Apróka játék, öt és húsz maximálisan (de ritkán háromszáz lejes tétek) lapátolnak el, kevés rizikóval akar úrrá lenni az emberfia, és nem jön rá, csak a szállodai lépcsőn, hogy a tét kicsi volt, az eshető nyereség is kicsi, éppen csak egy volt nagy, mérhetetlenül nagy: a rizikó. És mégis, mindenki játszik. Csak a kövér amerikai nem, akivel délelőtt találkoztam Marmoroschnál, s aki, hogy engem itt lát, irtó magasra húzza két szemöldökét, és láthatóan elhallgat valamit. Talán, hogy: „Hm, a délelőtt mégsem láttam Önt ekkora számárnak...”

(Fiam, ha tán az úti levél kezredbe kerülne, ennyit, legalább ennyit tanulj belőle: ha csak egy picurka eshetőség volna rá, hogy Te nyersz – hát a bank nem játszanék veled...)

De úrnak lenni jó, és tengerterazon enni jó, másnap délben ebédre bementem a Palace hotelbe. Micsoda étlap, soha még ilyet! Én az étlapot mindig úgy fogtam fel: Kérdés – Felelet. A kérdés az étel neve volt, a felelet az ára. Erről az étlapról hiányzott a felelet rovat. A Palace hotel vendégei nem kíváncsiak.

Én bizony kíváncsi voltam, és a kíváncsiságom, bár későn, ki is elégtelt. Egy ragout-levesért, kis adag ramsztekért, csésze törökért 88 lej fizettem. (Románia nem hagyja magát ingyen felfedezni.)

Ebéd után Ovidius szobrához zarándokoltam. Szomorú vággyal áll a Primaria előtt. Háttal a Casinónak, s a Palace hotelnek fordul, arccal határozottan a pályaudvar felé. Szegény Ovidius. Egy kis szerelemért 2000 év óta itt... És az amnesztia rendelet szobrokról nem is beszél.

VII.

A Regát éli a maga életét.

Ez azonkívül hogy egyszerű bővített mondat – még egy nem egészen egyszerű és nem egészen kézenfekvő igazság is.

Erdélynek és a többi kapcsolt részeknek alig van olyan pontja (lakott helyeken egyáltalán nincsen), ahol az új államjogi és politikai helyzet egyben-másban ne éreztetné magát. A Regátnak meg alig van olyan pontja, ahol a velünk való megnagyobbodás – a pusztá tudomásvételen túl – a lakosság életében, polgári és nemzeti öntudatában a legkisebb változást is létrehozta volna. *România mare – van.* Letagadhatatlanul van. Benne van a békeszerződésben, a határ megállapító bizottságok munkájában, az aktív államférfiak önértékében, a napilapok kisebbségi rovatában... de sohase találkozom vele a Regát-lakosság hétköznapijain. A

nagyobb városok kereskedelmi és hotel élete belföldnek tudja már Kolozsvárt, Szebent, Váradot, de – ez minden. Odáig is tartanak már, hogy én erdélyi ember jöhetek-mehetek szabadon, állampolgári szabad mozgásom korlátozatlan, sem a rendőrség, sem a sziguranca nem érdeklődnek különösebben a szándékaim felől... azt lehetne mondani, hogy ez még sokkal több, mintha érdeklődnék, mert ez a desinteressement a teljes *egybeolvadásra* mutat – pedig csak, egyszerű értelmi tudomásulvétel még ez, rendeletekből, lapközleményekből szerzett tudomás. A Regát éli a maga *életét*, nyomát se lelteni benne, hogy mi is vagyunk, élünk, szervesen hozzátartozunk.

Ezt tudnunk kell, mert nem egészen haszontalan ez a tudnivaló. (Érteni, hiszen könnyen érthető: a veszteséget hamarabb érzi az ember minden idegével, mint a nyereséget. Erdély a beállott változással *veszített*, – ha mást nem, politikai súlyt. Nálánál erősebb, heterogén tendenciák hatáskörébe került. Függőségét minden pillanatban kényelmetlenül érzi. A változást – az egyes embernek is – tudomásul nem vennie lehetetlenség. Ellenben a Regát: *nyert*. Ha mást nem – azt az erőttöbbletet, amely erejéből eddig az idegen szuverenitás alatt álló Erdély érzelmi és gazdasági vonzására lekötve volt. Ezzel az erőmennyiséggel a Regát kétségtelenül meggyarapodott. *Egészében* érzi is, kéjesen, megkönnyebbülten. De mit sem éreznek belőle az egyes emberek. A régi, a megszokott életét éli a Regát tovább...)

Nem haszontalan dolog ezt tudni azért, mert a Regát közömbössége – fájdalmainkkal szemben – innen érthető.

Nem kevesen vagyunk erdélyiek, akik súlyos csalódással állunk és élünk az új birodalom közepén. Az első hatalmi túlkapások, a kultúránk és szabadságjogaink ellen intézett támadások első idején, bizakodó szívvel néztünk a Regát *népe* felé. Úgy véltük – hamar találkozunk majd *barátainkkal*. Az lehetetlen – mondtuk –, hogy a sok milliónyi román között velünk rokonszenvezők is sokan ne találtassanak...

És hisszük ezt ma is.

Ám rohan az idő. Kisebbségeink erkölcsi és anyagi vereségei már alig elviselhetők. Semmi kétség – a reánk mért súlyos csapásokért a román nép, a román közvélemény nem felelős. Tudtán, és hiszem, akaratán kívül – politikai vezetői mérik reánk e csapásokat. Hozzá – néptársunkhoz – panaszaink se jutnak el. Pusztá létezésünkről is csak formai tudomása van. Valljuk be – másmilyen tudomása még nem is lehet. *Érintkezés a kisebbségek és a román nép között még nem esett.* A vezetők érintkeztek eddig. És a vezetőknek még a saját népükkel sincs érintkezésük – sem ezen, sem azon az oldalon...

A vonat lépcsőjén jönnek az embernek ilyen gondolatai, ahogy áll (zsebében a másodosztályú ülőhelyre szóló jeggyel) Budapestről a Prahova hídjáig. Nem is egyedül, többedmagával szorong a lépcsőn is, elégedetlenül, megkínzott román emberekkel. És minden arcon félelem: hogy az átszállás után még így se lesz...

Rögtönzött kis fahídon megyünk át. Jobbra tőlünk, pár méternyire a leszakadt Prahova-híd. Hatalmas mozdony, kerekeivel a vízmederben. A látvány inkább szomorító, mint ijedelmes. Mozdony a vízben... Hal a szárazon. Európai genie kannibálok körmei között. Szomorú lehetetlenség.

De a gondolataim nem járnak megtorlás körül. Lehet, sőt bizonyos: a CFR műszaki vezetői csapnivalók. Lehet, sőt bizonyos: a vezetők közül hiányzik a lelkiismeret. És mégis – a bosszú nem tud felülkerekedni a szomorúságokon. Ami itt életben, vagyonban elpusztult: volt valakié. Egy népé, egy jobbra hivatott, élni akaró, fejlődni vágyó népé volt. És az a vízben álló mozdony szimbólum. Sziklás feladat előtt – bénult óriás.

Jó! Visszaélések vannak. Panamák. Fegyelmetlenség van, gondatlanság és könnyű lelkiismeret. Mind igaz. De mégis, amerre a vonat hozott, búzakeresztek álltak, emberek sarjút kaszáltak. Állomásokon százával rohanták meg szegény emberek a vonatot; valahová mennek, valamit akarnak. És

nem hiszem, hogy rosszat akarnak. Sem vonat kisiklást, sem panamát. Nemzetiségi atrocitást sem. Életet akarnak, a magukét, a gyermekükét.

Csak szomorú az a mozdulatlan sötétség a Prahova medrében. Dehogyan is gondolok megtorlásra.

Én sajnálom ezt a népet.

És magunkat is – nagyon.

VIII.

Câmpina, július 28.

Az egzotikum a termőhelyén nem is egzotikum. És Câmpinában vonatról szállván, hiába találkoztam nagycsomó tanulmányi kirándulóval (kikről tudtam, hogy mint magam, ők is – petróleum-kutakat bámolni jöttek), és hiába imponáltak már messziről a Steaua Română kéményei... mégsem tudtam ehhez az élményhez azzal a tisztelettel közeledni, amellyel éveken át gondoltam rá.

Talán Câmpina maga, a városról szerzett első benyomás fásított el. Pályaudvarának dús sínhálózat, állomásépületének csinos vonat felőli frontja után, ahogy várakozásteljesen a városba lépne az ember – deprimáló falusi milió veszi körül. Poros út, poros lombú fák, házak sehol, mokány lovaktól vont egy-két fiáker, az ember olyan meggyőződéstelenül mondja a kocsisnak: Hotel Boulevard... mert olyan képzelhetetlen, hogy egy Hotel Boulevard nevű valami ehelyütt fellelhető legyen.

Tízpercnyi hegyre mászás után azért mégis valami városfélében vagyunk. A Hotelt is megleljük és egy-két vállrándítás után, a lelkünk egyensúlyát is: így van és nincs másként, ez Câmpina; elvégre nem csalt meg bennünket, nem híresztelte magát világvárosnak, 10–12 ezer lakója köztudomás volt, még arról sem tehet, hogy Ploieștivel mindig együtt emlegetik. (És távozván Câmpinából, a poros meredekről is jobb már a véleményem, nagyszerű kilátást

enged e lefelé vivó út a Prahova völgyre.) Van egy sétaútja is, Bulevardul Elisabeta, estefelé jól öltözött népekkel népesül, lovas társaságot is láttam, férfi módra nyeregbe ült úri hölgyeket.

Barátságos, derék emberekkel kerültem össze, akik ugyan láthatólag nem értették – időközben megint fellépett – frenetikus petróleum izalmamat, de nagyon szívesen mutatták meg, hol találok a Steaua Română, a *noua rafineriát*, ahogy itt nevezik.

A Primaria mellett kell betérni (de nem könnyen lehet, mert sűrű embertömeg, persze, szegények veszik körül, valamennyien – kukoricajegyre várva) a strada I. C. Brătianun alig pár lépést kell tenni csak, sziszegés meg petróleum szag azonnal jelzik, hogy nyomon vagyunk. Hosszan elnyúló frontjával (amit frontnak csak azért nevezek, mert az irodákhoz ezen az oldalon vezet kis léckapus bejáró) a str. Brătianura néz, hátával a pályaudvarra támaszkodik a világhíres petróleumfinomító. (Üzemi képességre mind az újabb időkig a világkonkurenciában harmadik helyen állott, most az előtte valók közül az orosz a játékból kiesett, csak egy amerikai finomító előzi meg.)

Úgyis mondhattam volna, hogy: *a saját pályaudvarára* támaszkodik. Az a sok sínparú terrain, mely rezervoárjai mögött elvonul – és amelyen túl is, imponáló területen, a tartályai kéklenek – csak a finomító forgalmi eszközeinek rendelkezésére áll. Megszakítatlan hosszú sorokban állanak a vonatkerékre montírozott ciszternák, a Steaua Românănak saját ciszternaparkja van. Ötszáz főből áll a fekete gárda, melynek lélekszáma háború előtt az ezret is elérte. És az ezret jogosabban vallhatta a magáénak, mint ma a fél ezret. A háború extrém szükséglete petróleum termékekben szertezilálta, világgá szórta a társaságok ciszternaparkjait, a tulajdonviszonyok csak lassan rendeződnek, és a lelkiismeret nem döbben meg egy-egy bárhol is fülön csípett ciszterna birtokba vételén. A síneken álló ciszternák bár láthatóan viselik a Steaua Română nevet, itt-ott láthatóan viselnek más

neveket is, és láthatatlanná tett jelzések is rejtelmeskednek egyik-másikon.

Sziszegés, petróleum szag... a Strada Brătianun járó figyelme balra fordul. Többemelet-magasságú, ablaktalan vörös téglá épülettömbök, befutó és kivezető vascsövek sűrű érhálózatával. Beépített óriási kazánok és batteriásan egymás mellé helyezett kisebb szabad kazánok, és megint csövek, csövek, csövek, földön kúszó és épülettömbök fölött elhajló csövek, végtelen megszakítatlan hálózat, olykor föld alatt tűnnek el, majd előbukkannak megint, s amerre lépsz, amerre nézel, a lábad, a szemed csövekbe ütközik. Az épülettömbök előterében és közöttük és mögöttük vörösre festett, meg kékszínű rezervoárok – és valahol középen a gigászi méreteknek meg nem felelő kis Biroul – ennyi az, ami a Steaua Românăból felületesebb érdeklődésnek is megnyilvánul. A részletek... a részletek nem nyilatkoznak meg senkinek. Nem a gyártásra gondolok. A finomítás művelete nem titok és nem titkoltatik. Mélyreható tekintettel kérdezték ugyan, hogy a nyersolaj vagy a termékek iránt érdeklődöm-e, de mikor világos lett előttük, hogy minden távolabb áll tőlem, mint gyártástitkaik ellesése, és hogy utam csak véletlenül vezetett először Câmpinába, – akkor készséggel engedték megismernem, amit úgyis tudtam, hogy – mint más finomítók – ők is benzint, könnyebb és nehezebb petróleumot, gázolajat és kenőolajakat gyártanak. Módszerük, mint mindenki másé: a frakcionált desztilláció és ezenközben nyernek (ez különlegességük más román finomítók között) paraffint is – ami persze nem boszorkányos ügyességükre, hanem olajforrásaik jelentősebb paraffin tartalmára (3 százalék) vall.

Nem is a gyártási módszer, nem is a minőség az, ami a Steaua Română ennyi szóra érdemessé teszi. Hanem a méretek! Gyártásának és még inkább *gyártási lehetőségeinek* méretei. Irodafőnökük állítja, hogy nyersolaj termelésük naponta 70–75 vagon (kb. ugyanennyi nyersolajat adnak az Astra szondái is, míg Románia összes többi társaságainak

nyersolaj termelése napi 200 vagon. Ez a bemondás eltér, de nem jelentősen tér el a petróleum szaklapok tavaszi adatközléseitől. És ez a rengeteg napi termelés – 75 vagon! – nem meríti ki a Steaua Română finomítójának üzemi lehetőségét. Sőt – jelentős üzemredukcióra kényszeríti. Több mint kétennyi nyersanyagot képes feldolgozni naponta.

Ha van elég nyersolaja. De nincs. Háborús pusztítások (Dr. Schildhaus igazgató biztosít, hogy a németek nem pusztítottak) a szondák egy részét használhatatlanná tették, az új fúrások meg nem mindig járnak szerencsés nyomon.

Néhány órát töltöttem kinn a S. R. olajterületein. (Nb. a campinai területein. Mert vannak máshol is.)

Miniatűr Eiffel-tornyok, úgy tűnnek fel e szondák a vonati utasnak és közletről is állják a hasonlatot. Magasra karcsúsított faváz, mely – közletről látni csak! – egész gépüzemet vesz körül. Kincsét csővel el kell venni a földtől, mert önként (tékozló sugárban) csak ritkán, és akkor is csak felszabaduló első jókedvében adja. A Steaua olajmezőin már a 318-as szondaszámnál tartanak, (a legfrissebb kutatóhelyen, hol még csak a faváz s a hatméteres kút állanak készen, láttam *ezt a számot*), de a több száznyi olajforrás közül – mint hallom – magától egyik sem buzog. Kanalizálás folyik a mélyből – az 500–600 méternyi mélyből.

Piszkos, barnás-földes, sűrű folyadék ömlik az ülepítő kádba... Ez a folyadék még vízzel fölösen elegendő. És van benne törmelék föld és egyéb szennyezés. Ülepítve és vizétől nagyjában elkülönítve, csöveken keresztül nyomják a finomítóba. Ott a már említett frakcionált desztilláció folyamán – benne rejlő kincseit, egyet a más után, leadja.

Bizonyára szebb volna a petróleumtól, ha nem hazudtolna rá a felőle elterjedt hírekre, és minden szondán keresztül *eruptíve* törne ki szakadatlanul, – ahelyett, hogy elszikkadva, újból meg újból fúrat maga után, kerestetvén bujkáló rétegeit... de az sem csúnya, amit tényleg a legvalóságosabban megcsinál.

Hát mit csinál?

Van! És ezzel a valóságával, – nagyon kevés emberi munkát igényelve meg – világít a paraszt gyermek olvasó könyve felett, nem engedi, hogy hőn fusson a kerék, hajt autót, aeroplánokat és tolja a multimilliomosok szekerét.

Tiszteletem újra növekedőben.

Utánamegyek Ploiești-be is.

IX.

Ploiești, augusztus 4.

Gyengén világított, széles, dús lombú sétaúton, a Boulevardul Independenței, vonat sebességű autóbusz röpít a város felé. Tíz óra ha van – de ez a csend és fél sötétség, ami a városra borul, későbbi órát sejtet. Emberrel is alig találkozom a Szabadság téren, egy jóképű, csupa jóindulatú rendőr útba igazít. Galíciai kihalt városok esti hangulataira emlékezem kilencszáztizennégyből. Mindegy – ma este amúgy sincs tennivaló. Gondolkodnivalót meg hoztam magammal még Câmpinából.

Nem a petróleum! Hanem bolondság, majdnem irodalom...

Alkonyodott már, hogy gyalogosan a câmpinai állomásra mentem. A Strada Griviței a házak léckerítésein vagy sodronyrácsain mindenütt benéztem. Különös bolondsága az utazónak, hogy szereti frappíroztatni magát a legtermészetesebb dologgal: hogy máshol is hozzá hasonló emberek élnek, hasonló dolgokat művelnek, élő és élettelen környezetük is (kertek, háziállatok) az otthon látottakhoz hasonlóak. Ritkás léckerítésű belsőség előtt hosszasan megálltam. Sík nagy udvar, végig csak fűvel fedett, mondhatnám ápolatlan. Út a házhoz nem vezet, életnek az udvaron nincs nyoma. Udvar mélyén áll a ház, de már alig. Eresze előreugró, alatta tornác. Sötét színű kendőbe burkolózva, fázósan összehúzva, idősebb leány ül a ház előtt,

issza a hanyatló nap maradék sugarát. Se kérd, se mond, csak néz az út felé. Hátrább még, bent a házban, egyik ablak mögött (csuda tiszták az ablakok!) fehér hajú, fekete ruhájú asszony varr, vagy másban fárad.

Csak ennyi, semmi több. Hangtalan szomorúság. Íróttal kellene szóra kelteni, víziós erővel kihozni belőle – múltat és jövőt. Egész történetet. Herman Bang talán... Nem, ő sem, senki sem. Csak román író tudná. Mert –a harmadik mondatnál megakadna mindenki más. Mert végül is látott és meglátott dolgok elmondásához is: *szavak* kellene. Virágos hegyoldalt, ha még így magamba szívtam, leírni nem tudok, ha nem ismerem a virágok nevét és biológiáját. És nekünk hiányoznak a szavaink. A szótár nem segít. Csak belelés segíthet. Ismerkedés – nemcsak a szavakkal, hanem ez idegen élet dialektikájával is... Nem is értem az írók bátorságát, amellyel idegen élethez nyúlnak.

Én? Az más. Csak riportot ígértem és adok, azt is leplezetlen őszinteséggel, minden ponton óva intem az olvasót, vigyázzon, tévedhetek.

Tévedhetek mindjárt a Szabadság-émlék kommentálásában is, Ploiești főterén. Magas márványtalapzaton bronzból öntött fiatal nőalak. Felírása szerint a szabadsághősök emlékezetét örökíti. Jobboldalt egy dátum: 1869. március 26. Kérdeztem jobbra, balra, a felelet különös, szinte érthetetlen: Ploiești egyetlen napon keresztül, éppen a jelzett napon: *köztársaság* volt. Ez idő alatt Románia fejedelme már Hohenzollern Károly volt. Értelmes kielégítő felvilágosítást nem tudtam beszerezni. Hazatértemben a vonaton egy katonatisztnél érdeklődtem, felelete még meglepőbb volt: „Afféle hecc volt az csak. Egynapos csoda. Fékezhetetlen elemek turbulenciája.” Egy kétségtelen; a szobor áll, és a március 23 dátumot aranybetűkkel hordja oldalán. És kétségtelen az is, hogy a Ploiești-belieket a birodalom más részeiben enyelegve nevezik ma is republikánusoknak.

A harci erények és hősök tisztelete elevenen él Ploiești polgáraiban. A Boulevard közepe táján, messziről emlékoszlop: 1877–1978, a román függetlenségi harc évei, ezekben az években tüntették ki magukat vitézséggel a ploiești-i vadászok, őket mintázza az oszlop négy sarkán álló életnagyságú négy mellékalak. „Vitejei Romanesc” – emeltetett 1879-ben, közadakozásból.

A harci erényeket ünnepli az a különös emlékmű is a Boulevard-eleji parkban, melyet a Ploiești–Prahova district orvos-gyógyszerész testülete emelt a világháborúban életüket vesztett tagjainak. Tizenkilenc halott neve áll a kígyó jelvényvel díszes emléktáblán – feltűnően nagy szám e jórészt front mögötti branche halálmérlegén.

„Lui Radu Stanian” – ez a felírás egy kis mellszobor talapzatán olvasható, a név viselője polgármester és képviselő volt, s én halottaiból csak azért ráncigálom elé, hogy bizonyítsam vele: a *polgárerények* tiszteletében sem maradtak hátra Ploiești polgárai.

Ploiești közszellemével való megelégedettségemben egyáltalán nem osztozik velem a Szocialista Kommunista Párt helyi szekciója. Mérges hangú plakátjain tiltakozásra szólítja az elvtársakat a hatóság amaz intézkedése ellen, amely gyűléseiket ellenőrzés alá helyezi, és csak rendőrségi és sziguranca-kiküldött jelenlétében engedi megtartani.

A munkásorganizáció ehelyütt élénk tempójú és extenzív, annyi munkást foglalkoztató gyári telepek színhelyén ez természetes. De hogy a pártnak mennyi tagja van, megtudnom nem sikerült. Értelmesebb, magasabb intelligenciát követelő szakmák munkásait kérdeztem, de még a finomítóknál foglalkoztatott munkások számát illető kérdéseimre sem adtak megközelítően sem egyöntetű feleleteket. A Romania–Americana finomító összfoglalkoztatottjait egyikőjük négy, másikuk csak kétezerre taksálta. (Érdekes volt egyébként a büszke gesztus, amely e grandiózus üzemek munkásai részéről velem szemben – az azonnal felismert idegennel szemben –

megnyilvánult. *Astra, Orion, Vege* – szinte miszticizmussal ejtettek e szavak, és az üzemhez tartozás fölényével. Semmi kétség: otthon és egymás között kevesebb tisztelettel ejtik ez idegen szavakat, esetleg már nem is tisztelet az, amivel ejtik, de velem szemben, üsse kő! „hadd nézzen ez a gyűttment” – kiélvezték a konjunktúrát. Akárcsak a hivatalnok urak. De nem, annyira mégsem...)

Ploieștinek egyik fele Ploiești, a másik fele petróleumfinomító. A pályaudvart már nem lehetne ilyen testvériesen kettéosztani. Azt száz részre kellene osztani, hogy öt részt a városnak juttassak belőle, kilencvenöt részt a petróleumfinomítóknak.

Románia valamennyi nagyobb petróleumtársasága (a Steauát kivéve) állított Ploieștibe finomítót. Nem éppen az üzemi nagyság szigorú sorrendjében írom egymásután az: *Astra, Vega, Orion, Franco-Romana, Romana-Americana* és a *Petrol Block*-ban egyesült finomítók: *Standard, Lumina, Luceafărul* finomítók neveit.

Câmpina, Bustenari, Baicoi, Moreni petróleummezőinek termését dolgozzák e finomítók, és élük a versenymentes idők aranynapjait. Azokon a területeken, amelyeken e társaságok dolgoznak, az amerikai áru ma versenyképtelen. A dollárvaluta és a szállítás teszi versenyképtelenné. Az amerikai olajat Kelet-Európa és az Európán kívüli Kelet nem tudja megfizetni. A román petróleum finomítói most ugyan kérkedve mondják, hogy hiszen: háború előtt is versenyképesek voltak ők, szállítottak ide is, amoda is, de mi volt az a konjunktúra a mai, szinte versenymentes időhöz!

Nem is csoda, hogy az „államosítást” illető kérdéseimre olyan furcsán feleltek. Azt mondták: minek arról beszélni, ami nincs!? Az újságoknak nincs más dolga, hát beszéljenek ilyesmiről. Hiszen igaz, állandóan hallik valami egy készülő államosításról, de nem lehet azt egy kézfordulattal „máról holnapra” megcsinálni...

Relata refero. Honnan is tudjam én! Tudatlanságomtól az is szép, hogy olyan okosan megkérdeztem e hatalmasokat:

miért nem használja ki az állam a maga nagy petróleumföldjeit, ha már úgy szereti a kőolajat? Először is – felelték – a kihasználás rengeteg pénzbe kerül. Az fúrásokat és fúrásokat és újabb fúrásokat jelent, bizonytalan eredményt és bizonyos nagy összegeket. Másodszor is – felelték – kihasználja, mégpedig akként, hogy magán társaságoknak (Credit Pretrolifere stb.) ad koncessziót a maga földjein és a hasznon osztozik.

Egy bizonyos: e társaságok közelében az ember, az egyszerű, két kézzel és ésszel törekvő ember, valami kényelmetlen, elnyomó nagyhatalom közéletét érzi. És a mai Államnak (nemcsak a Kontinens, hanem az Új Világ bármely államának is!) eszméje nem képes ezt a kényelmetlen érzést enyhíteni.

X.

Úton, augusztus 10.

Lapot sűrűn látok útitársaim kezében, könyvet nagyon ritkán. A CFR idegesítő relációi, fárasztó átszállásai, a nappali túltömöttség, az éjszakai világtalanság nem is éppen csábító alkalmak a könyvolvasásra. Meg nem is higiénikus, szem- és idegrontó művelet az a robogó vonaton, nem is ökonomikus: százegyedik felé erőltetni a százfelé igénybe vett figyelmet. Be is vallom: csak „Románia fölfedezője” elégedetlenkedik bennem ezzel a vonati könyvhiánnyal. Érdemes lett volna figyelmem útitársaimat, irodalmuknak mely nagyságait csomagolják poggyászaikhoz; melyek az eredeti, melyek a fordított kedvenceik; sok-e a francia könyv; és vannak-e, mint a németeknek, éppen csak vonatra járó olvasmányaik...

Egy *comme il faut* felfedezőnek persze illenék kellő elméleti tájékozottsággal vonatra ülnie. A helyszínen sok mindent megtanulhat ugyan, aki odajő, de némely elemi ismeretek elengedhetetlenek, és elfogulatlanságát se féltse senki – egy Baedekertől. Jómagam ernyedetlenül nyúlkalok és keresek

mindenféle „útmutatók” után, sajnos legtöbbször sikertelenül. Alig néhány hónapja, hogy fölfedeztem magamnak a könyvkiadásban az *Enciclopedia Română*-t, saját külön romanológiámnak máig legbővizűbb forrását.

Három vaskos kötet az *Enciclopedia Română*, komoly lexikon, sajnos nem egészen az, aminek a címe után sejtém. Azt hittem speciális, csak román dolgokkal foglalkozó gyűjtemény, és kéjelegtem előre: információm – ha végigolvasom – mennyire bővülni fog. Csalódtam, e mű általános ismeretek tárháza; azért nem hiányzik belőle Eminescu, sőt jelentősen kisebb román valőrök is sűrűn említettek, de éppen úgy megtalálom benne a magyar közélet bajnokait is, az olasz reneszánszot, a francia hadsereg szervezetét is. Kétségtelenül többet foglalkozik e könyv, hosszasan, kisebb dolgokra is kiterjedő figyelemmel a *román kultúra adataival*, és nincs kizárva: alaposabban is. (Új hazámban még nem vagyok annyira ismerős, hogy biztosan merjek valamit mondani.) Jóval a háború előtt jelent meg. Utolsó kötete 1904-ben, akkor még – Magyarországon, W. Kraft szebeni kiadónál. Hogy közkeletű kifejezést használjak: „különös tekintettel” a román viszonyokra szerkesztett ez a lexikon. „Legkülönösebb tekintettel” pedig az erdélyi román viszonyokra készült, de az erdélyi román műveltség szeretően gondos, komplett ismertetésén túl az egyéb román lakta terület is komoly elbánásban részesül. Lexikonról szólván, nem fölösleges a „komolyságot” külön kiemelni. (Lásd: Szomorú Tapasztalatok Tárháza. 16 kötet, 2 pótkötet.)

A régibb román lakta területek geográfiai viszonylatain nem változtatott a háború, azok már innen nyugodt lélekkel megismerhetők, a műemlékek, templomok és egyéb tisztelethelyek alig szaporodtak azóta, a nagy városok közüzemei jó ha nem kevesedtek – egyszóval a fogható dolgokra ma is jó kalauz. A közviszonyok, iskolarendszer, adóügy, közegészség, honvédelem és belpolitika, bizony csak 1904-ig követhetők, de ennek is van jó oldala, éppen ebben a világban, ahol egyébként zavartalan fejű emberek is

hinni kezdik, hogy a világ teremtése 1918-ban vette kezdetét. (Politikusainknak különösen ajánlhatók ilyen háború előtti olvasmányok.)

És ennyi az egész? Egy háromkötetes, végül is elavult lexikkal akarom fölfedezni Nagyromániát?

Nem. *Adamescu* könyvét is megvettem, *A román irodalom történetét*. Háromszáz lapos, minden oldalon arcképekkel illusztrált kisebb kézikönyv. Újabb dolog, Octavian Goga is benne van. Romániában az irodalomtörténet írók – úgy látom – az élő irodalommal liberálisabbak, mint a magyar kartársaik. Goga Octaviánnak odaát ilyen megtiszteltetésre néhány évet még várnia kellett vón'. No és egyéb erényei e könyvnek? Az én szememben csak erényei vannak. *Nekem* minden oldaláról csak újat mondhat. Tudósabb emberek kifogásolhatnák lexikonszerűségét és talán tágkeblűségét. A régi irodalomból mindenki benne van. Amennyire megítélni tudom, nemcsak *írók*, hanem *irodalomkedvelők* is. Sok a vallási író! Több, mint amennyiről el tudom hinni, hogy az. Persze nem szeretnék félreértést: egyiknek sem a vallásosságában kételkedem. Inkább – ha szabad – az íráságában.

És nincs tovább? Egy lexikon és tankönyv az egész?

Van tovább. Megvettem néhány számát a *Pentru toți* című könyvsorozatnak, meg a *Bibliotheca Universală*nak, kis regényeket, novellákat, útleírásokat, tanulmányokat. Olcsó vállalatok ezek, elgondolásuk olyan, mint a Reklám vagy a Magyar könyvtár című ismertebb vállalkozásoké. Sok a fordított dolog füzetek közt, feltűnően sok. És a román könyvkiadásban általában is hatalmas percenttel dominálnak a fordítások. Csupa jó nevek, nagy nevek, csupa márka, az embernek a torkára forrad minden kritika, sem Nietzsche sem kifogásolhatja, sem Renant, sem Tolsztojt, sem Maupassant, sem Andersent, sem Wellst, örülne is az ember, hogy mindez *itt kell...* csak biztosan tudná, hogy: *csakugyan kell...* (Az orvos beszélt belőlem. A szellemi emésztésnek is vannak *dyspepsiái*.) Holott kár a kákán is csomót keresnem, mert nyelvtanulásomban éppen e fordított füzetkék – a

legjobb stimulánsom. Nyelvtant és beszédgyakorlatokat ha eluntam, *Andersen* román és magyar fordításait teszem egymás mellé. „A fost odată un fiu de rege.” Volt egyszer egy királyfi...

Elszóltam magam, szíves útitársak. Nagyon az elején vagyok még a román nyelv ismeretének is. Kedélyi divergenciák, temperamentum különbségek mellett – íme még ez a nehézség is... bizony nem egykönnyen legyűrhető nehézségek. Nem, különösen akkor, ha az ambíciót nem elégíti ki az *Universul* napi híreinek, vagy az amerikai hajójáratok hirdetéseinek olvasása. Ha például oda merészkedik, hogy a *Neamul Românesc* vezércikkeit próbálgassa. Művelt erdélyi románokkal erőlködtünk, sokszor – hiába. A babonából, hogy egy kis francia, egy kis latin emlékezettel hamarosan „belejön” az ember, tessék kigyógyulni. Amibe ilyen módon belejön, az lehet valami szűkhatárú volapük, de nem a román irodalmi nyelv. Mi pedig *ebbe* akarunk belejönni, mert...

Több oka is van annak. Melyek közül a legigazabb és legfontosabb, hogy nagy a gyanúnk: hogy akikkel eddig beszéltünk, nem beszélték az „igazi” román nyelvet, és azért halottunk tőlük annyi – *nekünk nem öröndettest...* (Ezt a gondolatot még másféle formában is variálhatnám, de bármilyen formában is csak azok értenék meg, akik akarják.)

De értenünk, írunk és beszélnünk kell a *legrománabb román*ért azért is, hogy a legműveltebb román közvéleményt hívhassuk *fültanúnak*, mikor nekünk van mondanivalónk a Hatalom számára. Oh, más az: a miniszteri szobában konyharomán nyelven dadogott pár félős szólam, és más az: a fórumra kilépő elokvencia! *Azt* még a jóhiszeműség is képes suppressionálni. De *ezt*, a rosszhiszemű eltökéltség sem süllyesztheti el: nagy a rizikó, nem lehet tudni, hogy amaz elokvencia a közleket mely rétegeiben rázta meg.

És végül is az ember nem tarthatja folyton a kezében *Adamescut*, hogy utánanézzon, csakugyan nagy regényíró-e *Sadoveanu*... Az *Ideea Europeană* esszéistáit meg hiába is keresném még e könyvben, a *Flacăra* meg az *Adevărul Literar* költői, krónikörjei pedig ugyancsak érdekelnek, a napilapok ismertebb cikkírói egyenesen izgatnak, főleg azzal a manierjukkal, hogy nyúlfarknyi cikkeiket is aláírják – meg kell tanulnom ezt a nyelvet kritikusi magasságokig, én látni akarom, hogy e húsz-harmincsoros krónikák túl rövidek vagy túl hosszúak-e a mondanivalóhoz.

De mindenekelőtt *Sadoveanut*, *Zamfirescut* és más belletristákat fogok olvasni nagy figyelemmel, már csak kíváncsiságból is: tévedek-e azzal az előzetes érzéssel, hogy a románságnak nincsenek nagy regényírói. Hogy van-e műeposza, puskinsi költői regénye, nem tudom – semmi lehetetlenség benne nincsen. De a „nagy regény”-nek hiányoztak eddig a társadalmi feltételei.

Érdekes sorsokkal bizonyára találkozhatott a költői képzelet. Traján korabeli emlékekkel eljátszhatott. Bassarab, Vajdák véres harcait az elnyomó törökkel, gazdag mondakincs segített, felépíthető. Bajvívók, szerelmesek, szerencsevadászok mindenhol voltak. Akadály is volt mindig, láthatóan magas, meg láthatatlan mély szakadék. És volt tagozódás is. Voltak nagyon szegények és nagyon gazdagok...

De a hős – csak a maga életének hős volt. *Magának* volt: vitéz, szerelmes, kalandos. *Magának* ugratott át akadályokon. *Magának* pusztult el, ha szakadékba hullt.

A társadalmi létnek nem volt még ideghálózata. Anélkül – nincs regény.

Ma már – megszülethetik.

XI.

Cernavoda, augusztus 15.

A világ egyik leghosszabb vasúti hídja... Nemcsak a Duna jobb partját köti össze a ballal, hanem Románia kereskedelmét is a világkereskedelemmel. Ez az átlátás (ha meg is lett von' Károly király embereiben), aligha leendett elég e grandiózus műszaki építmény megalkotásához. A hídépítés gondolatát a megvalósuláshoz az hozta közel, hogy a *Cernavoda–Constanța* vonal Dobrogea annexiója idején már készen állott. Angolok építették meg – maguknak. (Angol vállalkozók szereztek meg a portától ez a vasút-koncessziót.) Dobrogeával együtt ez a vonal is román kézbe került. Nem ingyen persze, és ha már pénzbe került, ment Románia a pénze után és összekötötte Bukarestet Cernavodával. És áll a híd, egyik leghosszabb hídja a világnak. Megnyílt a forgalomnak 1895-ben. „Der Bau konnte von rumänischen Ingenieuren durchgeführt werden” – így osztja ki az (egyébként jól megérdemelt) elismerést Professor *Dungern*, aki mint *Rumänien* című könyve előlapján olvasom: közjogtanár a gráci egyetemen. (1916-ban jelent meg ez a könyv – azóta persze eshetett változás a gráci tanároknak is, a községben pedig bizonyos esett.)

... A világ egyik leghosszabb hídja... Itt nem elég, hogy az ember egy-két pillanatra a szemét behunyja, és már is túl van rajta, itt szinte be kell rendezkedni erre a hídi utazásra, már pedig én egy idő óta – nem tudom miért – jobban szeretem az apró vasúti hidakat, mint akár a legeslegnagyobbakat. A tapasztalat ugyan nem szól az apró hidak mellett, de a valószínűségi számítás a nagyhidak ellen szól.

Szerencsére a bosszankodás kitűnő figyelmeztető, s én mindig bosszankodom, ha Otto Freiherr von *Dungern* könyve jut eszembe. Távol áll tőlem, hogy a tanár úr szépen fejtett romanofíliáját hibáztassam. A tudományos objektivitás nagyon jól megfér a vonzalommal (és ki beszél itt tudományról?...) csak – hogyismondjam – túlságosan akutnak látom ezt a szerelmet. Mint mondtam, 1916-ban jelent meg ez a könyvecske – a *Pethes Kleine Völker- und Länderkunde* második kötete. Értem én, hiszen ezek a kis

tájékoztatók nem azért írtak, hogy témájuktól elriasszák az olvasót! Azt is jól megértem, hogy szerkesztésének idején, harcban a világ erősebb felével, a gráci szerző szeretettel kezelte az akkor még *semleges* Romániát. Ami a szám ízét rontja csak az a tudománytalan nyegleség, amellyel szerző – a fegyverzajos világ letompított figyelmére építkezve – a politikának, történelemnek és etnográfának még ugyancsak vitatott kérdését is, egy nobel gesztussal, a románság javára dönti el. „Ilyen nagy időkben minden mindegy...” gondolhatta magában prof. Dungern, és teljesen tudománytalan hipotézisekkel támogatja meg – a latin eredet öntudatát. Hogy mást ne idézzek: „Das Gefühl für besonderen Volkscharakter und der Blick für besondere Volksart ist vielleicht ein ebenso zuverlässiger Maasstab für die Beurtheilung einer Rasse, wie philologische und rassentheoretische Forschungen.” Hiszem, hogy román részről is szépen köszönik ezt a támogatást. Nem! Ilyen rosszul nem áll a latin eredet kérdése. A komoly román történetírás, mely immár az ellenséges oldalról szüntelenül szemére lobbantott filológiai járatlanságot is pótolni tudta, sokkal komolyabb érvekkel védi a dák kontinuitást, mint professor Dungern.

... A legesleghosszabb hidak közé tartozik ez a cernavodai, még a közepén se vagyunk, szerencsére nem fukarkodik a gráci tanár egyéb bosszantó megállapításokkal se. A királyságon túl lakó románokról nyilván kifejti, (dehogy fejti! csak állítja) hogy Erdélyben az „öslakó románok együtt élnek németekkel, székelyekkel és magyarokkal, és pedig békében az első kettővel, de *elkeseredett harcban a magyarokkal...*” Sem több szóval, sem kevesebbel, csak így! Hiába no – nem igaz, hogy az igazságot ilyen egyszerű szavakkal is ki lehet fejezni. *Ilyen egyszerű szavakkal nem lehet!*

És ez a Dungern igazán semmi módon nem jogosult, hogy Jorgáról így ítélezzék: „Romániának mai nap derék történészei vannak, közülük N. Jorga világhírű már, nem annyira alapossága, mint széles körű ismeretei, bámulatos

munkabírása, nyelvi sokoldalúsága, gondolatgazdagsága és nemzeti beállítottsága révén...” Én nem tudom, éppen ezek miatt lett-e világhírű Jorga. De, hogy alaposságból nem kell Dungerntől leckét vennie, egészen kétségtelen.

A román szónoklás mestereiről szólván, csak Filipescu és Take Jonsescu neveit említi, utóbbi ékesszólásának erejéről egy anekdotát is elbeszél: „1912 március végén történt, hogy Jonsescu nagy népgyűlést hívott össze, melyen a kormányt megtámadni készült. Meg akarta buktatni a kormányt, hogy azután mint a maga alkotta pártnak a vezére, miniszter lehessen. Azt tudta, hogy a király az új párt uralomra jutása ellen van. Jonsescu terve az volt, hogy a királyi palota előtt impozáns tömegdemonstráció tudassa a nép akaratát.

Egész Bukarest lázasan várta a fejleményeket. És akkor az történt, hogy Jonsescu megjelent a viharzó tömeg előtt, egyszerűen bejelentette, hogy a király beteg, nyugalomra van szüksége és úgy tudott beszélni, hogy a szenzációra éhes tömeg csendesen eloszlott.”

Szép. De nekem egy másik román népgyűlés jár az eszemben, ahol a tömeg nem oszlott el csendesen. A balázsfalvi gyűlés, 1848 május 15-én, mikor *Barnuțiu* állott a nép előtt. (Elárulom, hogy ezt az ismeretemet is a Pentru toți vállalatból szereztem, az *Elocuența Română* című füzetből, melynek szerkesztője régibb és újabb román ékesszólói: Costache, George Lazar, Kogălniceanu, C. Negri, Boretti, Ion C. Brătianu stb. művei között Simon Barnuțiu nagy beszédét is elénkbe adja. De majdnem teljességében olvasható magyar nyelven is ez a riadó, Jancsó Benedek *Román Nemzetiségi Törekvés* című könyvében, hol is nem annyira retorikai szépségei, mint korjelző sajátosságai miatt közöltetik.)

Dungern könyve nem tesz említést Barnuțiu-ról. Gondoltam, talán azért, mert a negyvennyolcas idők ez érdekes szereplője *erdélyi*, szerző pedig a még Erdélytelen 1916-os Romániát írta meg. De lám, *Sincairól*, *Mayor Péterről*, *Klein Sámuelről* beszél a történészek között, holott hiszen ezek a balázsfalvi iskolához tartoznak. Nem tudok ezen a

gráci alaposan eligazodni... és most már nem is akarok, mert a leghosszabb hídnak is vége van egyszer, a szemem kinyithatom, és Romániát a magam szemével újra nézhetem.

Tarló, napsütés, dolgozó emberek... Nem ad ez a táj semmi gondolatot. Elmosolyodom: és a többi tájak?

Útitársam brassói román lapot olvas, a vezércikkkel már végzett, most a második cikkbe kezd, *Vremuri mari, oameni mici*. Nagy idők, kis emberek. Nem tudom, mi lehet benne. Lehet: hogy a brassói városi tanácscsal elégedetlenkedik a publicista. De én – én a Főtanácscsal is elégedetlenkedem. Az egész világgal. Tarló és fáradt emberek. Ahogy e dobrogeai táj felett, úgy nem lebeg ma gondolat az egész világ felett. Európa vezetői között sok a gondolkodó. De nincs egy vezető gondolat. Még csak egy nagy elfogultság sincsen. Valami szent, gonosz megszállottság – arra se vagyunk jók. A reakció – nem az! Kis piszkos gerillaharc csak, itt is, magyar földön is, német földön is, mindenütt. A progresszió... még annyi se! Gyáván gyámoltalan, fertőzött gondolat. Átkozott ez a nemzedék minden nemzedékek között.

Egyetlen vigasztalás, hogy az ember az égre nézhet. „Stille ruh'n oben die Sterne...” És milyen jó is a csillagászoknak, akik már útra keltek, hogy Jáva szigetén észleljék a napfogyatkozást. Olvasom, hogy Einstein relativitás elmélete most fogja a tűzpróbát állani. És a *Dimineața* cikkírója tréfálgozik, hogy Románia nem küldött expedíciót. Elégséges bizonyítéka van már Einstein elmélete mellett, alkotmányának, törvényességnek, minden ilyesminek csak relatív léte van – *a kolóniákban*.

XII.

Galac, 1923 március 19.

A reggeli hidegben a szokottnál is ruganyosabb léptekkel siettem a pályaudvar kijárata felé. A vasúti óra nyolcat

mutatott. A zsebórához nyúltam. Pont nyolcat mutatott az is.

Hát ez nagyszerű, ez a fölfedezés. Eddigi eredményeim között az első helyre tenném. Hogy a galaci óra sem állott azalatt, míg az enyém haladt! És ahogy körülnézek, ahogy végig megyek egyik utcán a másik után – sem a cipőtisztítók, sem az iskolás lányok, sem a sofőrök, sem a görög boltosok nem teszik rám azt a benyomást, mintha ma reggel és egyenesen az én fölfedező kedvemért jöttek volna a világra. Sőt! csupa folytatás minden. A tegnap rohanása a holnap elé. A Trocadero pincére csak félszavakat mond, már annyiszor mondta, hogy unja őket. A villamos csengetésére jól betanult mozdulattal térnek az emberek a járda felé, a mozdulatuk csupa megszokottság. Egyedül Eminescu szobráról hihetném, hogy ma állították: fehér, tiszta és nagyon idegenül nézi Galacot. De minden más: folytonosságról, percre nem szünetelt életről beszél. És ilyen körülmények között – tessék fölfedezni...! Csupa emlék. Piszok az utcán, patina az épületeken, ránc az emberarcokon... jövőbe áramló múlt mindenütt, és most tessék, egy rápillantással tessék megfejteni!

A nyájas olvasótól igazán nem követelhetek annyi figyelmet, hogy leveleimnek dátumát is észrevegye. Nekem kell figyelmeztetnem, hogy hét hónap telt el utolsó levelem írása óta. Sok egyéb minden mellett valami nyomasztó érzés hagyatta velem abba Regát-útjaimat. Nevet nem tudtam reá találni, egészen világos se volt előttem, de **volt**, határozottan fogalmazódott bennem egy lankasztó gondolat. Hogy céltalan az erőlködésem, mert erőtlen az erőm ily nagy feladathoz... Úti leveleim senkit sem gazdagítanak... Alibi-mutogatás az egész: hogy voltam, igenis ott voltam, a helyszínén voltam, nem otthon költöttem az útirajzokat. És hogy – zsrnál íze van az írásaimnak. Mások mit hibáztatnak benne, nem tudom, de én nem az adatszerűségét keveslem. Súlyosabb belső hibáját látom (nem is az írásoknak, hanem a munkámnak magának, melyet jelezni lettek vón hivatva)...

Mivel is indultam el? Hogy felfedezem *magamnak* Romániát. És elmentem és jártam és keltem és – (már úgy, ahogy) – *másoknak* fedeztem fel. A belső megértés folyamata meg sem indult. Tudatosná legalább nem vált bennem.

(S hogy mégis írtam!? A kor hibája, nem az enyém. Ezé a koré, amelyben nincs az értelemnek kíváncsisága, s aki az Ismeretlennek nekivág, szinte minden esetben csak azért teszi, hogy *hírt adhasson róla. Eredményemberek, sikeremberek* vagyunk, írók, kutatók, tudósok, valamennyien a szellemi élet skalpvadászai.)

Holott most, itt, e földön, új hazánkban: a nemes kíváncsiságon túl még parancsoló érdek is fűthetné a vállalkozást. (Meg még valami. Emlékszem, mintegy húsz év előtt egy honvédhadnagy, instruktora az önkénteseknek, nagyon megszegyenített. Négy hete álltunk már szolgálatban, és azon a délelőttön is kint iskoláztunk a gyakorlótéren. A Manlicher-fegyver részeit kérdezte tőlem. Felháborító feleletet adtam, mert sértődötten oktatott ki: „Mondhatnám azt is, hogy most katona és *kutyakötelessége* érdeklődnie. Mondhatnám azt is, hogy hátha háború lesz... tehát *ésszerű* lenne érdeklődnie. De én csak azt mondom: négy hete él itt a mi világunkban, velünk egy foglalkozásban, nem gondolja, hogy *illendőség kérdése* érdeklődnie!?”

Ennyi szemrehányással tartoztam *magamnak*, meg is mondtam magamnak alaposan, most már kibékülök magammal. Elvégre is hét hónap után megint csak vonatra ültem, áttörtem a predeáli szorost, vacogtam a Prahova-hídon, várahoztam négy órát Ploieștiben, utaztam egész éjszaka, tetszik emlékezni, nyolckor reggel tettem a vasúti órán ama nevezetes felfedezést. És itt vagyok.

– Hamburgnak van csak ekkora jelentősége – mondja egy fiatal magyar, kivel még reggel egymásra akadtunk.

– Bizonyára viszonylagosan méltóztatik érteni, Hamburgnak Németországra, Galacnak Romániára? – kérdeztem én, megdöbbenve kissé az észlelhető mérsékelt forgalomtól.

Kijelentette, hogy nem relációkra gondolt, hanem igenis mind a két kikötőváros világkereskedelmi jelentőségére. Továbbá beszélgetéseink során aztán megvilágosult, hogy nem éppen egyedül Galacra, hanem a dunai kikötők összességére gondolt, arra a szerepre, amit általában a dunai hajózás Kelet-Európa hét államának kereskedelmében játszik, vagy – játszhatna. Ezek a felvilágosítások hajszálnyira megfelelnek annak a szívósságnak is, amellyel Románia védte és védi minden oldalon Duna-érdekeit. *Carp* többrendbeli nyilatkozataiból kiderül, hogy sokkal nagyobb jelentőségűnek ítélte Románia részére a Duna-torkolat birtokát, mint egész Erdélyt. „Hiszen, ha elveszük a torkolatot, elpusztulunk és velünk pusztul Erdély...” (Nota bene: a Dardanellák szuverén birtoklása bármely nagyhatalom részéről, erősen devalválná a „román Duna” értékét...)

De a nyájas olvasó alibit kíván, és nem várokotatom tovább.

A strada Domneascaról (Úri-utca; valóban az alsó felében csupa családi ház, konzulátusok, Curtea de Apel s más ilyen nem kommersz dolog) pár zegzugos keskeny utcán lehaladva a Dunához érünk. Megáradt, piszkossárga, impozáns víztömeg (és nekem – Uram bocsá – az első gondolatom: mely groteszk eszmetársítással vélhette a költő „hazám könnyé”-nek e nagy folyót?)

Egy tekintet a túlsó partra, a régi dobrudzsai határra viszi a gondolatot, a régi az újra, az új a legújabbra és már benne vagyunk a világtörténetben. Kísérőm beletalál a gondolatba: „Néha kisebb hadiegységek is szoktak itt horgonyozni.”

Most egy se látható. Az első hajó (még nem a kikötőben) mely szembetűnik, a *Ștefan cel Mare*, az udvari jacht. Mellette egy karcsúbb, szebb, láthatóan újabb is: a Duna-bizottságé. A víz közepén egy-két tengeri szállítóhajó, körüle sleppek. Apró fehér motorcsónakok cikáznak balra el, és a szem fogva marad a tulajdonképpeni kikötőn, a *Porton*. Modern építésű, nagy befogadóképességű medence. A ki-berakodó hajókon

olasz, francia, hellén stb. zászlók lengenek. Egészen impozáns, komoly tengeri jármű benyomást ad a *Stad-Haarlem*. Forgó gőzdaruk hatalmas ládákat emelnek ki a gyomrából. Az áru neve: manufaktúra. Galac és manufaktúra: ez a két fogalom sokáig egyszerre fog fellépni bennem. A hosszú utcán, amelyen az Úri-utcáról a kikötőig mentem, egyben sem láttam, mint manufaktúra engrossistát. Alacsony boltocskák, de milliányi érték felhalmozva bennük.

Szívesen eleget tennék barátaim felkérésének, hogy *színes* képet is rajzoljak már egyszer, írjam meg a gabonaexport nagyszerűségeit, a kikötőben gabonaátlapátoló, még gabonás zsákok alatt görnyedő rakodó munkásokat, de nem tehetem. Részben, mert a gabonaexport központja Brăila és nem Galac, részben pedig, mert a gabonarakodás gépi ömlesztéssel történik, aminek van: zaja, pora s talán bűze is, csak éppen *színe* nincsen.

De van az emberarcnak. A halvány Nyugattól a sötét Keletig minden szín képviselve van. Ma és ezekben a hetekben egyik sem nagy számmal. A kikötő forgalma most nem kikötői. Miért? – határozott választ senki sem adott, mindenki a maga szakmájának percnyi krízisét panaszolta. Feltűnő a pangás, az emberek ténfergése. Bizalomúzó arcok minden bransból, minden fajból, minden felekezetből, ma éppen elég időt adnak, hogy beléjük tekintsek.

Constanzában a tenger partján is láttam ezeket az arcokat... És a Duna partja is, mint a tengeré hulladékkal, törmelékekkel tele... Roncsát, úgy látom, a víz is, a szárazföld is mind a partra dobja.

1923.

FELJEGYZÉSEK MÚLÓ ÉS NEM MÚLÓ DOLGOKRÓL

NEM ARRÓL VAN SZÓ...

FELTÉTELEK

A merészségem a legnagyobbakra emlékeztet. Csak Schopenhauer merészelt még, hogy feltételeket szabjon könyve olvasói elé. S méghozzá: a frankfurti bölcs szabta feltételek oly könnyen voltak teljesíthetők. Mindössze néhány könyvnek, a saját – és mások könyveinek ismeretét követelte olvasóitól.

Az itt következő töredékes elmélkedések szerzője súlyosabb feltételeket szab. Nem kevesebbet követel, mint: hogy olvasója tekintszen el eddigi olvasmányaitól. Hogy: vállalja és vallja e szerénytelen író türelmetlen mottóját: *„Igen, igen, de nem arról van szó!”*

Magam sem kitalálója vagyok e szavaknak, csak átvállalója. Tolsztoj mondatja Kutuzovval, a Háború és Béke regényében, abból az alkalomból, hogy tábornokai mind

üldözni szeretnék a Moszkvából kivonuló Napóleont, bekeríteni, elfogni, tönkretenni: „Mindegyikük csak azon van, hogy kitüntesse magát. Mintha bizony verekedni valami mulatságos dolog volna. Szakasztott olyanok, mint a gyermekek, akikből lehetetlenség kicsikarni, hogy' is történt ez vagy az az eset, mert valamennyien azt akarják bizonyítani, hogy értenek a verekedéshez. De hiszen most nem is erről van szó...”

Politikai, társadalmi és irodalmi vitáink, sőt tovább megyek: legegyszerűbb társasági beszélgetéseink is mind sűrűbben készítenek e türelmetlen kifakadásra: „Nem erről van szó!” Valóban: *a dologról magáról* kevés szó esik; a hozzászólók: mind skalpjaikat rázzák, és bicepszeiket mutogatják, értelmi kíváncsiságunk mellettük szomjan marad és a legkevésbé érdeklő dologról esik a legtöbb szó: „hogy ők mennyire értenek a verekedéshez.”

Alaphangját a következő elmélkedéseknek az így kiváltott türelmetlenségem adja meg.

*

További feltételem:

Hogy olvasóm aktív részt vállaljon a gondolati munkában, mely e könyv oldalain folyik. Amit e lapokon nyújtok, nemhogy művészi befejezettség, gondolat-teljesség pretenciójával nem lép fel, de még a „félgyártmány” közepes érdemét sem vindikálja. Az erdélyi olvasó részvétele nélkül mind e hebegések egészen értéktelenek. Ám — igazságosan — keletkezésük titkának ismerete nélkül el sem bírálhatók. Feleletek ezek fölvetett (és föl nem vetett...) kérdésekre, közbeszólások, legyintések, indulatszavak. Olvasómtól többet követelek, mint figyelmes olvasást; az egész vitaanyag ismeretét és — önmagának is vitázó szerepét.

*

Ennyi szerénytelenség rászolgált, hogy szigorúan ítéltessék. Vállalom. Hiszen... ha csak erről volna szó!

De többről, fontosabbról, másról, egész másról van szó.

Kezembe jutnak néha Csonka-Magyarország időszaki sajtótermékei: napilapok, néha revük is. Keresem bennük (mert az ember már ilyen...): mit is gondolnak, vagy – gondolnak-e rólunk még valamit. Érdeklődnek-e? Érdeklődésüknek van-e ereje, tudnak-e, megtudtak-e már rólunk valamit?

Néha meg is jelennek cikkek, híradások. Zokon ne essék, – olyanok, mint a színes riportok a Fidzsi-szigetetről. Erdély közéleti és szellemi nyilvánulásai a *Vegyes*-rovatok tudományos hitelességével rajzoltatnak. Erdély hatévi történetéből csak a plakátbetűs szenzációk vétettek tudomásul, egyébként maradt távoli ország tényeivel, szellemével és hangulatával: csupa rejtelem.

Cikkeim kötetbe gyűjtését, és elsősorban: az Erdélyi Levelek újranyomtatását az Erdély határain túl élő magyarok tájékozatlansága is siettette. Események és élmények hatása alatt írtak e cikkek: lehetetlen, hogy némely idő- és helykolorittatást ne bírjanak. Bízom stimuláns erejükben.

És még valamiben bízom. Kell hogy ez írások így egymás mellé fűzve többet jelentsenek, mint jelentettek egyenkénti megjelenésük idején. Világosan el kell árulniok szerzőjük pártállását abban a harcban, amely magyarok közt Erdélyben évek óta dúl.

Komolyak és komolytalanok küzdelmében komolyan állok a komolyak mögött.

I.

Nem arról van szó, hogy:
soronként fizetik-e cikkeimet, vagy szemmértékre?
pesti tanárok *Erdélyi Irodalomról* beszélnek-e vagy csak:
Irodalom Erdélyben címen értekeznek?
jobboldalon vagy baloldalon úznak-e helyes kisebbségi politikát?

nem arról van szó, hogy:
Brătianu vagy Averescu hagyja-e megoldatlanul a feladatait?
öreges komolytalankodnak-e vagy fiatalok?
a földet húzzák-e a lábam alól, vagy a fedelet a fejem felől?
nem arról van szó, hogy:
MacDonaldba vetett hitem, vagy Poincarétól-félelmem volt-e alaptalanabb?
végig csak nézi-e Amerika szomorú múltunk', vagy már végigézte?
megöli-e a munkát a Szovjet állam, vagy a munka öli meg a szovjet álmot?
nem arról van szó, emberek!

...

Egyszerűbb és komplikáltabb dolgokról *van szó*, bár sose hallom, hogy szó esnék róluk. Valamely estén muscat d'ottonel ürült a poharakból, s én úgy emlékszem, hogy egyik hosszabb csendet ilyen szavakkal szakítottam félbe:

– Kilenszáztizennégyben mentem a háborúba, s mind a mai napig még nem jöttem vissza. Mentem a háborúba...? Röppültem. Szekéren mentem és vonaton, de világosan éreztem, hogy a szekér az országút felett, a vonat a sínek felett röpül. Eszeveszett sebességgel, minden földi vonzástól szabadon. Csak *féleszmélettel* tudtam visszagondolni egy halvány asszonyra és egy számárköhögős gyermekre. Ezzel a *féleszmélettel* voltam végig és vagyok máig is. Csak *féleszmélettel* lehet tíz évig kibírni, hogy mindig az történjék – *amit más akar*. Az ember gyalázatos, de csak *féleszmélettel* tud lenni *olyan gyalázatos*, hogy jó arccal vesz részt a muszájban, s míg ostor alatt szalad, vidám *marsot* dúdolni nem áttal.

Stanislauban, éjjel, még hallottam a fiam köhögését, kevéssel később a szeme színét is elfeledtem. És mindent elfeledtem. (Már majdnem kidolgozott arisztokratikus életprogramom' is...) A katonai reglement rászoktatja az embert, hogy csak 24 órás latitúdókkal emlékezzék. A

napiparancs, nevéhez híven, felmenti az embert minden egy napon túli emlékezéstől és előrelátástól. Este hattól — este hatig! — és minden gondolkodás felesleges. És az ember, ha féleszméletnél van, van olyan gyalázatos, hogy ennek még örül.

Én pedig féleszméletnél vagyok, gyermekeim, tíz év óta már. Nem mindennap kapom meg mostanában a parancsot, de ez Galíciában is megtörtént, ha valami zavar volt, elvesztettek, vagy eltévedtem. Azért nagyjából mégis orientálva vagyok, nem teszek és nem mulasztok olyasmit, hogy raportra rendelhetnének. A Cercul Recrutarnál idején jelentkeztem, adót is törleszték, az „Ismeretlen katona” emlékezetére ünneplőbe öltözöm, és díszelőadásokon megjelenéssel dokumentálom a bonthatatlan magyar egységet. A katonai káté a szívemre tetoválva, és én minden parancsát megfogadom. „*A katonának legyen iniciatívája!*” — és magam is új eszmékkel gazdagítom küzdő magyarságunk eszmetárát. „*A katona legyen bajtársias!*” — és nincs olyan korlátoltság, hogy kalapot ne emeljek előtte. „*Tartózkodni kell az önbíráskodástól!*” — és a jól öltözött sibert, ha asztalomhoz ül, nem szólítom fel sürgős távozásra. „*A katona legyen elégedett!*” — és minden közhelyre bólintok egyet. „*Legyen körültekintő!*” — ahány zsurnál van, mind elolvasom. „*Ügyeljen a katona a tisztaságra!*” — mindennap váltok világnézetet. „*Katonának vidámnak kell lenni!*” — s nehezen megy bár, de fütyülök.

Fütyülök, vagy hogy goromba ne legyek, hát egyszerűen csak: nem érdekel semmi az egészsből, ami itt folyik. Sem a politika, sem az irodalom, sem a hümmögés, sem a visszasírás, sem a világnézet, sem az akarás, sem a törekvés, sem a zavar, sem a konszolidáció, ez az egész aktívopasszívónacionalizmus.

Mert: nem erről van szó!

Arról van szó, hogy haza akarok már jönni a háborúból. Unom ezeket a tiszteket és ezeket az altiszteket. Ezt a fegyelmet, amely tiltja, hogy a számárságra azt mondjam:

szamárság. Ezt a világot, ahol hadimilik mellett már hadizsenik is rontják a levegőt. A középszerűségnek ezt a végevárhatatlan tavaszi ünnepét. Ezt a sok rekedt embert a pódiumon. És a nézőtéren a véresre tapsolt tenyereket.

Erről van szó!

Arról van szó, hogy nem élek, míg a világ. A tisztelet *adó*ját leróttam már uzsorakamattal, most már *akarok valamit, amit spontán tisztelhetek*. Mit mondjak, ha holnap meg kell jelennem az Úr előtt!? Hogy huszonöt esztendő koromig dresszíroztak az életre, azután meg halálomig nem engedtek élni!?

Erről van szó!

Hogy élni, élni, élni akarok!

...

És muscat d'ottonel sem kell hozzá, csak egy kis bátorság kell, emberek!

II.

Az ember nem mer beszélni. Úgy érzi, hogy volna mondanivalója, de fél, hogy számaróságban marasztaltatik. Hogy is ne, mikor Genfben a kultúrált világ majd valamennyi állama adott egymásnak találkozt, csupa első klasszisú képviselővel, kiknek valamennyire a politikai tudományokban jártas, kik előtt államaik múltja és jelene hajszálig ismerős, csupa beavatott tudós, fejlett dialektikával, szónoki készséggel... csodálnivaló bátorság is volna bizony, gyér ismeretekkel és avatatlanul, még hozzá megbízatás nélkül, így dadogni kezdeni:

Lakom Kelet-Európában, valamilyen szélességi és hosszúsági fokok alatt, elvihartzott felettem négyéves háború, s immár hatodik éve viharzik a béke felettem, tíz éve várom, hogy egy kicsit már jobb legyen. Minden okom megvolna, hogy akár beteges optimizmussal is várjam a genfi végzéseket, a napilapok — a legkomolyabbak is — plakátbetűkkel hozzák a legörvendetesebb híreket, de —

Isten bűnömül ne vegye — én nem örülök. Naponta friss reménnyel veszem a lapomat a kezembe és hullatom le mindannyiszor: „Nem ez az. Nem erről van szó.”

Holott ugye vezető politikusi Európának — kétségtelen jóhiszemmel — dokumentálják békeakarataikat. MacDonald legutóbbi nyilatkozata a militarizmusról Linder Bélát juttatja észbe (de erejével és hangosságával mindjárt el is felejteti) Herriot maga is prímet játszik a pacifista hegedűn, és én itt, valahol eldugva az isten háta mögött, mégis azt merészelem, hogy nem örülök.

Nem örülök pedig azért, mert egy pillanatra sincs az az érzésem, hogy rólam van szó. Tudom, hogy alattomban értetődöm. Mikor még nem Népszövetség, hanem titkos diplomácia tárgyalt a népek dolgáról és sorsáról, akkor is alattomban értetődtem. Mikor Vilmos császár még kardot csörtetett, a fenyegetésében az én bicepszem is szerepelt. És amikor most *Motta* elnök a világ békevágjáról beszél — az én békeakaratomat is beleérti.

Hát akkor mit akarok! Merem mondani, hogy nem vágyom a békére? Dehogyan merem. Vilmos császárnak sem mertem megmondani, hogy nem vágyom a háborúra. Most meg még kevésbé merem, mert először is most nem illik harciasnak lenni, másodszer, mert nem is vagyok. Csak — (óh, hogy szeretnék túl lenni ezen a mondaton...) borzasztó módon vágyom rá, hogy már egyszer ne alattomban értetődjem. Hogy a világ okosai egyszer már — mielőtt nyilatkoznak a nevemben — érdeklődjenek is iránta, hogy mit is akarok. Közismert szerénységem mellett is, férfikoromra egész ideges lettem már belé, hogy a világsakktáblán mindig a beleegyezésem nélkül szerepelek. Szinte mindegy már nékem, hogy világos vagy sötét mezőre tolnak. Engem a háború alatt is jobban sértett a kommandó, mint a halálveszedelem, és most is — a „világbéke” hajnalán megrontja az örömet, hogy Genfben gondolkoznak helyettem. Sehogy se tudom magam egész világosan kifejezni, de mondani azt akarom, hogy éppúgy ellenemre

van, ha békét *csinálnak velem*, mint ha háborút *csinálnak velem*...

Ez egy.

A másik meg az, hogy Guglielmo Ferrero nagyon tanulságos cikket írt a *Presse* nemrég számaiba. Minden *bázis* megszűnt Európában – mondja e cikkíró – nincs már szilárd alap, melyen építeni, mellyel számolni lehet. Régebben, háború előtt, – *volt!* „Az európai udvarok nemzetközisége” adta ezt az alapot; a souverainek valamennyien személyesen ismerték egymást, egymás felfogását, politikai nézeteit és gyengeségeit. Véletlenül, a vezető hatalmak államfői mind valamennyien hosszabb idő óta is ültek már trónjaikon, bizonyos makacs kormányzati és külpolitikai elvek csontosodtak meg már az udvarokban, nemigen lehetett egy-kettőre valami veszedelmes *irányváltozástól* félni. Az európai egyensúlynak szilárd pillére volt az *udvarok internacionaléja*. Az *államközi szerződéseknek pedig garanciája volt*: az udvaroknak szorosán egymásra utalt érdeke és – nem utolsósorban a souverainek fejedelmi becsülete... De – Közép-Európa trónjai összetörték. Kormányok jönnek, kormányok mennek... Garantálhatják-e a jövőmenő (majdhogy nem: jöttment...) kormányok az ünnepélyesen aláírt szerződéseket? Nem jogos-e a félelem, hogy egy, mondjuk: kissé szélsőbb elemekből alakult kormány minden paktumot felborít? Európa telve van viharos szellemekkel, és ki áll jól, hogy itt vagy ott kormányra nem kerülnek? Nos – véli Ferrero – már csak a biztonság okából (hogy Európa nyugodt legyen) – nem szükséges-e egy szerv, mely pótolni tudja tekintélyben, garanciaképességben az udvarok internacionaléját? De igen – feleli is mindjárt –, szükséges, annyira szükséges, hogy ez a szükséglet már meg is teremtette magát a szervet. A Népszövetség ez a szerv, melyet csak tovább ki kell építeni. A népszövetségi eszmét fogható realitássá csak úgy tehetjük, ha döntőbíróóságok hatáskörét a legszélesebbre szabjuk,

akként, hogy a felmerülő *diplomáciai* kérdések e bíróságok színe előtt, mint *jogi kérdések* bíráltassanak el...

Kelet-Európa eldugott sarkából, az isten háta mögül, két szerény oldaljegyzetünk volna Ferrero gondolatmenetéhez.

A döntőbírósi eszme csakugyan azon áll vagy bukik, hogy vajon lehet-e a diplomácia kérdéseit – jogi kérdésekké átváltoztatni. (*Átváltoztatni* alatt tessék *devalvációt* vagy *szublimációt* érteni – ki-ki a maga hite szerint.)

Lehet-e vagy nem lehet?

Teljes szerénységgel legyen szabad megkockáztatnom, hogy jogi kérdéssé csak az a diplomáciai kérdés változtatható vissza, amely: jogi kérdésből vált diplomáciai kérdéssé. Két szomszédos állam vámegyezményéből kisarjadzott jogvita könnyen mérgesedhetik diplomáciai kérdéssé, de egy felállítandó döntőbírósi előtt éppen olyan könnyen ismét jogi kérdéssé devalválható. Angol állampolgáron Párizsban elkövetett durva erőszak ugyancsak vezethet diplomáciai kontroverziára, de még mindig könnyűszerrel eredendő jellegére: jogi kérdéssé szublimálható.

De kérdem: a történelem tanúsága szerint, háborúk és közöttük a nagyobb szerűek, diplomáciai kérdéssé mérgesedett jogvitából indulnak-e rendszerint? Szó se róla, de én azt se bánom, ha azt tetszik mondani, hogy: igen! A diplomácia, ha úgy akarta, mindig meg tudta a kákán a csomót keresni, és jogsérelmére hivatkozással indított háborút. De Genfben bizonyára komoly emberek ülnek, komoly szándékokkal, se szófacsarással, se szójátékkal nem elégíthetők. Nagyon is jól kell tudniok, hogy vannak (és háborús viszonylatokban elsősorban szerepelnek) olyan diplomáciai kérdések, amelyek a jogbölcselet professzora által jogi elemekre talán szétszedhetők, de – *egészükben ahogy felmerülnek!* – jogilag meg sem fogalmazhatók. Olyikukból éppoly kevéssé lehet jogi kérdést csinálni, mint – vérből vizet. Nincs még paragrafusba fogva minden szenvedély vagy bírvágy, mindig lel utat két szerződéspont között, a féltékenység nem keres alapot, a múltból maradt

tövis jogszerűtlenül is ingerel, és akit a jövő aggaszt — alkalmas jelenben orvtámadásra kész... És a döntőbíró — ha megalakul — nyolcvan percentben majd fait accompli felett ítélkezik.

„All right — hallom a választ — de ítélete olyan lesz, hogy további próbálkozóknak kedvét szegi.”

Tudtommal a bíróság szankciói gazdasági természetűeknek tervezetnek. Mint elemi eszközök elképzelhetők: a blokádnak s hitelmegvonás. Valóban súlyos kényszerek. De egyfelől: hatásuk korántsem momentán, s a modern háború gyors lefutásra tervezetnek (a német seregek a háború 35. napján Reims előtt álltak), s de másfelől: a gazdasági szankcióval sújtott állammal együtt sok ártatlan (sőt ítélkező) ország is sújttatik. — Katonai szankcióról pedig beszélni is kár. A Népszövetség hadserege — lehetne-e más, mint az egyes államok kooperáló hadseregei? Melyeket egy pillanatban egységes akcióra vezetni nemcsak azért nehéz, mert ez: *egységes* népszövetségi fővezérletet feltételez, hanem mert: az egyes államok hadserege nem éppen fejletlen hadigép (s mennél fejlettebb, annál kevésbé), és ha nem is állam az államban, és ha nem is mond ellene az állami akaratnak, de éppen túl fejlett erejében: *maga a háborús Akarat!* és hogy ez az akarat mindig egyirányú lesz-e a többiekével s a népszövetségi táborkari akarattal...? Hiszen elméletileg hogyné! Az Állam jogi fogalmából a feltétlen engedelmeség egyenest következik, de... mondom Genfben komoly emberek ülnek, akik békét akarnak, s nem komplikációt.

*

Hát ha ebben a döntőbírói kérdésben nem is egészen, de abban már igaza van Ferrerónak, hogy Európában ma túl sok a viharos szellem és nem egészen kizárható eset, hogy itt-ott ez a szellem tevékenységi lehetőséghez is hozzájut. Differenciánk csak a körül lehet, kik ezek a viharos

szellemek? Ferrero szerint: vannak nyugtalan szellemek, akik az életet csak harcnak és viharok fogják fel, a történelemben csak óriási arénájukat látják a politikai és szociális felborulásoknak. Számukra az utolsó évtized borzalmas vérárama sem hűtötte le ezeket a nyugtalan szellemeket. Majd minden országban, a *jobb-* és a *baloldalon*, vannak csoportok és pártok, melyek fennek hirdetik: hogy ami volt, az csak prolog volt, most jön az igazi dráma: államcsínyek, fehér és vörös diktatúra, szociális forradalom, revánsháború, fojtogatók és röpködő támadások megsemmisítő effektussal...

Hát ezekre gondol. Ezek, valóban vannak. Vannak jobboldali egyéni akciók és baloldali tömegakciók. Közép-Európa fehér legitimistái tervezgetnek és Moszkva szellemi rabjai is szövök álmaikat. „Ezek a csoportok ma messze vannak még az államhatalomtól, de az általános választási jog olyan szfinksz, amelynek sok a titka...” Ferrero reméli, hogy ez csak himéra, de úgy véli, hogy *Európa ettől a félelemtől nem alhatik*. Valami bizonyosságot áhít. Az *udvarok internacionáléja* megszűnt. Kell a helyébe valami más... A Népszövetség... A döntőbíráóságok...

Lehetséges; de nem erről van szó.

Európában valóban nyugtalanok a *szellemek*. És valóban, már régóta nyugtalanok. De nem a szélsőbal és nem a szélsőjobb szellemei a legnyugtalanabbak. Mindezek — egy-egy ideába szerelmesedve — relatíve még nyugodtak. Az igazi nyugtalanok mások; azok, akik már forradalomban se, háborúban se bíznak; akiket nem tudott megnyugtatni az *udvarok internacionáléja* és nem tud megnyugtatni a Népszövetség; akik minden intézményes boldogságból régen kiserettek: akik *az új szót* még nem találták meg, de érzik, hogy az sem katonai, sem polgári módra nem kedvelik; akik egyszerre: szolidárisak és disszidensek: a termékeny nyugtalanság emberei; akik azért nem alusznak, — mert virrasztanak. S akik sohasem fogják megszokni, hogy helyettük mások gondolkozzanak...

III.

Batul almát ettem tegnap este.

Nem is képzelik, milyen jó: milyen jó beleharapni a friss, kemény húsába, mikor mindenféle ízek, kultúrízek, hadiízek és átmeneti ízek a száncat elrontották.

És a kedélyt, a megromlott kedélyt is néha rendbe hozza. Úgy hat olykor, mint az ébredés nyomasztó álomból, hogy négyfelől voltunk körülkerítve, egyfelől mély folyó, másfelől szédítő szakadék riasztott, elől puskacsó meredt, égő ház volt a hátunk megett, torkon fogott a félelem, cikáztunk zsarát és puskacsó, folyó és szakadék között, az elme már bomladozott a hasztalan erőlködéstől... míg egy jótékony napsugár a szemhéjünkön át nem enyhítette a varázslatot: no né a baj nem is olyan akut, sőt — hálísten — semmiféle baj nincs, se tűz, se víz, se fegyver, se zsarát, nincs éppenséggel semmi baj... azaz hogy: baj azért van, míg él az ember baj mindig akad, de csak a rendes nappali baj, amire termett és felkészült az Ember, de az éjjeli cernírozás az nem igaz, az álom volt csupán. „Nincs is szó afféle kínos lehetetlenségről...” — ezzel a kiáltással ébredtünk, megkönnyülve és vidoran; és már szinte könnyűnek találjuk a valóságos élet — bizony elég nehéz — feladatait.

Jól sejtet, Olvasó, politikáról fogok beszélni; meg akarom mondani Noked és mindannyiunknak, hogy nincs semmi baj, álom az egész, én batul almát ettem az este és az első harapásnál már olyan csacsinak találtam ezt az egész viaskodást ezeket az összes megoldhatatlanul felvetett kisebbségi kérdéseket, amelyek nem is kérdések, mert nem a valóság veti fel, hanem az álmodó (és a valóságra, a súlyos, de mégsem olyan megoldhatatlan valóságra ébredni nem akaró) álmodó magyar politikai elme.

És míg áldott valóságíze a batul almának a földi valósággal összekötve tartott, vidoran reveláltam magam is: „Szó sincs

róla, magyarok, mind e dolgokról szó se nincsen, egész másról van szó!”

Súlyos helyzetről szó van, óh igen, hisz komoly világot élünk, a régi játékos világnak tán mindörökre vége, itt most komor színjáték folyik, népek és nemzetek nagyszerű erőpróbája, az folyik. A háború, az egész nagy, négyéves háború semmi hozzá képest. Az hazardjáték volt, hol túl sok volt a véletlenre bízva. De most, itt, — nemcsak itt, mindenütt, — folyik valami, ami grandiózus. Itt most nemzetek és népfajok számára helyzetek adódtak, ahol egy snájdig roham, pár órás pergőtűz, egy jól kivitt flankírozó mozdulat a semminél is kevesebbet ér. Itt nem hallatszanak vezényszavak, hurrák és rajta-rajták. Nincsen parancsnok és nincsen parancsszó. Nincs összeköttetésed jobbról és nincsen balról. Nincs elővéd és nincsen fedezet.

De van: összeszorított fogsor, figyelő szem és fegyelmezett agy. Van önmegtágadás, önkéntes vállalt overworking, és — mintha régidők meséje szállna vissza hozzánk — van újra e világon: kötelesség teljesítő hősiesség. Van naponta elhervadó remény és — mégis! — várakozás, kitartás: lélekszikkadásig. Éber nappalok, álmatlan éjjelek. Neuraszténiás érzékenység és gyémánt keménység. Megrohanó bizonytalanság és nem hátráló idealizmus. Fenyegető rémek és biztatóan intő ideálok.

Nemzetek és népfajok igazi erőpróbája most folyik. *Ebben a küzdelemben nem népvezérek revelálódnak, hanem népegyéniségek.* És győz — akinek a trainingje több. Órák és napok nem számítanak. *A verseny hosszú távra megy.* A dekoratív történetírásra rossz idők járnak.

És... batul almát ettem tegnap este. És nevetnem kellett: min töri a fejét a magyar. Ez legyen a vezér, vagy amaz legyen...? Aktivitás vagy passzivitás? Jobb vagy bal orientáció...? Holott... hányadszor mondjam! nem erről van szó. Nem ilyen álom problémákról van szó. Ne is keressétek kínosan a feleletet, mert nem ezeket a kérdéseket dobta fel az Idő.

Hanem!?

„Ein guter Mensch im seinem dunkeln Drange
Ist des rechten Weges wohl bewusst“.

És Goethe nélkül is tudja ma kétmillió közül minden egy szál magyar, hogy az idő neki mit parancsol! A poszton fél igényel, kettőzött erővel, rendületlenül állni. Népfajok harcán – Istenén kívül – csak ebben bízhatik.

(De Nektek: *vezércikk* kell, *irány* kell és *reálpolitika*... elnök vagy direktórium...

Hát – csak álmodjatok!)

IV.

Sokszor jut eszembe: „Ha az ember többet is akarna, mint formás lapcikkecskét írni... ha komolyabb és mélyebb hatásra törekednék, mint amilyent pohárköszöntővel elérni lehet... ha magasabb ambíciója is volna, mint amelyet reprezentál egy fess, testhez álló politikai beszéd... ha például azt a magas, szinte elérhetetlen célt tűzné maga elé, hogy olyan értelmes közvetlen modorban adja elő politikát illető gondolatait, mint amilyen értelmesen az ember a barátjával vagy a rokonaival társalogni szokott... akkor az ember, nagyon sok ember, a legtöbb ember: egész életén át tartózkodnék a politikától!”

Mert látjátok, feleim, a politika ezért lett Csáki szalmája, azért lett mindenkinek hozzáférhető terület, mert műfaji karaktert öltött, olyan kidolgozott formái vannak, mint a versírásnak, és éppen mint a modern vershez, éppúgy nem lehet hozzá sem tiszta értelemmel közeledni. Csupa költői szabadság, benne minden megbocsáttatik: a sejtelemszerűség, a félig mondott szó, a sokat ígérő elhallgatás, a gondolatpótló pátosz, a befejezetlenség, a félgyártmány műhelyillata, az inaszenialitás... A parlamenti szónoklat és a vezércikk könnyen megtanulható műformái elcsábítottak sok gondolattalant, készen álló művelt szólásformák kombináltak és permutáltak haza szerte,

és íme az eredmény: *a legtöbb komolyságot igénylő emberi hívatus — a legkomolytalanabbak hivatala lett.*

Ha egyszer, csak egyszer szembeülhetnék egy erdélyi magyar politikussal — szivar lenne a szánkban mindkettőnknek, és azt mondhatnám neki: „Nézd, nem sok időre, csak míg a szivarunk végére érünk, beszélj velem értelmesen, *egyszer életedben beszélj arról, amiről szó van*, ne szónokolj, ne handabandázz, beszélj értelmesen, mintha őszi szántásról vagy ciroktermelésről lenne szó, és mondd meg őszintén, becsületszavadra (de nem *úri* szavadra, hanem gyermeki naiv becsülettel, ahogy édesanyád kérdésére felelnél!), *mit gondolsz az erdélyi magyarok jelen és jövő sorsa felől*, úgy ahogy itt állunk kétmillió: van-e és miféle tennivalónk, kilátásos-e a helyzetünk vagy kilátástalan, több-e az erőnk, mint öt év előtt vagy kevesebb, és ha kevesebb, hát hol, miben pocsékoltuk el és mely kötések, tömítéseket kellene tennünk, hogy több vérünk már hiába el ne vesszen... Mondd, de becsületesen: gondolkoztál-e valaha erről a dolgról, nézd, időt is adok, hogy erőt gyűjts az őszinteséghez, s míg összeszeded magad, addig inkább én beszélek, példaadó őszinteséggel, naivan, nem szégyenkezve járatlanságomon, mert én nem vagyok politikus:

— Az első megállapításom az, hogy némely politikusaink *vokatívouszai*, például hogy: „Testvéreim!” meg hogy: „Magyar véreim” stb. — nem fedik teljesen a tényeket. Mi nem vagyunk egy család tagjai, *teljesen közös érdekekkel* és nem is fűz minket egymáshoz: *családi szeretet* Óhajtandónak hiszen óhajtandó volna... Mert testvér a maga baján túl a testvére szenvedését is szenvedelmesen érzi. De mi nem vagyunk testvérek, csak egy nemzet tagjai vagyunk, és e nemzeti érzés — bár egyesekben néha csodát művel — a legtöbbekben csak csendesebb, félálomban szendergő érzelem, amelynek látni ugyan néha: ébredő és grandiózus aktivitását, de mint állandó aktivitással, vele számolni és reá, mint alapra építkezni nem lehet.

Két millió magyar itt egyenként és egyéneként érzi a maga baját: azt a rendes kommenciós baját, amely minden élőnek kijut a földön, és azt a baj többletet, amely csak azoknak jár ki, akiket kisebbségi sorsra választott ki az ég. Ebben a többrendbéli bajban kívánni sem lehet a szenvedő felektől valami finomabb distinkciót, meg lehet érteni, hogy minden bajukat, a rendes kommenciósat is, a kisebbségi sors számlájára írják.

Szükségünk van nyílt, avatott szemű elfogulatlanokra, kik gyorsan el tudják különböztetni a mindennapi élet velejáró baját azoktól a bajoktól, amelyeket „sérelem”-nek nevez a politikai tájszólás, és amelyek okozójukat a többségi nemzet politikájában lelik. (Hahogy nevetnél e szórszálhasogató tudóskodáson, emlékezetbe hozom ama kínos állapotot, mikor az embernek a foga és a tyúkszeme *egyszerre* fáj. A páciens a két betegség egyre-másra gyötri, idegességétől nem várhatom a két bajforrás distinkcióját, de az *orvostól* – *megkövetelem!*)

S még ennyivel – meg sem elégszem. Pontos diagnózis nekem nem elég. Se lehetetlenséget, se csalhatatlanságot orvostól nem kívánok. Megmondom, mit kívánok:

A talpán ember legyen; biztos kezű, nyugodt, nem bánom: magában vívjon, emésztődjék, kétségbe is eshet, de betegágyamnál: nyugodt s *felettem úr legyen*. Kapkodó hadvezért sem tudnék követni, s a lázas orvost messze kergetem. Belém bizalmat öntsön, s fokozza gyógyuló hajlandóságomat.

És mindenekefelett: orvos legyen! S hogy végezzem már e jelképes beszédet: *legyen politikus!*

Oh, nem kívánom, hogy Hugo Grotiust könyv nélkül szavalja, s lépten-nyomon idézze Montesquieu-t. De járta légyen az élet iskoláját, az ember lelke ismerőse légyen, és érezze a kornak szellemét. A jelen akadályát *kezeivel* hárítsa el, de két szeme a messzeségbe nézzen. Ha látjuk célját – bár messziről intsen – kis gondjainkról megfeledezünk. De

keltsen hitet maga s a cél iránt, *hegyről beszéljen hozzánk s ne vállainkról!*

És hegyi beszédet nem lehet — *rögtönözni*. Parlamenti beszédet, pohárköszöntőt, vezércikket lehet. Aki vezetni akar, előbb maga tájékozódjék; mielőtt mások élén elindul, maga járja be az ismeretnek, az önismeretnek, a tapasztalásnak sötét országait. A bátor felfedezőt követni fogjuk. A tömegeink élén sikerre törő skalpvadászt soha. Szívvel soha. És szív nélkül összeterelt hordával mit ér?

A szivarod leégett. Te következel. Csak kérlek, értelmesen; sem vezércikket, sem pohárköszöntőt...

V.

Hihetetlen, de úgy van: mindig másról beszélnek!

Tessék csak meghallgatni:

„Willibald *Blód*, az öregebb, a németsziléziai *Blód-Werke* hatalmas igazgatója, közgazdasági tanulmányútja során Bukarestbe érkezett...”

Így adják hírül a napilapok. A valóság pedig az, hogy Willibald *Blód*, az öregebb, legutolsó berlini útja során a kelleténél kevesebb óvatossággal érintkezett a délvilág csillagaival, és hogy, hogy nem a mulatozás híre idősebb *Blódné* füleihez jutott. Letagadás, eskük, nem használnak. Könnyek, ígéretetek sem puhítják meg a mélyen sértett aggnő szívét. Csak egy feltétel alatt békül. Ha férje, öregebb *Blód*, legközelebbi túrájára magával viszi. *Que faire...* *Blód*, az öregebb, belemegy.

De hová? Hol van olyan helye a lakott világnak, ahol Willibald *Blód*, az öregebb, még nem kompromittálta magát?

Hosszas térképtanulmányok után határoz.

Bukarest! Ott még sohasem járt. Az egyetlen hely, ahol a pincérek nem fogják ismerős, selyma mosollyal üdvözölni.

Egy házaspár jelentéktelen magánügyévé zsugorodhatnék az egész utazás, ha nem volnának a világon szenzációra éhes napilapok és dicsőségre éhes riporterek. A Palace Hotel

Halljában egymást előzik fürge ifjak. Blőd, az öregebb, huszonnégy óráig vitézül állja az ostromot, végre kapitulál. Félnapal később ötcicerós címmel hatalmas riportcikkek jelennek meg a napilapok harmadik oldalán. „Beszélgetés Willibald Blóddal, az öregebbel”. Az alcímek nem kevésbé szenzációsak. "A Blőd-Werke igazgatója nyilatkozik az Erdélyi Lélek-nek!". „A frank esésének igazi okai”. „Francia vágyak, német remények”. „Blőd és Oroszország”.

A felcsigázott kíváncsiságú olvasó dühvel esik neki a címek alatt meghúzódó hasáboknak, melyeknek végére érve szenzációs tudomásokkal lesz gazdagabb. Megtudja, hogy a Palace Hotel tizenhetes számú szobájában „saját külön tudósítónk” megjelenésekor némi rendetlenség uralkodott, és az asztalon szendvics-maradványok árulkodtak egy közelmúlt ozsonnáról. Egyébként Blőd úr lekötelező szívességgel fogadta tudósítónkat, s miután sajnálatát fejezte ki, hogy a szép magyar nyelv elsajátításában bokros teendői mind ez ideig megakadályozták, azonnal interjúülésbe helyezkedett. A tudósító gyors egymásutánban adott kérdéseire gondolkodás nélkül válaszolt, és válaszai valószínűsítik a tudósító feltevését, hogy Blőd, az öregebb, mindig gondolkodás nélkül beszél. A frank esésének igazi okairól kérdeztetvén, határozottan és némi éllel jelentette ki, hogy annak oka a nehéz külpolitikai helyzetben keresendő. A német-francia ellentétek magyarázatánál előre bocsátotta, hogy nézete csak egyéni nézet, mely abban csúcsosodik, hogy: a franciák egyszerre szeretnék az egész világot felfalni, de a németek remélik, hogy ez csak rendre-rendre fog nekik sikerülni. Ez utolsó szavait enyhe mosollyal kísérte, a családjában örökletes, szinte történelmi nevezetességű, úgynevezett Blőd-mosollyal, mely akkor is ott ül még ajka körül, mikor tudósítónk már utolsó, az orosz helyzetet illető kérdését feladta. Már maga a kérdés a precizitásával és okosságával minden figyelmet megérdemel, de a felelet egyenesen az egész világ ámulatára méltó:

— Fiatal barátom, Oroszország nagy ország, szinte fele Európának. Száznolcvanmilliós nép lakja, jórészen, parasztok, egészben vallásosak. A termelés minden ágát egészen külön biztos vezeti, de, hogy folyik e termelés, az nem egészen biztos. Biztosat az elmondottakon kívül alig lehet tudni e nagy országról, mellyel már Bismarck kereste a szorosabb összeköttetést. Cégem sohasem gördített akadályokat a gazdasági együttműködés elé és nem készül ilyesmire a közeljövőben sem. Ah, a jövő...

Ez utolsó szavaknál eltűnt ajkáról a Blőd-mosoly, és helyét a Blőd-mélabú foglalta el.

*

Hölgyek és Urak!

Gyarapodott bárkinek is a világismerete a Blőd-interjú olvasása révén? Többet tudnak a frank kilátásairól, a német-francia viszonyról, Oroszországról — mint annak előtte?

Ha lehetséges, még kevesebbet.

Csak „kiküldött tudósítónk” presztízse gyarapodott. A fajmóz riporteré, ki elsőnek jutott be Blódhöz, az öregebbhez. És az Erdélyi Lélek presztízse gyarapodott, e nagyszerű közlönyé, melynek „hírszolgálatá utolérhetetlen”. És nem sajnáltatik a drága távirati költség és honoráltatik „saját különcünk” fölemelt igénye és lógnak a skalpok, a láthatóan viselt diadaljelek: egy a riporter, egy a lap övé.

*

Bim-bam-bum, bim-bam-bum és trattaratram...!
Hírhangok zúgnak, és reklámdobok peregnek.

Száz éve született a *Nagy!*

Okkázio! Okkázio!

Docensek rohannak eszükvesztetten a könyvtár felé. Soha még ilyen eszeveszett vágatást! Hogyisne!? Öt perc *for* — egy katedrát jelent. Öt perccel előbb befutni és lefoglalni

minden „forrásművet”. A nyomtatottat is... a kéziratosat is...
Hogyne ! Hogyne! Száz éve született a Nagy! Most lehet,
most megint lehet, most lehet csak egyszer igazán: életrajzot
írni, jellemrajzot írni, magyarázatot és összehasonlító
értekezést. Lehet új kiadást rendezni *összes műveiből* és
díszkiadást a népszerű dolgaiból. Népi kiadást és illusztrált
könyvremeket. Még pénz is kinéz a dologból, de dicsőség és
karrier egész biztosan.

— — —

Hírharangok, reklámdobok hangja fel az Égig ér.

Csillaghonában a földi hangra fölfigyel a Nagy. Figyel, de
nem érti.

„Száz éve születtem...? Nem tudom, mi az... Hogy voltam
egy percig ott lenn köztetek, erről beszéltek? Jobb nem
beszélni róla. Rosszak voltatok hozzám akkor is. Mind, mind
kívétel nélkül rosszak voltatok. De hogy éppen Ti, Ti,
magyarázók, Ti, értekezők, Ti, díszkiadók, Ti,
pompefunebres emberek... Ti, sok szeretetlen szív, durva
kéz, bárdolatlan elme, éppen Ti jöttök? Kik gyáva közönnyel
hagyjátok pusztulni az élőt, — most jöttök e perverz
hullaszerelemmel....? Díszkiadás? Velinpapír? Iniciálé...?”

És csillaghonában, egy hosszú jubiláris szezon minden
reggelén, hányingerrel ébred ágyából a Nagy.

De rettenthetetlen végzi rettentő munkáját a skalpvadász
csapat. A „gondosan átnézett” új kiadás, a nagy remekmű kis
zsebkiadása, az életrajz, a jellemrajz, menetrendszerű
pontossággal befut. Papír, meg nyomdafesték, klisé, meg
bőrkötés, kommuniké, meg bírálatok, — kétségbeejtőn
hasonlít mind e komolytalanság valami szent, nagy, komoly
dologhoz, ijesztően, de nem tévesztően. Csak úgy: mint
élőhöz a holt.

És göggel rázza skalpját, övén a skalpvadász.

*

Francé, akit a virágok méltónak találtak, hogy megmutassák neki a lelküket, gyönyörűen mondja Linnéről és tanítványáról, hogy munkásságuk nyomán „meghalt a nevető rét, elfakult a virágok pompája”. Fajok, nemek csoportok, alcsoportok, ennyit láttak meg az élők gyönyörű világából, valami, hitvány anatómiát és annál hitványabbat, mert értetlenségükben helyesen látni sem tudtak. Ahogy – talán – Ambrus Zoltán mondja: „Rávetették magukat a tudomány szabad prédájára...”

A skalpvadásznak (azt kell hinnem) mindegy, hogy: botanika, zoológia, lélektan, agriculturkémia, várospolitika, eugénika, asztrofizika vagy sémi nyelvtudomány... Az esélyek rövid mérlegelése után bármely terepre vállalkozik. Szereti ugyan a könnyebb terepet, de ha irdatlanabb vidéken több skalp kínálkozik, – némi fáradságot se sajnál. Képes nyelveket megtanulni, utakat tenni, könyveken átrágni magát (közben minden nyelvtant, minden kilométert, minden sort megátkoz, hisz úgy kell neki, mint nekem a halál...) – csak skalpok díszítsék övét, ünneplések, ordók, kommunikék.

„Annyi baj legyen” – mondja az idáig jutott olvasó „szükség van ilyen emberekre, s csak nem akarom kárhozottatni az ambíciót...”

Óh nyájas olvasó, ezt a szót gyermekkorodban tanultad. Együtt emlegették előtted a szorgalommal, a nemességgel, a jósággal, a tehetséggel, az előkelőséggel és ma is, felnőtt korodban is hiszed, hogy rokon ezekkel. Szavak bolondítottja vagy, nyájas olvasó...

Mert nézd csak Emberem:

Kering az úrben ismeretlen rendeltetéssel ez a mi földgolyónk. Hátához tapadva élnek rajt' emberek. Alattuk, felettük, köröttük és *bennük*: ezer rejtelem. Ijedten nyitják rá a szemüket a sok ismeretlenségre. Legtöbbjük ennél is marad, az ijedt ámulatnál (ami akkor is az, hogyha enyhíti is a sok megszokás...) csak kevesen, a legkevesebben: érzik a szükségletet, a belső indíttatást, hogy az ijesztő rétegeken

áthatoljanak, hogy beljebb, mind beljebb menjenek, sötétben lássanak, a dolgok némaságát szóra bírják, a mindenséggel viszonyba lépjenek, *ezt a világot maguknak fölfedezzék...*

Maguknak, önmaguknak!

Óh, nyájas olvasó, hol van ettől a hírnév, a dicsőség, az ordó, a kommuniké?!

Hol van? Megmondom. A legközvetlenebb közelbe van. A bátor fölfedező, az ismeretlen világ kutatója, *az értelmi kíváncsiság* fölként lovagja, kit *maguk a dolgok* érdekelnek (nem a növénytan, hanem a növény, nem az antropológia, hanem az ember, nem a politika, hanem a nép, nem az esztétika, hanem a szép, nem a riport, hanem az élet...) mondom, ez igazi felfedezők a mindenséggel lépnek baráti viszonyba, hangját is ellesik, megtanulják, és megszólalván, *természetnyelven* szólanak, fönséggel, mint egy kinyilatkoztatás, mint a biblia. És korábban vagy később az emberek előttük leborulnak...

— — —

Miért ne énelőttem is, szól a skalpvadász és ő is nekiindul a rengetegnek. Szóról szóra, mozdulatról mozdulatra utánozza a Nagyot. Megkopogtatja a hegyet, felboncolja a növényt, az emberbe is belebámul. Kérdezget is szegény. Ezt, azt, meg amazt. De nem felelnek neki. Sem a hegy, sem a növény, sem az ember. Megérezték, hogy *kíváncsiság* nélkül kérdezősködött...

VI.

Kortárs!

Zokon ne vegye: nincs Önnek önérzete!

Naponta olvassa a leibzurnáljából, naponta mondogatja is a strammkávéházában, hogy a világot meg kell váltani, Európát konszolidálni kell... És mégis! — világról, emberiségről, Európáról szólván, Ön a megmentők, talpra állítók, konszolidálók között önmagára sohase gondol,

csodálatos szerénységgel extrateritoriális *nézőszereppel* elégedve meg.

Értem, kortárs, a problémák száma nagy, közülök akárcsak egy is alig körüljárható, hogy is kívánhatom aktív részvételét!

Mégis fenntartom ítéletemet: nincs Önnek önérzete, kortárs! Évszámra élni, fölkelni reggel, ágynak dőlni este, látni romhalmazt és épületet, mely mindjárt azzá válik, s nem mozdulni mégsem, várni, csak várni, minden mástól várni... ne vegye, de nem is veheti nagyon zokon, kortárs. Önérzethiány, csak önérzethiány az Öné és minden társaié, — ez a hiányosság az, amiben elvész a világ, és menthetetlenül elvész Európa.

Baráti körben (ne döbbsen meg e szerénytelen intimitás...) szoktam mondogatni, hogy: *gondolathiányban* pusztul el ez a mi világunk. Itt, a szemünk láttára, ízről ízre pusztul. Ezért helytelenek az analógiák, melyeket vizsgálatul ma felsorakoztatni szoktak. Az évezredek folyamán pusztultak el már jelentős kultúrák, de a kortársak tudtán kívül, észrevétlenül enyésztek, olyik a lázbeteg izzó frenezisével. De a mi világunk tudva, látva pusztul, kétkötetes német alaposság jegyzi érverésének lassú elhunytását. A napilapja is állandóan rémhíreket ad, önmaga is naponta ad le bulletineket... és nem tud egyetlen mentő gondolatot konstruálni e százmilliónyi csorda!

Mondom, baráti körben szoktam ilyesmit mondogatni, kvaterkázó felelőtlenség méllázó andalodásában. Magam sem veszem túl komolyan, nincs benne reális mag: *számon kérni egy meddő kortól a hiányzó zsenit...*

Ám Önhöz nem a baráti körben, de itt a nyilvánosság előtt fordulok, Kortárs, és számon kérem — az önérzetét. Tiltakozom az olyan emberi lét ellen, mely nem tartja jussát sorsa gyepplőjéhez.

„Beszélni könnyű” — úgy véli Kortárs, és kézlegyintve tér napirendre felettem.

Beszélni sem könnyű, és ne legyintsen a kezével, mert Önmaga felett tér napirendre. Most pedig —világosabb leszek:

Ülök a kávéházban, gondban elmerülten, s egy kortárs közelít felém: „Mi lesz tavasszal? Háború lesz vagy forradalom? A pénzünk pénz lesz-e még?”

S én felelek:

Önértetlen a kérdése, Kortárs. Hát birka Ön, vagy élettelen sakkfigura? Mi lesz tavasszal! Ne kérdezze tőlem, tőlem semmit se kérjjen! Nem kérdezés az Ön metier-je, hanem a tett! Mi lesz tavasszal!? *Amit Ön tenni fog télen, az lesz tavasszal.*

S hogy mit tegyen?

Adódik, Kortárs; nem kell kérdeznie. Ha írónak született, írjon könyveket, de írjon jobbakat, mint eddig írt. Ha orvos, látogasson el betegéhez, de üljön mellette hosszabban, mint eddig ült. Ha ügyvéd, pert vigyen, de több lelkiismerettel. Ha gyáros, hozzon piacra jobb, s olcsóbb árukat. Ha tanár, neveljen neveltebb nemzedéket. Ha apa, embert produkáljon s ne csodagyermeket, s ha feleség, otthon üljön, ne táncestélyeken. Tőlem ne kérdezze, mi lesz tavasszal, tőlem ne várjon szenzációt, semmit-semmit ne várjon tőlem. De várjon, és mindent várjon egyedül magától!

Száz meg százmillión, egyéni akarattal ülünk itt egy csomóban. s másoktól várjuk, félőn, a feleletet? Mi lesz tavasszal!

Szégyentelen kor bizony ez!

És térjen észére, Kortárs; az egyetlen fórum, amely Önt megmentheti. Lássá be, hogy már nem történnek csodák. Az utolsó, a legnagyobb csoda itt történt meg a szeme előtt: hogy Ön szellemi renyheségében máig el nem pusztult, ez volt az utolsó csoda. Több csodára ne várjon, Kortárs, térjen észére már.

A világot meg kell menteni? Fogjon a mentéshez, Kortárs!

Az emberiséget talpra kell állítani? Álljon a talpára már!

Európát konszolidálni kell? Kezdje meg, fiam!

Nincs kitől várni semmit. És rajtunk kívül — ugyan nézzen körül — nincs is senki sem. Tegyen őszinte vallomást: kire várokozik? A kormányra gondol? Moccanni se tudnak, hisz' egyetlen erőforrásuk a renyhe tömeg: Ön, kortárs és várokozásban renyhült társai... Új prófétákra gondol?

Első nap megfenyítené! Mert *mozgást* hirdethetne csak, megváltó munkát, semmi mást... Kalandra gondol, háborúra, dobpergő mámorra, forrongó semmittevésre? Nem volt még elég? Keletre gondol? Moszkvára, ismeretlen vörös rekreációra? Küzdő, kegyetlen sorsú milliók laknak ott, két kezük munkájával önmagukat ha megmenthetik! Nyugatra gondol? Kemény katonai kézre, mely majd Rendet csinál...? Am a Rend csak keretet jelent, s ha Ön e keretben nem dolgozik, hiszi-e, hogy megáll?

Kortárs, bízzék a diagnózisomban: a betegsége önérzethiány. *Kicsinyli magát a feladatára.*

De fogjon csak belé. Önre vár a világ, az emberiség és Európa. Ne mosolyogjon, vegye komolyan magát. Semmi héroszi tettet nem kell művelnie. Csak a posztján megállni, s dolgozni becsülettel. Összeszorított foggal, ébren figyelő szemmel, feszült karokkal.

Mi lesz tavasszal! Nyugtalan kérdést tenni eszébe se jut majd.

A téli tölgy sem nyugtalan.

Az elvetett mag sem kérdezősködik.

VII.

Kortárs! Higgye el: egészen más az...

Más az: lenni *csak* Kolozsvárnak, a régi Erdély kies városának, rangban, lélekszámban alig negyediknek... És más az, egészen más: lenni az új Erdély első városának, vezető pontjának, minden magyar élet tüzes fókuszának...

Folyók futása a régi maradt, hegyek hajlása se változott, utcák, házak fekvésén változás nem esett. De változott a hivatás! És változni kell (már — kellett vón) a mentalitásnak.

E sorok írója hosszas meditálás után jött reá, s ha már reájött, kimondani is meri: Erdély vezető egyéniségei, vezető városai és vezető intézményei nem ébredtek még rá az új hivatásra. Az az avancement, (bocsánat a szóért...) amely vezető szerepre juttatott: addig másodsorban álló funkcionáriusokat, kultúrintézményeket és civilizáció-centrumokat, hirtelen jött, egy napról a másra, váratlanul. Ez a frappírozó helyzetváltozás okozhatta csak, hogy az intézmények elfeledtek hozzájárni új feladataikhoz, s hogy a vezetésbe csöppent személyiségek elfeledtek elmélkedni róla, vajon e *másnemű* feladatra hivatottak-e.

Zokon ne vegye, nem is veheti senki, (mindnyájunk panaszát hallatom és egyesekre célozni tőlem messze áll...) — sok embert látok ma Erdélyben olyan ponton állni, amelyről bizonyára sietve menekülne, helyét alkalmasabbnak adva, ha csak sejtené is: hogy annak a pozíciónak jelentősége mennyire végletesen változott.

Mert más az: lenni megyei kiskirálynak, szolgálni becsülettel, de felelőtlenül. És más az: *ott találni magát* egy nemzet élén, halálkomoly dolgok idején, vaksötétben, se telefondrót, sem távíróhuzal, csak szívtől agyig futó idegek... És nincs irányítás se más, csak mit adhat a szív, az elme, a lelkiismeret.

Mert más az: lenni kis vidéki zsrnálnak, szerkesztve szeretettel, nyájas bonhomiával, jó reggel megjelenni, unalmat úzni, kurtítani az időt, míg befut a gyors szellemi poggyással, pesti rakománnyal... És más az: lenni kevesedmagunkkal nemzet-orgánumának, bő vizűn buzogva milliók italát: erőt, hitet, reményt.

Mert más az: lenni kis színháznak, provinciális dalos mulatónak, rövid enyhet kínálva kifáradt embereknek. És más az: fenyegetett messzi nagy vidéken lenni a magyar szó magas templomának, múltak őrzőjének, jövő harcosának.

Mert más az: lenni csinos gépnek, forogni szerényen, meghívókat nyomni, színházi plakátot, olykor még könyvet is... És más az: lenni gyorsajtónak, éjjel-nappal futva könyvívek ezreit hajtani egymásra, szüntelen forogva alig utolérni egy ország teremtő elméjét.

Mert más az: lenni közönségnek, lenni társaságnak, csehelő vendégnek kóklerek cécóján. És más: résztvevőnek, egyenrangú félnek, pénzzel-tapssal-szívvel együtt dolgozónak, teremtőnek lenni teremtők munkáján.

Más az: leszavazni, zászlót lobogtatni, tokányt fogyasztani, bögve szekerezni. És ezerszer más az: választani szűzen, egy-egyetlenegy, aki jobb minálunk, akitől nem félünk, kire mindent bízunk, s minden-minden erőnk a kezébe adjuk.

Más az: *csak úgy élni*, félre gond, búbánat, „úgy még sohasem volt, hogy valahogy nem volt...” És más: minden percért felelősnek lenni, vágató szekéren, szirtszakadék szélén.

VIII.

Székfoglaló

... Szabad-e egyszer egészen őszintén?

Királyi passzió volt valamikor tartani udvari bolondot, aki büntetlenül követhette el a legsúlyosabb vétséget: kertelés nélkül mondhatta az igazat.

És nekem ma ilyen bolond pretencióim vannak. De — nem kérek állandó alkalmazást. Egyszer, egyetlenegyszer éppen ma szeretném őszintén elmondani, amit a magyar dolgokról gondolok úgy általában és az erdélyi művelődésről úgy különösebben.

A magyar dolgokról ezt gondolom:

Az önhitt, elbizakodott udvarlóra emlékeztetnek, tisztelt Uraim. Bosszantóan bíznak az erejükben. Annyira bíznak benne, hogy meg se mutatják. Csak úgy félvállról, csak úgy foghegyről mókáznak inkább, mint erőfeszítenek. És ha most

kórusban kiáltják is felém, hogy: „Frivolitás a kétségbeesett embernek, a szalmaszálba kapaszkodónak ilyesmit mondani!” – én a kóruossal szemben is ismételném: hogy mindaz, amit az erdélyi magyarság – élete legsúlyosabb feladata előtt állván – eddig *cselekedett*, alig volt több a semminél, az izmok reflexjátékánál. Én elég bolond vagyok ahhoz is, hogy megértem: mi ez... Az agyvelő természetes tunyasága, restségre való hajlandósága, semmi más.

Férfikort értünk a magyar államiság nyugalmas védelme alatt. Az idegeinkben jó ezer évnek nyugalmas érzése volt. És akkor jött a változás. Hogy ezentúl itt jogban, szokásban, művelődésben a munkában csak az történhetik, amit Bukarest akar. Hogy megszűnt a magyarság minden cselekvő szerepe, és ezentúl már csak *tatik-tetik*.

Én tökéletesen értem, hogy a magyar elme máig sem fogta fel teljes súlyában ezt a változást. Van a lelki életnek ilyen védő berendezkedése: a hirtelen rázúduló szerencsétlenségek ellen. Egyszerűen: *nem hiszi!* Látja, hallja, érzi, szenved, túri, sőt egy kicsit védekezik is ellene, de a veszély nagyságának világos tudata nélkül, úgy foghegyről inkább, az izmok reflexjátékával.

Mondom: megértem. De csak azért, mert bolond vagyok. Ha okos volnék, kevésbé lennék megértő, és felháborodva kiáltanám: szégyentelen slendrián, ami itt folyik! Szerete a világon nemcsak minden szorongatott államiság, de minden szorongatott nemzetiség is ereje teljével küzd az életért, eszközt változtat, stratégiát, és ha kell, célt is változtat, szellemi elitcsapatát utolsó szálig a frontra küldi, és halott lángelméit a sírból is előkaparja.

És itt állunk mi, kétmilliónyi birkanyáj, várva türelemmel, míg nyílik az enyészet kapuja. Se terv, se cél, sem eszme, e roppant nyáj felett nem leng egyetlen gondolat, s míg máshol a legjobbak pattanásig feszítik minden idegük, – itt közhelyeket bégetnek az ég felé, fontraszalajtott jámbor társaink.

Az udvari bolondnak az arca néha sírásra torzul, de azután visszatér a *métier*-hez — hiszen csak bolond —, és én is már lehiggadva, nyugodtan folytatom: álljon elő valaki, ha van elég bátorsága mondani, hogy „*ez minden, amire a magyarság képes*”. Nem hiszem, hogy valaki mondani merné ezt a szörnyűséget: „*A magyarságnak nincs több ereje, mint amennyit eddig mutatott*” Nem hiszem azt sem, és nem hiszi el senki, hogy a magyarság legjobb elméi azok, akik a mi szellemi frontunk élén állanak.

Ámde ez esetben nincs olyan keményen fonott ostor, amilyent meg ne érdemelnének minden magyarok és minden vezéreik.

Önök előtt nem lehetnek visszatetszők olyan szavak, amelyeket szilárd hit és erős meggyőződés sugall. Nekem erős meggyőződésem, hogy ez a ma élő erdélyi magyar generáció korszakos felelősséget visel, melyet ha át nem érez, és súlya alatt lázas tevékenységbe nem fog, helyrehozhatatlan pusztulását okozza Erdélyben a magyar kultúrfolytonosságnak. És szilárd hitem, hogy ebben a ma élő erdélyi magyar nemzedékben, minden látszat ellenére is, megvan minden arravalóság, hogy korszakos felelősségéhez méltóan viselkedjék.

Miben látom a veszélyt?

A veszélyt abban látom, hogy ez a ma élő generáció, amely itt egyedüli letéteményese a magyar műveltségnek, *kihal* — *kihal anélkül*, hogy a birtokában lévő kincset átadná örököseinek. Mert a nemzeti műveltség, egy nemzet szellemi kincse nem afféle ingó vagy ingatlan vagyon, amit közjegyzői okirattal az utolsó pillanatban is átruházni lehet. E műveltség közlésére elemi eszközünk: a magyar szó, iskoláinkban mindjobban elhalkul, elfakul, erejét veszti. Szigorú állami ellenőrzés gondoskodik róla, hogy a magyar műveltségelem az ifjúságnak át ne adathassanak.

Csak e pár év alatt is láthattunk ifjúvá serdülni egy nemzedéket, melynek vékonyka internacionális mázát ha megkapartam, alatta durva műveletlenséget találtam, semmi

mást. Ifjúságunk felnőtt ismeretek nélkül, s ami rosszabb még: minden értelmi kíváncsiság nélkül. Már alapvetése is hiányos, nemzete művelődését sem formáiban, sem történetileg nem ismer; egy-két nevet talán, azt is inkább nem, mint igen.

Egyetemünk nincsen. Jobb módú ifjaink más nyelvű és külföldi egyetemeket járnak és megszerzik, ami ma egyetemeken általában megszerezhető: a jogvitatásra és felcserkedésre jogosító állami érvényes bizonylatot, a doktori címet és diplomát, melynek birtokában most már felemelt fejvel lehetnek műveletlenek. A lateiner-osztály eddig is, nagy százalékban, a félműveltségnek tipikus hordozója volt, de az a felnevekedő új nemzedék ezt a keveset, ezt a semmit is sokallja, a félműveltséget, ami nem is fele a műveltségnek, hanem az árnyéka, s mint az árnyék: ijesztő és sötét.

Nincsen akadémiánk, melynek falai között meghúzódhatnék a divattól és politikától mentes tudomány; nincs egy emelvény, melynek tekintélye elhessegetné a tudomány zsebtolvaját. Nincs egy grádus, mely magasságával vonzana és ösztönözne. És nincs egy szerkesztői szék, amelyben megnyugtató talantom ülne.

Ellenben van:

egy végső elemeire bomló társadalom, melynek egyedeiből a nemzethez tartozás minden érzése kihalt. Tagjainak egyetlen szellemi erőfeszítése: a jogfacsarás. Szellemi igénye: a kabaré. Közéleti kíváncsisága: a panama és a házasságtörés. Szórakozása: az álarcos bál és a halandzsa.

És van:

sajtóéletünk. Egy gyenge sajtónk, de amely nem azért gyenge, amiért Szabolcska gyengélli, hanem *gyenge az emigránsoknak és bennszülötteknek minden erőfeszítése ellenére is*, mert nem lehet jobb és derekabb, mint az a társadalom amelynek tüköre. Szellemiekben ez a sajtó, sokszor olvasója fölé kerül, de erkölcsiében, ha csak biztos bukásnak elébe menni nem akar, olvasótáborának nívóján kell maradnia.

És van végül: irodalmi életünk is. Ha én is farizeus lennék, vagy szépelegni szeretnék, én is azt mondanám: van egy kis virágos kertünk, melyet szeretettel ápolunk... De az igazság az, hogy sem nem *virágos*, sem nem *kertünk*, sem nem *szeretettel*, sem nem *ápolunk!* Hanem száz mérföldnyi távolságban egymástól, magára hagyatva, egy-egy tragikus emberfő értetlen szépségeket kiált az ég felé. Sommázó tanár urak, meg szerkesztő urak egybeseplik e kevesek nevét, s mert így is kevés, hát felhívják versikélő gyermekek és versikélő bácsikák neveivel, és ezzel a habarékkal végleg diszkreditálják Erdélynek amúgy is szegényhírben álló szellemi életét.

És most ugye —

mutassam meg a kivezető utakat! Ha olyan nagy legény vagyok, ha olyan kegyetlen szemmel tudtam föllelni a bajgócait — találjam meg az orvosságot is! Ha tudtam lenni destruktív kritikus, tudjak az építéshez is! Hol az az én nagyszerű tervem, mely biztos célhoz vezet?

Kérdésre én is kérdéssel felelhetnék: „A terep felderítése, a pontos diagnózis, mióta destrukció?” Vagy egy más kérdéssel: „Ha volna is tervem, elfogadható, ugyan hányan állnának a hátam mögé?”

De én nem is arrogálok magamnak a csodadoktor szerepét, én csak közlöm a legbelsőbb meggyőződésemet, hogy *Erdélyben ma a legelső teendő: helyreállítani a tehetség tiszteletét!* Háborúknak, veszett háborúnak különösen, rendes velejárója a tisztelethiány. A tömeg fantáziája anyaggal van tele. Vonatszám látott élelmiszert, vonatszám muníciót, öblös torkú ágyukat látott, mérhetetlen brutális fizikai erőt. És látott felperzselt könyvtárakat és rommá lőtt templomokat. Láta, hogy évezredek kultúrája nem tud feltartani egy szotnya kozákot, egy hadnagy kiköttethet egy filozófiatanárt, s a Manlicher-golyó nevetve szalad át a legszellemesebb koponyán. A szellem síkjain tabula rasát teremt a háború; a vesztes országok békéje pedig — szellemi anarchiát!

És ismétlem, Erdélyben a legsürgősebb (becsületbeli) kötelesség: jogaiba visszahelyezni a szellemet. Ebben a fáradtságos, de eredményekkel biztató restaurációs munkában várna szerep az Irodalmi Társaságokra is, ha művelnének egyebet is, mint tagválasztásokat. Ez a művelet a választottakra úgy is csak akkor megtisztelő, ha a tér, ahová a társaság meghívta őket — a nemzeti munka komoly porondja, ahol a legjobbakkal együtt küzdeni dísz és megtiszteltetés. A Társaságok az én szemüvegem nélkül is látják, hogy százszor annyit kell dolgozni, mint azelőtt. És egyszer-egyszer (mégis!) szeretettel megtörülni a küzdők homlokát.

Nem folytatom, mert személyekhez érek...

De kiáltom harmadszor is: „Vissza kell szerezni a szellem tiszteletét!” Pódiumot adni a tehetségnek, hogy nemzetmentő munkáját végezhesse, mentse át a múlt értékeit, és adja át a jelen értékeivel gazdagítva — kemény sorsunk örökösének.

Ha ez ama élő erdélyi magyar generáció nem döbben rá máris mulasztott kötelességeire, az elszalasztott pillanatot örök vezekléssel sem hozza vissza.

IX.

Négy tényleges háborús év, meg a béke öt névleges éve, az összesen kilenc elvesztegetett esztendő. Matematikus igazságán túl ez az egyszerű számművelet egyéb igazságokat is felkínál. Unokaöcsém, aki negyedik elemibe járt, mikor Ausztria elküldte ultimátumát, snájdig jogászgyerek lett akkorára, mire Románia új alkotmánya nyomtatásban megjelent. Közben telt el a kilenc kiszámolt esztendő és eltelt anélkül, hogy jeles unokaöcsém érdeklődését más nemű írásművek is lekötötték volna, mint éppen az említett és az említettekhez hasonló művei az emberi szellemnek. A „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam” kezdetű plakát és professzor Wilson 14 pontja — én nem tagadom —

hasznos segédművei lehetnek unokaöcsém retorikai kiművelésének, mégis egy nemrégiben lefolytatott nagybátyai interjú megdöbbentő adatokat szolgáltatott az ifjú rétor generális műveletlensége felől.

A nyájas olvasó máris eltalálta, hogy nem családi szégyenünket hurcoltam ki a nyilvánosság elé, hanem egy sokkal fájdalmasabbat: nemzeti szégyenünket! Egy kedélyileg, erkölcsileg és értelmileg műveletlen generáció nőtt fel a szemünk előtt, készületlenül veti rá magát főiskolai „tanulmányaira” és nem telik bele tíz esztendő — ez a generáció veszi kezébe *vezetését* annak a népnek, mely soha úttalanabb út előtt nem állott...

Ismerem a mentő körülményeket. A háborús évek meglazult családi és társadalmi fegyelme, a tanszemélyzet és tankönyvek háborús defektusa, egy régi, hazáját vesztett nemzet *befelé koncentráló figyelme*, sűrűn egymást követő és éppen iskolaügyünket legsúlyosabban érintő sérelmek — mindezek és mind a többi — bőségesen kínálják az abszolvációt fiataljainknak is, öregeinknek is. Nem is rekrimináció kíván lenni ez a pár sor írás, hanem mementő.

Intelem a magyarság élén állóihoz, hagyják már abba a ragyogó általánosságok meddő retorikáját. Hagyják oda ünnepi szószékeiket, és siessenek a mindennap veszélyeztetett pontjaira.

És nem elégszem meg közgyűlési határozatokkal, keveslem a legszebben fogalmazott memorandumot és — bocsánat! — fütyülök az európai közvélemény ítélőszékeire. Nincs időm bevárni a memorandumra adatni szokott elmés válaszokat, és Európa néni fejcsóválása dühre ingerel.

Meg kell mondanom: mindaz, ami vezetőink részéről a magyar ifjúság veszélyeztetett nevelése érdekében történik, mindaz a nyilatkozás, memorandumozás, kérés, fenyegetés, mindez nem más: mint *alibi bizonygatás. Rest vagy tehetetlen kerülgetése a tisztán kínálkozó feladatnak!*

Ahol a politikai hatalom, vagy más végzetesség egy nemzet életszervei közül egyeseket bénaságba vert, ott más

szerveknek kell átvenniök az elmaradhatatlan életműködések. Az élet generális törvénye ez. A mondottakra vonatkoztatva pedig: ha minden erőfeszítésünk dacára elbukik az iskolánk, — álljon helyébe a társadalmi nevelés.

Ám, ha élettörvény ez, mi szükség hangsúlyozni!? Az élet megteszi a maga kötelességét, anélkül, hogy én felhívnam reá...?

Meg. Megteszi. Csak ne akadályozzák meg benne.

Az önzés meg az értetlenség álljanak félre az útból. Az élet megteszi a magáét. Egy „Magyar Kultúrprogram” körvonalai előttem már derengenek is.

X.

Végző veszélyben a magyar alsó- és középfokú oktatás. A kapkodó mentési kísérletek legjobbhiszemű hősei sem vehetik rossz néven, ha komoly orvosi konzílium gyülekezik a nagybeteg ágya körül.

Semmi okom kételkedni benne, sőt pozitív alapot is kapok a hitre, hogy mások sem látják *elszigetelten* tárgyalhatónak a magyar iskolaügyet, és ha *expressis verbis* nem is említik, mégis ők is érzik, hogy a magyar iskolaprogram csak mint: *egy teljes magyar kultúrprogram részletkérdése* lesz kidolgozható. Ez a megállapítás a világért sem jelentheti az iskolakérdés prioritásának tagadását, különösen középiskolánk állapota igényel halaszthatatlan beavatkozást, de jelenti és jelentse ez a megállapítás, hogy minden lépés, amit középfokú oktatásunk megmentése és reformja terén teszünk, — az erdélyi magyar összművelődés jegyében történjék: a *rész-egész* viszonyának egyedül egészséges alapján, a *szervi összefüggés világos tudatával*, ökonomikus kényszerűséggel.

*

Ez a szerény hozzászólás dehogyis merészkedik útmutatásra, dehogy is akar prolegomenát adni a hivatottak munkája elé! A ténymegállapítások, az aggályok, a föltevések, a várakozások és reménységek, melyeknek itt sorát ejtem, egy pontban sem mennek túl a referens tiszten, a közvélemény munkásának informáló és reflektáló tevékenységén. És még csak valami felfedezői érdemet sem vindikálok magamnak, mikor azzal kezdem, hogy a középiskolák érettségi bizonyítványán, valahol a papírosív alsó negyedén, ilyesfajta felírást vettem észre: „Főiskolai tanulmányokra érettnak nyilvánítjuk”. Anélkül, hogy valaha is komoly garanciának vettem volna, annyit szabad következtetnem belőle, hogy közép fokú iskoláink mind mostanáig, par excellence, mint egyetemi tanulmányokra előkészítő tanfolyamok éltek úgy a közönségnek, mint a kormányzati szerveknek köztudatában. És tartsam bár a középiskola hivatásának ilyen felfogását helyesnek, vagy helytelennek, mégsem változtathatók a szemmel érzékelhető valóságon, hogy közönségünket a magyar középiskola fennmaradása reformja, vagy megszűnése elsősorban ebből a szempontból érdekli. A történelmi változás, mely Erdély magyarságának szabad életfolyását kérelmelhetetlen korlátok közé szorította, rég megfogalmazott, s már kivitelre is került családi elhatározások ezreit érte derékon. Értsük meg: fiaink, leányaink jövőjét a nyolcosztályú középiskolán át, egyetemi éveken is keresztül a diplomáig (és azon túl is...) már megrajzoltuk, mikor – minden átmenet nélkül – egyszerre új államiság kereteibe lépve, a következőket kellett tudomásul vennünk:

az erdélyi magyar fiatalság részére hazai területen nem áll többé egyetlen főiskola sem rendelkezésre, melyen tanulmányait anyanyelvén folytathatná;

szüntelen tantervváltozások és részben az oktatási nyelv változása, míg egyrészt súlyosan handikapelik gyermekeinket, másrészt kétségessé is tesz a közép fokú oktatás érdemleges eredményeit;

a magyar középiskola – a succrescencia előállításának nehézsége (?) folytán – egy emberöltőn belül tanerők nélkül marad;

végül, de igazán nem utolsó sorban, politikai jogaink elvesztésének szigorú következként, több mint kétségessé vált az is, hogy a fiatalok – magukat minden sziklákon keresztül vágva is – nagy nehezen megszerzett diplomáikkal is, biztató esélyekkel kezdhetik-e meg azokat az életpályákat, amelyekre a gimnázium és az egyetem végül is csak előkészítő iskolák...

E köztudott szomorúságok csoportosítása nem egészen indokolatlan. Csak ilyen átfogó összesítésű diagnózis adhat alapot valamely egészséges új elhatározásnak. Mert a sokféle ágazó aggodalmaskodások most már legalább precíz kérdésekké fogalmazhatók:

1. így állván a dolgok (és a dolgok ismerői látják, hogy megállapításaim még túl enyhén szövegezém!) érdemes-e középiskoláink fenntartását, minden erkölcsi és anyagi áldozattal, szorgalmaznunk?

2. iskoláink fenntartása esetén, megtartsuk-e azokat mai, par excellence egyetemi tanulmányokra előkészítő karakterükben?

Szerény nézetem szerint az összmagyarságnak e két főbenjáró kérdést kell megválaszolnia, mielőtt odaállítaná magát a részletkérdések elé: hogy egyházi vagy nem egyházi iskolák fenntartását véli-e alkalmasabbnak, hétosztályú vagy nyolcosztályú iskolákat óhajt-e, minő és mekkora anyagi erőforrások lennének egy esetleges új iskolafenntartó szerv részére megnyitandók...?

*

Itt pedig egy hozzászólás következik, módszertelen és rapszodikus, sok szubjektívizmussal is átszótt. Egyetlen érénye, hogy jóhiszemű, mentsége, hogy pretenciók nélkül való, indoka, hogy publicista kötelesség diktálja sorokba.

Rebus in arduis — szeretek terepszemlét és seregszemlét tartani. Életfeltételeim brutális, kívülről jött megváltoztatásai esetén pedig (a bekövetkezett rossz objektív felmérése mellett) szeretem megkeresni az esetleges kedvező, régi vágyaimat esetleg favorizáló momentumot is. A romba dőlt házunk szemlélete sohasem öröm. De minden keserven és áldozaton túl — a régi rossz kiküszöbölésére, új frontképzésre és jobb ökonomiára (a mai nap szükségleteinek kielégítésére) jó alkalmat adhat.

Szívemből tudnék örvideni, ha egyetemre képesítő iskoláinak csökkentését határozná a magyarság (még akkor is, ha mint előrelátható — csak *kénytelenségből* teendő). Egy ilyen elhatározás jó hatásai kézenfekvők — egy, egyetlenegy feltétel esetén. *Ha a megkevesbedett iskolák megkevesbedett számú növendékei szigorú válogatással rekrutáltatnak. Ha a legjobbkat, az aristoi-t, az észben, lelkiismeretben legkülönbeket szállítjuk — mit bánom én! — hazai vagy külföldi egyetemeknek. Ha nem a kereseti konjunktúrák óvatos latolgotóiból neveltetünk ügyvéd-orvos-tanár „értelmiséget”... ha nem szaporítjuk ezt az ügyeskedő doktor csöcseléket... de nyolc évi nagyszerű szellemi gimnasztikával trenírozzuk feladataira az értelmi kíváncsiság felsztentelt lovagjait. A mi társadalmunkból semmi sem hiányzik olyan fájdalmasan, mint a tisztelet és a társadalmi fegyelem. És szemmel láthatóan növeli ezt a defektust: az értelmi grádusok plebejus nivellációja.*

Mit lehet a mi értelmiségünkkel kezdeni!! E fél finom vegyessel, e doktor uniformist viselő (legjobb elemeit is szennyes levében feloldó) tömeggel!

Meg kell teremteni a magyar társadalom elitcsapatát. Teremtő munka, áldozat sem kell hozzá, csak lehetővé kell tenni az élre szökkenését. Csak utat, utat adni, zavaros tömeggel el nem állt utat engedni — igenis — a tehetségnek...

A fennmaradó materiális lehetőségekkel pedig munkára és tiszteletre nevelném a többieket. Mások dolga megállapítani,

mennyi legyen iskoláinkból a kereskedelmi, gazdasági, ipari, műipari pályákra képző. Mások dolga azt is megállapítani: mennyinek a *nyilvánossági jogát* kell kiverelkedni minden áron is. E sorok írója inkább csak érzése után megy, mikor hangsúlyozza a *szabad tanfolyamok* nagyszerű előnyeit. Különösen a mai kisebbségi helyzetünkben! Ahol — előre láthatóan — ifjaink nagy része előbb-utóbb államnyelvű iskolákba kényszerül, ahol legjobb képességeivel és legjobb akaratával sem érheti el az anyanyelvén könnyen elérhető. (Magyar nyelvű alsóbb- és felsőbb fokú szabad tanfolyamok állandó fenntartása egyébként is nélkülözhetetlen olyan viszonyok között, ahol sem hozzáférhető alkalmas közkönyvtárak, sem magasabb rendű sajtó nem teljesítik ifjak és felnőttek tudásszomjazó kívánságait.) Erdély magyar tanári kara ma, képességben túlhaladja iskolai felhasználhatóságának méreteit. Véletlen szerencse bár, — bűn és soha helyre nem hozható hiba volna: nem élni vele.

*

Ceterum censeo: háború van és háborúban minden üzem hadiszergyártásra nyergel. Erdély egész magyar intellektualitásának, ennek az egész mai, sok műveltségelemet őrző generációnak —*pedagógiára kell átnyergelnie*. A jövőt fátyol fedi, sűrű, áthatolhatatlan.. Helyzetünk javulhat, de rosszabbodhatik is. Azért — minden jogfenntartás mellett — meg kell tennünk minden lehetőt (és amire minden erőnk megfeszítésével képesek vagyunk, az mind lehető...) Két millió magára eszmélt, minden egyénében kötelességére ébredt, önmagát feladataira nevelt magyar nem kell hogy esdje senki kegyét, sikere csak pedagógia kérdése. semmi más. Mire és mennyire tudja nevelni önmagát? Politikai és kulturális jövőjét ez dönti el. Gyermekeink művelődését is végső fokon ez determinálja: az apák példamutatása.

*

Mutatóujjával hüvelykjét dőzsölve, keserűn mosolyog a reálpolitikus: „Ideáknak nem vagyunk szűkében, de — *miből*...? Akár kevés számú nyilvános magyar iskolánkat is, szabad tanfolyamainkat is *miből* tartjuk el? Nincs kire számítani. Nincsen tízezer áldozatkész emberünk...”

Értem. Pénz, tőke, kultúralap...

Okos számvetőknek ez országban nem vagyunk híjával. És akár bolondot is mondhatok. És ezennel kérem mindazokat, akik mélabúsan lépnek magyarságunk közönye fölé napirendre, nagyon kérem e mélabúsakat: ne törődjenek a közönyösökkel. Nem bánom, kételkedjenek, van-e tízezer áldozatkész emberünk. Kételkedjenek akár ezerben is. Ötszázban, kettőszázban is; minden szkepszisre korlátlan felhatalmazást adok. És mind a tízezernek megadom a kételkedés jogát, külön-külön mindegyiknek — mind a többiekben.

Kilencezer-kilencszázkilencvenkilencben kételkedhetik minden ember. Csak egyben, egyetlenegyben nem szabad kételkednie senkinek. Önmagában rendületlenül kell bízni mindenkin.

És ne tessék félni. Nemcsak a rossz példa vonz. A tisztaságnak is van ragályzó ereje. Csak elhatározott, alkura képtelen, meggyőző tisztaság legyen...

XI.

Gondolatban ott voltam az Egyetem megnyitó ünnepén. Gondolatban (mert annak parancsolni nem lehet) beszédet is mondtam, majdnem szóról szóra ugyanezt:

Uraim!

Bejöttek Önök, úgy szokták mondani a *Tudomány* csarnokába. Nyolc évig készülődtek erre. Mondom Önöknek, készületlenül jöttek. Nyolc évi előkészületük elégséges lesz arra, hogy megértsék *tanáraik szavát*, de elégtelen, hogy a tudomány tanítását lényük kiegészítő részévé tegyék. Mert

lássák: az evéshez is, nemcsak gyomor kell, nemcsak ennivaló. Étvágy is kell ahhoz. A feleletek, melyeket a Tudomány adja — kérdezőre várnak, és Önöknek még nincsenek kérdéseik. De lesznek! Ha szembe mennek az étellel, ha szembenéznek vele, ha problémáit sunyin megkerülni nem kísérik — akkor (sugárzó reggelen, vagy ködös éjszakán) kérdéseik vajúdva megszületnek. És *akkor* addigi tanulmányaik nem lesznek hiábavalók. Mert az élet tudni fogja: *kivel áll szemben*, és ha kérdéseiben irgalmat nem is gyakorolhat, ha néha zord lesz, olykor kegyetlen, — de tudni fogja kivel áll szemben és kérdéseit szabatosan, precízen teszi fel. Egy jól feltett kérdés pedig — már fél felelet.

Csodálkozva néznek rám, Uraim és hajlandók hinni, hogy rossz helyen állok és merőben gyakorlati céljaiknak csak mellébeszélnek e magas szólamok. A kérdéseket, melyeket Önöknek megválaszolniok kell: ugye jogkereső felek és páciensek fogják felvetni majd, és Önök e csarnokokban nem is keresnek mást, mint alanyát az állítmányát adandó feleleteiknek...?

Valóban az Egyetemek nem kis idő óta már merőben gyakorlati tevékenység színhelyévé lettek, lateiner üzemek, szorgalmasan dolgozó diplomagyárok. Nézzenek körül! Tele az ország az Egyetemek neveltjeivel. És tele az ország: hályogos szemekkel, hitvány fél tudással, hóstelen kedéllyel...

De ne engedjék tovább, Önök ne engedjék, fiatal barátaim, tisztelt Uraim!

Önöknek kell: kenyér, hivatal, pozíció; kívánom is, hogy legyen részük benne minél dúsabban, de hosszú útukra, melyet az életben teendők, ne elégedjenek meg ily silány tarisznyával. Az élet kínos kérdéseket tartogat a számukra, s a tudomány még csak kevésre adott megközelítő feleletet is, de ezt a keveset ne dobják el maguktól könnyelműen.

Nem Önök tehetnek róla, hanem elődeik, s a középfokú oktatás, hogy a földön, amelyen élnek, *ma még* nem tudnak

mást látni: mint bűvőhelyet, pénzszerző piacot és kizsákmányolásra alkalmas vadászterepet. Csereberére való ószerpiacot látnak a világon: semmi mást. Nem Önök tehetnek róla, hanem neveltetésük, hogy a „hazafi”-t csak múlt századbéli köntösbe tudják látni, s a „kötelesség”-ről azt hiszik: Cicero rögeszméje volt. Mesetávolban képzelik maguktól a világ történetét, fejük felett nem hallják vijjogni a *Sors Hatalmait*, cirkusznak nézik és páholyból: a közélet, fórumát és kölcsönkönyvtári lomnak: a „Törvények Szellemé”-t.

Nézzenek körül, látó és irgalmatlan szemmel, azután állapítsák Önök maguk: hogy koruk szellemi elitje, a lateinerek, a Barreau jogvédő népe, a katedrák tanár birtokosa és beteg testünknek orvosdoktora: mindez egyetemi magasságokból közénk szállt mentorok alkalmasak-e élén állni a megnehezült vészterhes időnek!?

És észre fogják venni nagyon hamar az inkongruenciát: civilizáció fokuk és kultúr fokuk között. Meg kell tagadnunk tőlük a juszt: nemcsak az aeroplánra, nemcsak a radiofonra, de úgy kell mondanom: még a vasalt nadrágra is! Stílustalan látvány, nincs stílustalanabb, mint ez: évezredek minden vívmányát kiélő, kötelességmulasztó műveletlenek. Megtévesztő ez a sok éttermi plasztron, mely mögött üres szív dobog és megtévesztő a színházi parterre (jól fésült fejekhez tapadó süket fülek!)

Uraim, a szellemi világ fegyelmét is, mely jobban megbomlott, mint a társadalmi rend, Önök hívatottak helyreállítani. A gondolatnak és írásnak, csak úgy mint más tevékenységnek, ezerszám teremnek parazitái, Augusztjai és desperádói. A komolyság levegőjét teremtsék meg maguk körül, abban elhalnak a paraziták, kedvét veszíti benne Dummer Auguszt és elgyávul a makró bátorsága. Ússék helyre a csorbát, mit szenvedett a szellem tisztelete, legyenek többek, mint névjegyük, hirdetőtáblájuk mutatja, hogy aki ajtójukon belép, ne csak ügyvédet, orvost, tanárt találjon, hanem egész embert, *s egy darab univerzalitást.*

Uraim!

(Nem, nem *Uraim...* Önök még nem urak, sem a dolgoknak, sem önmaguknak nem urai még, csak úrrá lenni készülő fiatalemberek.) ne tévessze meg Önöket a civilizált ember vasalt egyenruhája; ruha hasonlóság jogán ne tartsák magukat még egyenrangúaknak, többet tanult, többet szenvedett, többet élt embertársaikkal. Tiszteljék (hogya később tiszteltethessék) a szellemi hierarchiát!

Nem szerénységet prédikálok Önöknek. Legyenek szerénytelenek. Kívánjanak sokat, többet, még többet, annál is többet – önmaguktól. A lehető, az elérhető, akkor elérjük – talán.

Megdolgozni minden percet, minden diadalt! Nincsenek varázsigék, nincsenek katekizmusok, amiknek birtokában minden rejtéllyel győzelmesen lehetne szembeállani. A könyv, az egyenlet, a törvény, a szabály: ez mind csak szerszám, a munkát fejjel kell végezni, szívvel s akarattal. Tudom, Önök Jules Verne honából jönnek, és ott a gép az embert fölössé teszi. De mifelénk még – ezt ne felejtsek – turbinák és dinamók mellett érző emberek állanak... És bár hasznos szerszám a delejtű, de – *vannak Ideálok is*. Ideálok, kik nem engedik magukat megközelíteni rekord menetekkel.

Szép, szép, ha valaki beutazza a világot 59 nap 23 óra, 59 perc, 59 másodperc alatt; de mi mindjobban úgy érezzük, hogy nem rekord emberekre van ma szükségünk, hanem derék emberekre. Akik méltók az élet nagy kérdéseire és méltók a Tudomány feleleteire.

XII.

*Anglia elvárja minden emberétől,
hogy teljesítse kötelességét.
Nelson hadiparancsa.*

Ha váratlanul lepne meg a halál és nem volna több, csak pillanatnyi időm, hogy búcsúzzam attól, kit legjobban

szeretek, két szóba tömöríteném az életem tapasztalását: „*Ne félj!*” — ennyit mondanék a kisfiamnak... Ne félj, kisfiam, semmitől se félj!

Ember tehet-e többet? Tehet-e mást és többet, mint: forgatja vitézül egyetlen fegyverét, dolgok és emberek szövevényén keresztülhasító gyönyörű *eszét*? A megelégedés titka: mindent megtenni, amit tehetünk, s ezt lehet-e másként, mint nyílt szemmel, félelmetlenül! A hegy sziklás, meredek; de mérni, s mérni kell! Az ellenség számos és kegyetlen; számlálni, s verni kell! S napunk ha késik is, nem félni! várni kell!

Ne félj! Nincsenek szörnyek, feneketlen mélységek, égis érő fák, felmérhetetlen erők. Csak dolgok vannak, egyszerűbbek, mint gondolod. És emberek, az anyatej ízével a szájukon, örök gyermekek...

Ne félj: se magadtól, se mástól: ne becsüld túl magatokat. Nyílt szemmel, nyílt szívvel tárt kebellet állj a holnap elébe! S nevetni fogsz a Tegnap *nagy komplikációján*.

*

Ne félj megtenni mind a jót, mit tenni férfibecsület s polgárönérvet parancsol. Ne mondd: „Hiába *tenném*, célhoz úgyse visz”. Ne félj, hogy munkád hiába munka... van munka, melynek ízét azonnal ízeled, s van, melyre szomjan sokáig várni kell: de — *hiába munka* nincs! Feltételes munkában se higgy! A jövődnek sivatag homályát ne bízd az istenség vezető kezére, magad fúrd mélyébe világító két szemed.

Ne félj: birokra kelni nyugalmas kényelemmel, mit lélek áhít és szeret a test; ne félj sötétben pattanni talpra, s ne félj, ha éjfél munkában talál. Ne húzzon ág — s nem húz az ág sem: nem leszel szegény.

Ne félj: a múltak leplét feltakarni, s pótolni bűnös mulasztást, hiányt. Ne félj a mának szemébe nézni, s ne mondd, hogy két kezéd kevés. Munkálva mérd a munka

garmadáját, s ne mondd: sosem fogy el! Ha szörnyűködnek mások, ha mosolyognak — szemed ne lássa meg. S ha gúnnal kérdik: miért erőlködsz? — füled ne hallja meg.

Ne félj tanulni mástól, múltaktól, régiektől, utánzástól se félj. Mi célhoz vitt száz év előtt, céltól ma sem visz el. S ne félj: magadba bízni, járatlan úton járni, előbbre menni ott is, hol mások visszatértek. (Ne félj példát követni, de *példa lenni* sem!)

Ne félj az élre állni, s lenni szerénytelennek — ha van hozzá hited. S ne félj a szürkeségtől, mástól vezettetéstől — ha másban van hited. Ne félj parancsot adni, ne félj parancsra tenni, semmitől se félj!

*

S ha magyar jönne hozzám, véréből elszakítva, bús század gyermeke — szóval se többet, szóval se kevesebbet — ennyit mondanék:

Ne félj!

Ne félj, kis nemzet, semmitől se félj!

Nemzet se tehet mást, jobbat, derekabbat: forgatja vitézül egyetlen fegyverét, dolgok és emberek szövetén keresztül hasító gyönyörű *eszét*.

Ne félj: *feledni!* Mi tegnap volt, s ma nincs már — éppen olyan múlt, mint Augusztusz kora. Ne félj szakítani sok vékonyka szálat, nem fáj a holt ideg. Borút és könnyeket, édes fájdalokat terem a mai nap, ne sírj a múltba is! Ne félj feledni, mid volt, s mid veszett. Tükörbe nézz, s fejed ha megleled — nagy kár nem érhetett.

Ne félj: emlékezni sem! Ki voltál — ne feledd. S maradsz, ki voltál, minden poklon át. Ne félj emlékezni: ki szült, ki nevelt, ki volt tanító mestered. Ne félj: maradni húnek, hálás emlékezőnek, s ha kitől gazdagodtál — bátran vallani!

Ne félj: *körültekinteni!* Ki földet s vizet teremtett, az Ő szelleme munkált ezen a téren is. Ne féld a sűrűt, ne féld a tisztást, a Duna itt is barátod, a Kárpát ismerős. A föld, mint máshol, itt is csak munkának enged és hódol a Város a

szellem előtt. Idegen tájszó meg ne riasszon, nincs idegenség, hol munka folyik. Poliglott a hajnal első sugára, a szerszám minden nyelven ért, százszínű szikrát szór a szellem, tűzszikra nyelven szól a kalapács. Csak a sötétség riasztó, csak a tétlen szellem, a tétlen kalapács! Ne félj, adj hírt magadról szikranyelven, s fényhírnököd jó hírrel visszatér.

Ne félj: *jogaid mellett rendületlen állni!* Törvény soha senkit sehol se védett, ha ki nem védte önmagát. A betű nem virraszt, magad állj a vártán, csak férfiszív a pótolhatatlan ő! Hol szólni kell zengő ércharang szavával, hiába szürke törvényolvasás... S ha elfacsart betűkből a hurkot rád vetik, mint kígyó, légy sima, vagy oroszlán erős.

Ne félj: *nagyot kiáltani „eddig, ne tovább”!* Van szégyen és szemérem, mely hangos szóra ébred: ne félj felkölteni. Van álruhás merészség, mely hangos szóra vedlik, s kibúj a gyávaság. Sok négyszemközti hősnek egyéb se kell, csak hat szem, s már megiramodik. Ne félj nagyot kiáltani, s ne félj: nagy hangot meg ne hallani. Sok négyszemközti hősnek, sok álruhás merésznek süket fül imponál.

*

Ne félj: *a szenvedéstől, a félreértéstől, testvérütötte sebtől.* Itt-ott (ez földi sors már) egy-egynek esni kell. S ha rád esett, légy méltó, ne bujkálj óvakodva, viseld a hős ruhát! Nézd: fenn a karzaton történetírók várnak, rég nincs mit írniok.

BESZÉLGETÉS A POLITIKUSSAL

I.

Így, Uram! Kettesben beszéljünk egy kicsit. Fórumi versenyjátszmáinkat legtöbbször alig tudtam *remis*-re hozni, Ön annyi *nem fair* harci eszközt vetett ellenem. Most kettesben próbáljuk meg egymást, érvet érv ellen vessünk, tényt tény ellen, lelket lélek ellen, próbáljuk egyszer így, négy fületlen fallal körülzárt szobában. Ne legyen tömeg körülöttünk, egy törzsasztalnyi csőcselék sem, két-három leghívebb testőrünk is ma kívül maradjon, a szavunkat ne erősítsék érdekelt hangszál birtokosok... az Igazságnak láthatatlan, de mindenütt és végtelentől végtelenig elhúzódó ezüsthúrját bírjuk, ha tudjuk, rezonanciára!

— — —

Hallgat, Uram, tehát nincsen ellenére. Kezdjük akkor. Először egymás nacionáléját vegyük fel. Született... Persze hogy született. Nem is rossz időben, nem is rossz körülmények között. Falun vagy városon, mindegy az. Falun is, városon is békés embertömegek szenderegtek. Álmodtak is: jogot, szabadságot, egyenlő sanszokat, egy kis élhető levegőt, valami kis emberhez méltó életet. Ilyesmi volt az álmuk, nem túl vakmerő, — gyáva embernek az álma sem merész. És voltak kevesen, kik virrasztottak az alvó tömegen. Ezeknek sohasem voltak álmaik. A praktikus valóság emberei voltak, pénz, hír, hatalom, a lelkük ezekkel volt tele, kevesen voltak, de egymást mégis soknak találták. És marakodtak, ölték egymást, finom formák között. Valami játékot eszeltek ki, amit úgy neveztek el: *politika*. Találós játék volt, ezt kellett kitalálni: *a tömeg mit álmodik?*

Becsületes ember, ha már ilyen játékban kedvét leli, gondolni se tudná másként: halk szóval, lágy érintéssel az alvót ébredésre bírja, megvárja, míg álommámora elszáll és — *megkérdézi*. De önök — pardon még nem tartunk Önnél — azok, akik közé a Véletlennek akaratából beleszületett,

mindenre gondoltak, csak erre nem. „A tömeget felébreszteni!? Csak ezt nem! Minden mást igen, minden elgondolható, csak ezt nem. A tömeg ébredése a halálunkat jelentené. Egyetlen főnök menne veszendőbe: hogy mi ébren vagyunk. Hogy nincsenek álmaink.”

És folyt a játék, irtózatossággal. Az álmodóval pálinkát itattak, feszült a szeszgőz az alvó erekben, és kelt az ajkakon sugalmazott reflexbeszéd. Az álmodónak füléhez hajoltak, belesugdostak mézédés beszédet, míg az ajak mosolyra torzult, és hullt az urnákba sok réveteg „igen”. Alvó fejek felett papírbankóval szelet zavartak, keltettek pénzéhes álmokat. Durva rikácsolással rátámadtak az álmodozóra, és fekhelyét perelték.

Beteg ébredéssel a halálra rémült mondott igent és nemet, ahogy kívánták.

Így folyt a játék, és győzött, aki találmányosabb volt. Aki több trükköt tudott. Aki képes volt több perfídiára. Aki mézesebb szókat hazudott. Aki képes volt több, busásan térülő, bankóáldozatra.

Így folyt a játék, mikor Ön született, gyermekéveiben már látta a részeg, megtévesztett, lefizetett és megerőszkolt szavazó tömeget, látta a háttérben kezüket dörzsölőket, az aljas mosolyt, a sunyi arcfintorokat... én nem csodálom, és e kegyességemért cserébe Ön se tagadja: ugye ezt a játékot kedvelte ön meg ifjúkorában, ennek iskoláját tanulta fiatal férfikorban, és magasra fejlett játékkismerettel ezt a játékot készülni most játszani, hogy kora betellett...?

— — —

A hallgatása, Uram nem kevés értelemről beszél. Ha egy kevés tisztelettel és nem kevés nyílt szívvel fog párosulni — még megértjük egymást. Adva van tehát Ön és a tömeg, melynek éberségi fokát már jellemeztem. Ijesztgethetném ugyan azzal, hogy a tömeg már ébredzik, a közelmúltból nem egy gesztusára mutathatnák, mely ébrenlétre vall... de én jóhiszemű vagyok, és tudom és mondom: ez ébrenlélet

mímelő megmozdulásai is, csak alkoholizált és mákonyolt agyának voltak reflexei. A feltételek tehát adva vannak, a játék kezdődhetik. De emlékezzék, en deux beszélgetésre hívtam, játékra úgyis van még idő, beszélgessünk tovább. (Ha most itt köröttünk társaság, hallgatóság volna, Ön máris szavalna: „Kérem a tömeget *vezetni* kell!”) De csak ketten vagyunk, ismerje be szépen, hogy az alvó tömeget nem kell vezetni, hanem *ébreszteni* kell. Halk szóval, lágy érintéssel megébreszteni, ébredésének legelső perceiben nem öntudati fokát meghaladó problémák elé állítani, megvárni, míg álommámora elszáll, edzeni, erősíteni és várni, míg öntudatra kapva, majd munkába kezd... Akkor majd lehet vezetni, irányítani, vagy még azt sem, csak célokat tűzni eléje, melyeket, ha elfogad, és ereje futja, bizton el is ér.

Halk szóval, lágy érintéssel megébreszteni?!

Ön forradalmi szellőt érez, orrlikai tágulnak, és már denúciálni menne. Hát visszavonom. Nem kell ébreszteni. Csak békén hagyni, várni nyugodtan, míg magától ébred (elkövetkezik, ne féljen, és hiába is fél!), csak egyet kötök ki: tovább nem mákonyolni, nem hazudni, nem ígérgetni, nem itatni, nem pénzelni, féléberségét ki nem fárasztani, erejét meghaladó értelmi feladatok elé nem állítani! Mit szól hozzá?

— — —

Semmit se szól. Csak gondolkodik: Önökből mi lesz? A profi politikusokból, az örök kortesekből, a maszlag nyújtogatókból (kiknek tanult mestersége ez, és mást nem is tanultak), és a gyönyörű struktúrájú hierarchiából jaj mi lesz, ha biztosnak hitt talapzata alóla *kiébred*? S elvégre is! A jogállam, a parlamentarizmus, demokrácia, a népképviselőlet — Ön úgy látja — nélkülözhetetlenek!! De nem győzöm ismétetni — csak ketten vagyunk, egymásnak ne hazudjunk. Ez jogállam? Ez parlamentarizmus? Ez demokrácia? Ez népképviselőlet?

Nem az! De látom zavarba jött. Adok időt, hogy magát összeszedje.

És – majd folytatom.

II.

Uram,

eddig beszélgetésünket – nem tagadom – jellemezte valami rosszhiszeműség. Élére állítottam dolgokat, amelyek rendes viszonyok között a lapjukon fekszenek, angyalnak rajzoltam a népet, ördögnek a vezetőit – valami nagy erőszakot nem tettem azért a dolgok igazságán, csak éltem pár percig a fegyverekkel, amelyek Önöknek már nem is fegyvereik, hanem életszerveik. Ugratni, sebezni, ingerelni akartam Önt, régi adósságból teljesítettem egy kis részletfizetést, óh ne haragudjon Tanítványára, Mester, nem vagyok ma sem méltó ellenfél, lám már vissza is térek az egyszerű beszédhez, kérem hallgasson végig:

Tudja-e, mi az a *cukorsurtaxe*...? Nyugodtan mondhatja, hogy tudja, mert én nem tudom. A szót is csak onnan ismerem, hogy széles gesztussal tárgyalta előttem a képviselőtől megkívánható kvalitásokat egy néhai főispán, rámutatott, hogy a közgazdaság ma a politika lényege, hogy szégyen a Kamarában ülni közgazdasági ismeretek nélkül, minden törvénynek, rendeletnek ezer behatása van a gazdasági létre, nem lehet és nem szabad ott tudatlankodni, vagy tudást mímelve bólogatni, netán ellentmondani... Ezeket tárgyalta főispán barátom, és emlegetett (mint tudnivalókat): vámpolitikát, tarifális rendszereket, devizapolitikát és határozottan emlékszem, hogy *cukorsurtaxeról* is beszélt, bizonyára csak szörnyesztő csudaképpen, hogy mi mindent kell annak tudnia, aki képviselőségre áhítozik. Csak azért kérdeztem, Uram, hogy tudja-e, nem másért, meg talán egy kicsit azért, hogy lássa: én is tudom, hogy a népnek szüksége van tanult emberekre, akik tudománnyal fegyverkezve védik meg az ő érdekeit, a

népét, az istenadta népét, aki nem tudja, mi a cukorsurtaxe, de a répáját szeretné jól értékesíteni, a népét, aki nem tudja, mi a vámpolitika, de szeretné már, ha az árak az ő erszényéhez alakulnának, a népét, aki nem ért a tarifához, de meghal, ha még sokáig így tart... Láthatja jó, Uram, hogy amikor nem hoz dühbe a falláciájával, akkor én is tudok jóhiszemű lenni, én is be tudom látni, hogy szüksége van a népnek olyan képviselőkre, akik járták az életnek és tudománynak magas iskoláját, és mert ilyen a falun elvéve akad, bizony a városba is be kell menni érte, és szépen meginvitálni, ne áttolja az országházában az Ő képét viselni... Csak parancsoljon kérdezni, Uram!

— Hát... szóval, Ön visszavon mindent, amit első beszélgetésünkben nagy hanggal állított?!

— Egy szót se belőle. Mert csak nem gondolja, hogy Önre vagy Önökre gondolok, mikor az élet és tudomány magasiskoláját járt urakról beszélek. Először is Ön nem tudja, mi a cukorsurtaxe... Nem kétkedem, hogy holnap reggelre megtanulja, de Ön se legyen kétségben az iránt, hogy új tudásával még jobban fogom utálni, mint mai hiányosságaival, Óh, láttam már Önök között káprázatos finanszeniket, láttam kábító jogtudósokat. És nem bíztam volna amazok kezére egy falusi szövetkezetet, ezekre egy becsületsértési pert. Láttam Önök közt nem egyet, kinek „kisujjába volt a közigazgató”, és irtóztam tőlük kérni egy mezőrendőri kihágás bírálatát. És hányat láttam kereskedelem tudóst zsonglőr módra játszani vámegyezményekkel konferencián, de egy mérlegcsalásnál nem kértem volna ki ítéletét. Mert ez így van, Uram, s ha magyarázni kezdeném, még kevésbé értené. Elégedjek meg, ha mondom, nem szeretem ezt az *ad hoc* megszerzett tudást. S ezt nemcsak Önre mondom, aki reggelre már készít nekem a cukorsurtaxe-ról hibátlan értekezést, ezt mondom jogtudósaikról, fináncembereikről, kereskedelem politikaikról is, hogy tanultságuk, tudásuk csak *ad hoc*, *céllal szerzett, lelketlen ismeretelegy*, tudománytalan tudomány,

– szigorlatok, docentúrák, katedrák, bankügyészségek elnyerhetésére *ad hoc* szerzett egyveleg, aminek semmi köze az én életemhez, az én fájdalmamhoz, az én vágyaimhoz.

Nem hisz nekem? Hát higgyen a szemének. Vizsgálja végig a parlamenteket. Számlálja meg, hány elismert nagyszerű jogtanár, hány kitűnő bankvezér, hány közigazgatásban őszült hivatalviselt ül a padokon, és állítsa velük szembe nyomorék törvényalkotásaikat.

(Persze... a magasabb politikai szempontok! Egy és más okból deferálniok kellett!)

Köszönöm.

És lemondok inkább a cukorsurtaxéről, de a gerincről soha. És hátha — *együtt is lehetne találni a kettőt...* Kincset is rejthet mélyen rétegzett mélye a népnek.

Ha utána ásnánk...

III.

– Jórészt egyoldalú beszélgetéseink során világos szavakkal hoztam tudomására, hogy a parlamenti rendszerrel, úgy amint azt Önök kifejlesztették, nem erősen rokonszenvezem; a módot, ahogyan élnek és visszaélnék a népi kegyel — erősen perhoreszkálom, és ha be is látom: hogy tanult törvényhozókra, a népi kívánságok verzátus egzekutálókra szükség is van még — az enemű szükséglet kielégítésénél sohasem gondolnék Önre és felszínen mozgó társaira.

Hogy mégis tárgyalok Önnel — kettős oka van. Elsőbb is: tényekkel számolni kell. A parlamenti kormányrendszer *van*, Önök is vannak, és az élen vannak, (nyílt sebek és égető szükségletek üdítésre és ellátásra várnak) — az elsőrendű kötelességek teljesítésére ha képtelen is, a másodrendűeket mégis teljesíteni kell. Ezzel függ össze az a másik megfontolás, amelyhez a szemléltető képeket az orvostanból veszem. A beteg gyomor bizonyára hamarabb gyógyulna meg, ha nyugton hagynák, újabb tápláló anyagok

feldolgozásával nem terhelnék, ételt nem vinnének bele. Sajnos, e radikális módszer halálát okozná a betegnek.

A nemzetnek, *ha már* élnie, és *amíg* élnie kell Önökkel — e változhatatlan kényszerűségben — önmagával szemben az a kötelessége van, hogy diaetetikusan használja Önöket. Szorítkozzék a legszükségesebbre, a múlhatatlan szükségletet elégítse ki — addig is — míg ésszerűbb biológiai formát nem talál.

Addig is... a másodrendű kötelességeket szíveskedjenek, Uraim, nemcsak végezni, de *elvégezni* is. A parlament, úgy tudom, rövidesen újból összeül. Önök a megnyitáskor egy kormányprogramot fognak hallani. Már most megmondhatom, az expoé éteri magasságból fog zengeni. A kormányprogram — minden kormányoknak örök egy programja lesz: minden téren konszolidáció, célszerű reformok hangoztatása, a nép anyagi és erkölcsi felemelésének zengő ígérete. Itt vigyázzanak! Mikor e szót hallják: *a nép*, erőltessék meg a fejüket, és nehogy valami határozatlan *peut être-re*, ne valami madártávlati homályosságra gondoljanak.

Megmondom mire...

A *parasztra* gondoljanak, kinek földje műveltebb, mint önmaga. A parasztra, kinek istállója tisztább, mint fekhelye. Ki barmához előbb hív orvost, mint gyermekéhez.

A *tanítóra* gondoljanak és a *papra*, kiknek nincsen idejük és módjuk, hogy magukra gondoljanak, elvesznek a paraszti, állati létben, és *ideálok megteremtése helyett* — *gyilkolnak ideálokat*.

A *hivatalszobákra* gondoljanak, honnan elköltözött a becsület, és tanyát vert a kapzsi bírnivágy.

A *vasutasra* gondoljanak, ki nem olajoz, „mert mért olajozzon”, és hőnfut a kerék.

A *kézműiparra*, mert szertezüllött, mert nem bírja a versenyt a *lenni képes nagyokkal*.

A *nagyiparra* is gondoljanak, a nagytőkére is...
kérlelhetetlenül elzúlik ez is, mind mélyebbre süllyeszti a
sok beléfogódzó semmittévő kitarzott politikus.

Gondoljanak a bányamélyre, a kazánteremre, ott fojtó
gázak gyűlnek, itt fojtó gondolat.

Gondoljanak a *román lateinerre*, intellektuelre, ki azt hiszi:
minden kötelességét elvégezte, mikor románnek született.

Gondoljanak a *magyar lateinerre* is, ki maga is elhitte már,
hogy halálos bűn volt magyarként születnie; kötelességet ez
sem teljesít, „úgyis hiába... minnek?”

Gondoljanak a sajtószabadságra is. Ne tegyenek rá
minduntalan bilincseket, inkább egyezzünk ki négy hétre
minden évben, mikor nem szabad írni az igazat.

A földbirtokos úri osztályról se feledkezzenek. Tudom bár,
ez élelmes osztály, ad magáról amúgy is emlékeztetőt... meg
végül is Önöknek törzsosztálya ez, pótkerete, bőséges
Hinterlandja... de lássák, én szeretném, ha ez úri osztály
komolyan művelné földjét, s nemcsak mímelné, hogy
műveli.

Hát így, Uraim, egy kis munkát, ha már ott vannak, mégis
végezni kén'.

Tudja: addig is... Addig is, míg magunkról s másként nem
gondoskodunk. Addig is, *átmenetileg* ennyit tenniök kell. A
nép elé úgy is mind azzal álltak, hogy tudják bűját és baját.
Hát itt az alkalom, tegyenek úgy...

Mintha csakugyan tudnák. Nem kell elárulni, hogy tőlem
tudják.

Isten Önnel, Uram, addig is.

LEVÉL EGY KÖLTŐPOLITIKUSHOZ

Sokan látogatják Önt mostanában, tisztára ezért van, hogy én *csak* levéllel keresem. Nem szeretnék találkozni senkivel: sem úgy, hogy személyében ott találjam, de úgy sem, hogy Önnek ráncolt homlokán leljem még a kelletlen látogató keltette benyomást. Egy levéllel, tetszése szerint, lehet őszinte: meg is várakoztathatja, és kérem, várakoztassa is, megérkezését vegye csak kopogtatásnak, melyre csak akkor feleljen, hogy *szabad!* – ha csakugyan *szabad...*

Ha csakugyan szabad és ment azoktól az érzészavaroktól, mit okoznak hívatlan látogatók; ha szüntelen kikényszerített en garde állása már újból a természetes ernyedtségnek adott helyet; ha *interjú, tárgyalás, megbeszélés* és más minősített szökváltások után volna pár percre kedve: egyszerű kötetlen beszélgetésre, egy látogató mentes szerencsés napon.

A látogató bemutatkozik:

Én vagyok az a magyar, akinek *azóta* sem, öt év óta sem volt még annyi időm, hogy napirendre térjek a beállott nagy változás felett. Félre ne értsen, adottnak veszem, ami történt és változhatatlannak, nincs bennem garázda gondolat. Önök megnyerték a háborút, gyönyörű álmuk gyönyörű valóságra vált, a temesi várban román dobok peregnek, Várad piacán román zászlót lenget a szél. Minden a Történelem igazsága már, olvashatóan írt hiteles szöveg... De a történelem csak nagy egységeknek, országoknak és népeknek sorsát könyveli, és ha én – kicsi egység – „alattomban értetődöm” is, minden idegessel vágyakozom mégis egyéni méltatás után. Ha jelentéktelenség is az én életem – nekem egyetlen kincsem és birtokom...

Én vagyok az a magyar.

És amikor tisztelettel hajlok meg a történelmi faitaccompli előtt, egyben kérdezem: abból a hiteles tényből, hogy Önök megnyerték a háborút, *következik-e mindaz, ami azóta történt és elkövetett?*

Szövetségesei oldalán Románia megnyerte a háborút, a győzelem dicsőségében osztozhatik: a nemzeti áldozatkészség és a hadsereg. Szobrok és emlékoszlopok

hirdetik egy sokat szenvedett generáció kiharcolt diadalát. Újonnan rajzolt, kétszeresre tágult országhatárok, milliókkal gyarapodott népszámlálási statisztika — érzékelhető konzekvenciáit is nyújtják ennek a győzelemnek.

Egyszerű ténybeliségek ezek, és könnyen érthetők. És logikus következés (semmi oldalról nem gáncsolható): a nemzeti állam kiépítését célzó gondolat. Ám a sietség és erőszak, amellyel végrehajtása forszíroztatik, nem egyenes konzekvenciája már e gondolatnak. Ez a sietség és ez az erőszak egy *más gondolatból következik*.

(Egyszerű, kötetlen beszélgetésre kértem szíves figyelmét, kérem — ne vonja meg.) Tizenhárom millió román alkot itt nemzeti államot, de azonkívül, hogy államot alkot, — még egyéni életet is él. Mind-e tizenhárom millió román *egyéni* is tartja a jogát a kivívott győzelemhez. Ennek a ma élő nemzedéknek minden tagja, külön is, le akarja vonni a győzelem minden konzekvenciáját. Le a miniszter, le a váltóór, a paraszt éppen úgy, mint az intellektuel. Érteni hiszen érthető, annyi szenvedés és annyi áldozat után, hogy a győztes nemzedék képviselői fogható jeleit akarják a fegyveres diadalnak. De a romantikus idők elmúltak mindörökre, Erdélyt, Bánátot, Bukovinát és Besszarábiát nem lehet csak úgy szimplán tizenhárom millió részre osztani... Az itt álló nem románokat elkergetni, ingót és ingatlan széjjelosztogatni csak úgy nem lehet. Az állam jutalmazó keze tehet az uralkodó fajnak engedményeket, de a teljes kielégítésre sem ereje, sem tehetsége nincs. Kiútnak nem marad más, mint az, hogy az elégedetlenek kezdik magukat egyéni *pouvoir*ral kielégíteni. Ki-ki a maga eszközével. Megnyomott pennájú rendeletekkel a magas hivatalnok, megnyomott hanggal a — rendőrkomiszár. Azon a réven, hogy Románia megnyerte a háborút, kukoricázik velem az állomásfőnök, és zabhegyezni küld a városi primár. A győzelmes nemzedék minden tagja mellelnék szegzi a veszített háborút. Nem mondja, egyetlen szóval sem mondja egyik is, de valamennyi emlékeztet reá. Emlékeztet azzal az

attitűddel, amellyel az emberi méltóságomat negálja. Azzal a superlativus hanggal, amely kicsirázni sem enged — ellenvéleményt. Azzal a fellépéssel, amely fölöslegesnek tart velem (senki legyőzöttel!) szemben bármely elemi logikát. Azzal a félváll gesztussal, amely — igazában — *szóba sem áll velem*.

Ezért jöttem, Goga Octavián!

Mindent el tudok túrni, csak azt nem, hogy *ne is akarjanak értelmesen beszélni velem*. És itt — hiszen csak kötetlenül beszélgetünk — kitérek valamire. Én annyira vágytam és vágyom az értelmes eszmecserére, hogy azt gondoltam: ha ez a most élő nemzedék nem akar velem beszélni, megidézem az elköltözötteket. Kértem is irodalmi barátaimat, fordítsanak régibb román prózaírókat, ahelyett, hogy fordítanak modern verseket. Prózát, prózát akarok, értelmes, álútra nem tévedhető, becsületes egyszerű beszédet... Ezért kopogtatok, és be nem bocsáttatván, ezért fogok kopogtatni Önnél is, mások ajtaján is.

Lehet, hogy azokban, amiket sérelmezek, nincsen igazam.

De hallgassák meg a sérelmeimet, és mondják meg, miben nincs igazam. Ígérem, a vitában szerény leszek, csak azt ne éreztessék velem, hogy azért nincs igazam, mert — Románia megnyerte a háborút. Már csak azért sem, mert ebből a kétségtelen tényből, ami logikus konzekvencia származik — történelmi kényszerűséggel amúgy is bekövetkezik. Minden siettető egyéni akció csak hátráltatja, csak akadályozza a végső likvidációt.

Sok reményem hozzá nincsen (emberek vagyunk és ez a ma élő nemzedék görcsösen követeli bérét), de talán megkísérelhető: hogy Ön és a többi legjobbjaik nemzetüket türelemre intik! Ha megbékéltetnék az egyéni lemondást követelő, de nemzetéltető gondolattal: hogy ezé a nemzedéké a *munka* volt, az *áldozat* és a *dicsőség* — míg a kézzelfogható eredmény az utódoké, egy következő nemzedéké, mely boldogan és nyugalmasan írhatja a névjegyére: „*A világháború győztese.*”

1925.

312

TARTALOM

Osvát Kálmán.....	3
MOTÍVUMOK.....	3
Osvát Kálmán erdélyi élete.....	5
Pater, peccavi	18
A közészerűség dicsérete.....	20
Zsidókérdés	22
A svihák	24
Vihar nyergében	29
Bernády röpirata.....	34
Bernády emlékirata	42
Én, Herkules.....	46
Erdélyi levelek (V.).....	48
Erdélyi levelek (VII.).....	51
Erdélyi levelek (X.).....	54
A magyarság politikai aktivitásáról*	56
Toll és kalapács	62
... úr... ír.....	64
Könyvkereskedők.....	68
Motívumok	71
Program	78
Válasz Szini Lajosnak.....	81
A sajtó szabadsága	84
Elmenni... Itt maradni...?	87
Toaszt	92
Idea Europeană	94
A három holló	97
Sajtó	100

Levél az irodalmi szerkesztőhöz.....	105
Bernády	107
N. Iorga	111
Hic Rhodus.....	113
Ady	117
Bartók	119
Antizsurnalizmus	122
Reményik Sándor kötete	125
Hajótöröttek	127
Külföld magyarjai.....	130
Ne tiszteld apádat.....	135
Műhelyforgácsok.....	137
Levélváltás.....	139
Csupa habitué	144
Állj!	147
Erdélyi Lexikon.....	150
Magyar fa sorsa.....	153
Levelek a fiamhoz	157
Főúr.....	185
Első beszélgetés	185
Második beszélgetés	187
Harmadik beszélgetés.....	190
Negyedik beszélgetés	192
Ötödik beszélgetés	195
Hatodik beszélgetés	198
Hetedik beszélgetés.....	201
Nyolcadik beszélgetés	205
Kilencedik beszélgetés.....	209
Románia felfedezése	212
MENTŐ-SZAVAK	212
Feljegyzések múltó és nem múltó dolgokról	256
NEM ARRÓL VAN SZÓ.....	256
Beszélgetés a Politikussal	300
Levél egy költőpolitikushoz.....	308

